

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

**ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ»
ΕΙΔΙΚΕΥΣΗ: ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Συναίνεση στο συνταξιοδοτικό σύστημα την περίοδο του «νεοφιλελευθερισμού»:
Διερεύνηση διεθνών παραδειγμάτων και της Ελληνικής περίπτωσης**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΑΝΔΡΕΟΥ

ΑΘΗΝΑ, 2023

Τριμελής επιτροπή

Κωτσονόπουλος Λουδοβίκος, Επίκουρος Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου
(επιβλέπων)

Κουζής Γιάννης, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Παπαθεοδώρου Χρίστος, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Copyright, © Παναγιώτα Ανδρέου, 2023

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας, εξ' ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς το συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει την αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

Στους γονείς μου και στα φιλικά μου πρόσωπα

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς όλους τους διδάσκοντες του Μεταπτυχιακού, οι οποίοι, λόγω και της προπτυχιακής μου εμπειρίας, αποτέλεσαν καθοριστική επιρροή για την επιλογή του Μεταπτυχιακού και οι οποίοι με την κοινωνικο-πολιτική τους δράση, τόσο εντός όσο και εκτός του πανεπιστημίου δημιούργησαν το κατάλληλο περιβάλλον πνευματικών προβληματισμών σε σχέση με την πραγματικότητα που βιώνουμε.

Συγκεκριμένες ευχαριστίες καθίσταται απαραίτητο να αποδοθούν στον κ. Κωτσονόπουλο, καθώς αποτέλεσε το έναυσμα για αυτή την επιλογή αλλά και λόγω της συνολικότερης υποστήριξης που παρείχε. Επιπλέον συγκεκριμένες ευχαριστίες, θα ήθελα να εκφράσω προς τον κ. Σκαμνάκη, με τον οποίο οι κοινωνικο-πολιτικές και ανθρωπολογικές συζητήσεις μας πάντα με προβληματίζαν, όπως και στον κ. Δημουλά και κ. Κουζή για τις μεθοδολογικές τους παρατηρήσεις στις εργασίες μου, οι οποίες με βοήθησαν ιδιαίτερα.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω τις συμφοιτήτριες και τους συμφοιτητές μου, με τους οποίους αναπτύξαμε φιλικές σχέσεις, προβληματιστήκαμε και συνδιαμορφωθήκαμε μαζί και εύχομαι παρά τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουμε όλοι, να μπορέσουμε να διατηρήσουμε τα πνευματικά εφόδια που λάβαμε από αυτή τη διαδικασία και στην υπόλοιπη επαγγελματική, προσωπική, ακαδημαϊκή μας πορεία.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	1
Μεθοδολογία.....	2
1. Θεωρίες μεταβολής του Κοινωνικού κράτους.....	4
1.1 1 ^ο κύμα.....	4
1.2 2 ^ο κύμα.....	6
1.3 3 ^ο κύμα.....	7
2. Η εξέλιξη του Κοινωνικού Κράτους.....	9
2.1 Η Επέκταση του Κοινωνικού κράτους.....	9
2.2 Καθεστώτα Ευημερίας.....	13
2.3 Η «κρίση» του Κοινωνικού Κράτους.....	15
2.4 Ενεργός Πρόνοια.....	17
2.5 Η πολιτική της εκτροπής και το πολιτικό κόστος.....	18
3. Η Νεοφιλελεύθερη επιρροή στο συνταξιοδοτικό σύστημα.....	21
3.1 ΗΠΑ.....	23
3.2 Βρετανία.....	26
3.3 Γερμανία.....	28
3.4 Σουηδία.....	31
Συζήτηση.....	33
4. Ελλάδα: Κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο 2010-2021 και ΣΚΑ.....	36
4.1 Ανάλυση λόγου επί του συνταξιοδοτικού 2010-2021.....	40
Κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ.....	40
Κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ.....	43
Κυβέρνηση Νέας Δημοκρατίας.....	47
4.2 Βαθμός συναίνεσης.....	50
Συμπεράσματα.....	53
Πηγές.....	55
Βιβλιογραφία.....	56

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία πραγματοποιείται η εξέταση της επιρροής των νεοφιλελεύθερων οδηγιών στο συνταξιοδοτικό σύστημα σε χώρες πρότυπα των καθεστώτων ευημερίας (ΗΠΑ, Βρετανία, Γερμανία, Σουηδία) και των πλαισιώσεων που χρησιμοποιούν για τη μείωση του πολιτικού κόστους, ώστε να εξετάσουμε στη συνέχεια τη διαδικασία εφαρμογής τους στην ελληνική περίπτωση. Επιδιώκεται να γίνει αντιληπτός ο βαθμός συναίνεσης, ο οποίος γίνεται προσπάθεια να είναι αυξημένος μέσω συγκεκριμένων τακτικών μείωσης πολιτικού κόστους. Όπως φαίνεται, το μοντέλο των τριών πυλώνων, το οποίο προτείνεται από τους διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς και η υποβάθμιση του δημόσιου χαρακτήρα του αναδιανεμητικού συστήματος, δεν δημιουργεί ευρύ κλίμα συναίνεσης.

Λέξεις κλειδιά: συναίνεση, κοινή γνώμη, μείωση πολιτικού κόστους, συνταξιοδοτικό σύστημα

Abstract

In this essay we shall examine the influence of neoliberal instructions conducted in the pension schemes of welfare states (USA, UK, Germany, Sweden) and the framing used for the minimization of the political cost. Understanding this shall assist in examining their application in the greek paradigm. We shall also delve into the grade of consent, for which there are significant international efforts being done to maintain it, by means of lowering the political cost. As is apparent, the model of the three pillars that is being suggested by the international financial institutions (IFIs), as well as the decline of public pay as you go systems (PAYG) do not constitute a broad consensus.

Key words: consent, public opinion, minimization of political cost, pension system

Εισαγωγή

Αφορμή για την παρούσα έρευνα αποτέλεσε η ψήφιση του ν. 4826/2021: Ασφαλιστική Μεταρρύθμιση για τη Νέα γενιά: εισαγωγή κεφαλαιοποιητικού συστήματος προκαθορισμένων εισφορών στην επικουρική ασφάλιση, ίδρυση, οργάνωση και λειτουργία Ταμείου Επικουρικής Κεφαλαιοποιητικής Ασφάλισης. Το δημογραφικό ζήτημα, το οποίο ταλανίζει την ελληνική κοινωνία και τις περισσότερες χώρες παγκοσμίως, αποτελεί διαχρονικά την αφορμή για μεταρρυθμίσεις, που εντάσσονται στη νοοτροπία του ν. 4826/2021. Ωστόσο, με αυτή τη μεταρρύθμιση

υποδηλώνεται η πιθανότητα απαρχής ενός πιο ιδιωτικοποιημένου συνταξιοδοτικού συστήματος. Οι αμφιβολίες, οι οποίες αναδύθηκαν με τη συζήτηση του νομοσχεδίου, επανέφεραν στο διάλογο τους συνηθισμένους προβληματισμούς περί συλλογικότητας-ατομικότητας, αναδιανομής-κεφαλαιοποίησης και επίπεδο κινδύνου από το ρίσκο των επενδύσεων των συντάξεων, όπως αναφέρει το ν/σ.

Οι συνηθισμένοι-διαχρονικοί αυτοί προβληματισμοί, εντάσσονται σε ένα συνολικότερο διεθνές πλαίσιο. Οι συσχετισμοί αγοράς-κράτους, είναι ένα διαχρονικό ζήτημα που αφορά την εξέλιξη του ΚΚ. Συνεπώς, προκειμένου να αντιληφθούμε εν γένει τις αιτίες που οδηγούν στην ψήφιση τέτοιων νομοσχεδίων, κρίνεται ορθό να εξετάσουμε το ευρύ status quo που επικρατεί γύρω από το ζήτημα και έπειτα την επίδραση του στα εθνικά ζητήματα.

Συνεπώς, στο παρόν ερευνητικό εγχείρημα, γίνεται προσπάθεια να ανιχνευθεί η επιρροή μίας διεθνούς τάσης παρέμβασης στη δημόσια πολιτική, μέσω διεθνών οργανισμών όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). Η πρόταση της Παγκόσμιας Τράπεζας για ένα σύστημα τριών πυλώνων, στα πλαίσια της κρίσης στο αναδιανεμητικό ασφαλιστικό σύστημα και η επακόλουθη συρρίκνωση του δημόσιου αναδιανεμητικού συστήματος, συνοδεύεται από συγκεκριμένες πλαισιώσεις και τακτικές. Αυτές οι μεθοδεύσεις, γίνεται προσπάθεια να ανιχνευθούν σε πρότυπα χωρών των καθεστώτων ευημερίας, κατά Esping-Andersen, αφότου πραγματοποιηθεί μία περιεκτική ανάλυση των ερμηνειών της μεταβολής του κράτους, ώστε να εξετάσουμε την τελική επικράτηση της νεοφιλελεύθερης ερμηνείας, που επικρατεί από το 1980 μέχρι σήμερα.

Τέλος, στο παράδειγμα της Ελλάδας, αφότου αναλυθούν τα κομβικά σημεία του κοινωνικο-πολιτικού και ασφαλιστικού πλαισίου, γίνεται μία προσπάθεια ανάλυσης των λόγων των κύριων δρώντων για τις μεταρρυθμίσεις στο ΣΚΑ, των πλαισιώσεων και των τακτικών που χρησιμοποιούν στα πλαίσια των διεθνών οδηγιών. Η επιρροή αυτών των συνδυασμών εξετάζεται μέσω των αντιλήψεων της κοινής γνώμης, η οποία άλλωστε αποτελεί το έναυσμα για τις πολιτικές διαμάχες και τις προσπάθειες μείωσης πολιτικού κόστους.

Μεθοδολογία

Προκειμένου να καταφέρουμε να συνδυάσουμε τις μεταβλητές: ιδεολογία, δημόσια πολιτική, κοινή γνώμη, πραγματοποιείται μία απλοποίηση, η οποία εξυπηρετεί στην πραγματική απάντηση των κεντρικών προβληματισμών οι οποίοι περιβάλλονται γύρω από το ζήτημα της συναίνεσης. Μία περιεκτική ανάλυση λοιπόν των χαρακτηριστικών των χωρών σε συνδυασμό με τις μεταβλητές μπορεί να ευοδώσει θεωρητικά χρήσιμα συμπεράσματα. Αλλωστε στις περισσότερες παρεμφερείς προσπάθειες, η τακτική αυτή είναι μονόδρομος (Starke P. et al., 2013) (Ebbinghaus B. & Nauman E., 2018) (Burnstein P., 2003) (Cox R. H., 2001), καθώς η κάθε έρευνα επικεντρώνεται στην απάντηση συγκεκριμένων προβληματισμών. Επομένως, εφόσον μας ενδιαφέρει το ζήτημα της συναίνεσης (επικράτηση ή όχι ιδεολογίας λόγω αντιδράσεων της κοινής γνώμης κι άρα σαθρές πολιτικές παρεμβάσεις), η Νέα Πολιτική για το ΚΚ και οι τακτικές μείωσης πολιτικού κόστους (Pierson P., 1996) (Weaver K., 1986) (Pierson P., 1994) σε συνδυασμό με τις έρευνες κοινής γνώμης, θεωρούμε ότι ως ένα βαθμό-δεδομένων των δυσκολιών γενίκευσης των συμπερασμάτων από τις έρευνες κοινής γνώμης (Burnstein P., 2003)- μπορούν να μας οδηγήσουν σε έγκυρα συμπεράσματα. Συγκεκριμένα, στις περιπτώσεις των αναλυόμενων χωρών, παρατηρείται μέσω της βιβλιογραφίας η κοινωνική κατασκευή για την εφαρμογή του νεοκλασικού φιλελευθερισμού και έπειτα αν μπορεί να πιθανολογηθεί η συναίνεση από την κοινή γνώμη. Παρόμοια τακτική πραγματοποιείται και στην περίπτωση της Ελλάδας, αλλά και μέσω της ανάλυσης λόγου, προκειμένου να εντοπιστούν οι τακτικές μείωσης πολιτικού κόστους στο μικρο-επίπεδο. Η ανάλυση λόγου πραγματοποιείται στα πρακτικά της Βουλής, στις ημερομηνίες 7-8/7/2010 (Κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ), στις 7-8/5/2016 (Κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ και στις 1/9/2021 (Κυβέρνηση Νέας Δημοκρατίας), ημερομηνίες στις οποίες πραγματοποιήθηκαν συζητήσεις για κομβικές αλλαγές στο συνταξιοδοτικό σύστημα, υπό το πρίσμα του νεοφιλελευθερισμού. Τέλος, επειδή η ανταποκρισιμότητα (υψηλός βαθμός εκπροσώπησης ομάδων συμφερόντων) είναι δύσκολό να μετρηθεί (Burnstein P., 2003) (Jaime-Castillo M. A., 2013) (Fernandez J. & Jaime-Castillo M. A., 2012), αρκεστήκαμε στις δημοσκοπήσεις, οι οποίες μας διαφωτίζουν σχετικά με τις πιο κρατικοκεντρικές αντιλήψεις, ώστε να μπορέσουμε να υποθέσουμε με μεγαλύτερη ασφάλεια την τάση προς την αλληλεγγύη και τη συλλογικότητα και άρα την αδυναμία συναίνεσης για τις μεταρρυθμίσεις που τις διαρρηχνούν.

1. Θεωρίες μεταβολής του Κοινωνικού κράτους

Οι ερμηνείες για την μεταβολή του κοινωνικού κράτους, για ένα μέρος της διαδικασίας της δημόσιας πολιτικής ως πολιτικής διαδικασίας, αποτελούν εργαλείο γενίκευσης και σύγκρισης των εμπειρικών δεδομένων (Λαδής Σ. & Νταλάκου Β., 2016, σ. 77). Με τις υποθέσεις που προσφέρουν, προσπαθώντας να δημιουργήσουν μία γενική θεώρηση για τις κοινωνικο-πολιτικές και οικονομικές εξελίξεις, μπορούν να μας οδηγήσουν σε ορισμένες απαντήσεις σχετικά με τη συγκεκριμένη υπόθεση εργασίας. Στην προκειμένη περίπτωση λοιπόν, οι ερμηνείες χωρίζονται σε τρεις περιόδους, τρία «κύματα» ερμηνειών, όπως χαρακτηρίζονται συνήθως. Συγκεκριμένα, το πρώτο κύμα υφίσταται κατά την επέκταση του Κοινωνικού Κράτους (εφεξής ΚΚ), οπότε η επιστημονική συζήτηση περιβάλλονταν από τις θεωρίες του πλουραλισμού, του μαρξισμού, του εκσυγχρονισμού και του συμπεριφορισμού. Από το 1970 και έπειτα, στο δεύτερο κύμα, η επιστημονική συζήτηση επικεντρώθηκε στις θεωρίες του ιστορικού θεσπισμού και του νεοφιλελευθερισμού και στο τρίτο κύμα το οποίο εξελίσσεται μέχρι σήμερα, εξετάζεται ο βαθμός επικράτησης του νεοφιλελευθερισμού μέσω κυρίως της προσέγγισης του κοινωνικού κονστρουξιονισμού και της ανάλυσης του πολιτικού λόγου (Πετμεζίδου Μ., 2014) (Λαδής Σ. & Νταλάκου Β., 2016, σσ. 117-121) (Levy D. J., Leibfried St. & Nullmeier F., 2015).

1.1 1^ο κύμα

Την περίοδο μετά τον Β' ΠΠ, το κράτος δεν αποτελούσε τον κεντρικό μοχλό εξελίξεων και επιρροής, τον οποίο κατέχει σήμερα. Στην επιστημονική συζήτηση, αντιμετώπιζοταν ως ένα τεχνοκρατικό όργανο, το οποίο υπόκεινται σε εξωτερικές επιδράσεις, δίχως να χαρακτηρίζεται από κάποιο βαθμό αυτονομίας, ενώ παράλληλα βρισκόμασταν στην περίοδο, κατά την οποία διαδραμάτιζε αρκετά σημαντικό ρόλο στο συσχετισμό του με την αγορά, εφόσον επικρατούσαν κεϋνσιανές πολιτικές.

Ειδικότερα, υπό το πρίσμα του πλουραλισμού, υποστηρίζεται ότι το κράτος αποτελούσε ένα ουδέτερο έδαφος, στο οποίο πραγματοποιούνταν διαπραγματεύσεις και συμβιβασμοί μεταξύ των δρώντων. Η αλληλεπίδραση διαφορετικών ομάδων συμφερόντων και άρα η πίεση για την εύρεση μίας «μέσης λύσης» και η επακόλουθη επίτευξη συναίνεσης μεταξύ των αντικρουόμενων ομάδων, οδηγεί στο συμπέρασμα ακριβώς, ότι το κράτος αποτελεί απλά το πλαίσιο μέσα στο οποίο λειτουργεί η δημοκρατία (Levy D. J., Leibfried St. & Nullmeier F., 2015) (Λαδή Σ. & Νταλάκου Β., 2016). Ωστόσο, με την αναθεώρηση των θέσεων του πλουραλισμού, διεγείρονται προβληματισμοί για την ανισότητα στην επιρροή των ομάδων συμφερόντων, καθώς ορισμένες από αυτές κατέχουν περισσότερους πόρους, επικαλύπτοντας έτσι άλλες ομάδες και άρα την ίση εκπροσώπηση τους στο πλαίσιο της διαπραγμάτευσης. Για παράδειγμα, η πλέον αυξανόμενη επιρροή των επιχειρήσεων και η εμπλοκή τους με τα ΜΜΕ (Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης), εύλογα δημιουργεί προβληματισμούς για το βαθμό παρουσίασης των συμφερόντων του συνόλου της κοινωνίας (Λαδή Σ. & Νταλάκου Β., 2016, σσ. 79-84).

Στη συνέχεια, στην ερμηνεία του μαρξισμού, το κράτος παρουσιάζεται ως ο συνδυασμός του τρόπου και των σχέσεων παραγωγής, ο οποίος προστατεύεται από τη νομοθεσία και συνολικά ελέγχεται από την κυρίαρχη τάξη, η οποία επιβάλλει τα συμφέροντα της στην εργατική τάξη. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, δηλαδή, υφίσταται η κλασική διαμάχη εργασίας και κεφαλαίου, με το δεύτερο να χρησιμοποιεί το κράτος, ως μέσο για την αναπαραγωγή του εκμεταλευόμενου την υπεραξία του πρώτου. Ωστόσο και στην προκειμένη περίπτωση, υποστηρίζεται ότι οι «κλάσεις» (fractions) εντός του κεφαλαίου και τα αντικρουόμενα συμφέροντα τους, μπορούν να δημιουργήσουν τις συνθήκες εκπροσώπησης των συμφερόντων των κατώτερων στρωμάτων. Επιπλέον, στη προσέγγιση του μαρξισμού έχει ασκηθεί κριτική για τη δυσκολία στον ορισμό των «κατώτερων τάξεων» και της κοινωνικής τάξης εν γένει, αλλά και στο γεγονός ότι αν και η οικονομική βάση έχει καθοριστική επίδραση, το κράτος συχνά φαίνεται να έχει εξίσου επίδραση στη διαμόρφωση των τρόπων παραγωγής και στο συσχετισμό των δυνάμεων (Λαδή Σ. & Νταλάκου Β., 2016, σσ. 84-88) (Levy D. J., Leibfried St. & Nullmeier F., 2015).

Στην επόμενη ερμηνεία, του εκσυγχρονισμού (modernization theory), υπήρχε η πεποίθηση της μείωσης των ανισοτήτων στην εκπροσώπηση λόγω της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης. Συγκεκριμένα, με την επέκταση της εκπαίδευσης και την

επακόλουθη διάχυση αξιών και γνώσης στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα θα πρέπει να αναμένουμε τον εκδημοκρατισμό, εφόσον θα υπάρχουν λιγότερες συγκρούσεις, καθώς θα αυξάνεται το βιοτικό επίπεδο και θα ικανοποιούνται οι ανάγκες, ακόμη και των κατώτερων στρωμάτων, τα οποία γίνεται προσπάθεια να μη ριζοσπαστικοποιηθούν. Σε αυτό το πλαίσιο, το κράτος φαίνεται, όπως και στις παραπάνω περιπτώσεις, να αποτελεί απλά το έδαφος αυτών των διαδικασιών και μάλιστα, σύμφωνα με τη θεωρία του εκσυγχρονισμού μέχρι πρόσφατα, υποστηρίζεται και το τέλος των ιδεολογιών, εφόσον υφίσταται ένας δημοκρατικός καπιταλισμός και περιορισμένες αναταραχές (Levy D. J., Leibfried St. & Nullmeier F., 2015). Όπως θα δούμε στη συνέχεια, μία τέτοια συνθήκη δεν φαίνεται να έχει υπάρξει μέχρι στιγμής και η διαδικασία του εκδημοκρατισμού φαίνεται να είναι συνεχής.

Τέλος, υπο το πρίσμα του συμπεριφερισμού, στην πολιτική επιστήμη, η στάση των πολιτών αποτελεί το κεντρικό συστατικό ερμηνείας των υπόλοιπων κοινωνικο-πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων. Η διαδικασία του εκδημοκρατισμού δηλαδή, μπορεί να ευοδώσει μόνο σε πλαίσια εμπιστοσύνης των πολιτών τόσο μεταξύ τους όσο και στους θεσμούς, ώστε να συμμετέχουν και να επηρεάζουν την πολιτική διαδικασία. Υπο αυτές τις συνθήκες μπορεί να υπάρξει και οικονομική μεγέθυνση, εφόσον οι πολίτες ασπάζονται τις αξίες του εκπαιδευτικού συστήματος και στη συνέχεια μπορούν να εργαστούν, ώστε να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους, ακόμη και την επιχειρηματικότητα τους στο σύνολο της κοινωνίας. Υπό αυτό το πρίσμα, επομένως, το κράτος λειτουργεί ως μέσο αναπαραγωγής, μέσω της γνώσης, δίχως να επισημαίνεται κάποιος πιο ενεργητικός ρόλος του (Levy D. J., Leibfried St. & Nullmeier F., 2015).

1.2 2^ο κύμα

Στο δεύτερο κύμα ερμηνειών σχετικά με τις οπτικές ρόλου του κράτους στις μεταβολές, το κράτος αποτελεί πλέον ένα ενεργητικό στοιχείο. Επικρατούν πλέον οι θεωρίες του ιστορικού θεσπισμού και του νεοφιλελευθερισμού. Η βασική ειδοποιός διαφορά μεταξύ των δύο προσεγγίσεων, είναι ότι στην οπτική του ιστορικού θεσπισμού, το κράτος διαδραματίζει κεντρικό ρόλο για την προσαρμογή στις πολιτικές και οικονομικές δοκιμασίες, ενώ για το νεοφιλελευθερισμό, το κράτος παρουσιάζεται ως εμπόδιο για τη λειτουργία της οικονομίας και κατ'επέκταση της κοινωνίας.

Συγκεκριμένα, στην περίπτωση του ιστορικού θεσμισμού, υποστηρίζεται η τροχιά εξάρτησης (path dependency) των θεσμών, η οποία δημιουργεί αυξάνουσες αποδόσεις (increasing returns). Για παράδειγμα, σε τροχιά εξάρτησης βρίσκονται τα ώριμα αναδιανεμητικά συνταξιοδοτικά συστήματα, τα οποία αναμένεται να έχουν αυξάνουσες αποδόσεις, εφόσον χρηματοδοτούν τους συνταξιούχους και χρηματοδοτούνται από τους εργαζόμενους, δημιουργώντας έτσι μία κυκλική διαδικασία, η οποία καθίσταται δύσκολο να τελεματωθεί, τουλάχιστον με συνοπτικές διαδικασίες. Παρατηρείται, λοιπόν μία «παγίωση» των θεσμών, εφόσον έχουν εμπедωθεί τυπικές και άτυπες διαδικασίες και συμβάσεις στην οργανωτική τους δομή, διαμορφώνοντας μία δεδομένη συνθήκη για τις ομάδες που εξαρτώνται από αυτούς τους θεσμούς και άρα πιθανό πολιτικό κόστος στην προσπάθεια αλλαγής αυτής της δεδομένης συνθήκης. Υπο αυτό το πρίσμα, εντοπίζεται και άλλη μία διαφορά σε σχέση με την οπτική του νεοφιλελευθερισμού. Ακριβώς λόγω της τροχιάς εξάρτησης των θεσμών, παρατηρείται και η διαφορετική αντιμετώπιση του κάθε κράτους στις οικονομικές προκλήσεις, δεδομένης της ποικιλομορφίας των θεσμών της κάθε χώρας. Αντίθετα, ο νεοφιλελευθερισμός, υποστηρίζει μία κοινή λύση μέσα σε αυτή την ποικιλομορφία, τον διεθνή ανταγωνισμό (Λαδής Σ. & Νταλάκου Β., 2016, σσ. 108-110; Levy D. J., Leibfried St. & Nullmeier F., 2015).

Στον νεοφιλελευθερισμό, λοιπόν, το κράτος θα πρέπει να έχει περιορισμένο ρόλο και να μην παρεμβαίνει στον ανταγωνισμό μεταξύ των επιχειρήσεων. Υποστηρίζεται ότι ο κρατικός παρεμβατισμός δε συνάδει με τη φιλελεύθερη δημοκρατία, καθώς μπορεί να δημιουργεί κίνητρα σε ορισμένες ομάδες και σε άλλες όχι, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο στρεβλώσεις στη διαδικασία του ανταγωνισμού, στα πλαίσια της ελεύθερης αγοράς (Levy D. J., Leibfried St. & Nullmeier F., 2015).

1.3 3^ο κύμα

Στο τρίτο κύμα, νεοφιλελευθερισμός, είναι η βασική ερμηνεία για την επιτυχή προσαρμογή του κράτους στις οικονομικές μεταβολές. Με οχήματα επιρροής διεθνείς οικονομικούς οργανισμούς (IFIs- International Financial Institutions), όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ, αποτελεί την πλέον πιο συζητημένη ερμηνεία. Ιδίως με την εφαρμογή του στις πολιτικές της Μάργκαρετ Θάτσερ και του Ρόναλντ Ρεϊγκαν,

κατά τη δεκαετία του 1980, άρχισε να αποτελεί τη νέα «συνταγή» για την αντιμετώπιση των κρίσεων, για τις οποίες η παρέμβαση του κράτους θεωρήθηκε μία απ' τις βασικότερες αιτίες δημιουργίας τους (Levy D. J., Leibfried St. & Nullmeier F., 2015). Η επικράτηση αυτής της ερμηνείας, έχει οδηγήσει πλέον και στην ανάδυση της ερμηνείας των κοινωνικο-πολιτικών και οικονομικών εξελίξεων υπό το πρίσμα του πολιτικού λόγου και του κοινωνικού κονστρουξιονισμού (Λαδή Σ. & Νταλάκου Β., 2016, σσ. 117-121) (Πετμεζίδου Μ., 2014, σ. 16). Η ιδεολογία, όπως είναι ο νεοφιλελευθερισμός, χρησιμοποιεί τον λόγο, σε πρώτο επίπεδο. Ο λόγος είναι ένας κοινός τρόπος επικοινωνίας, εφόσον είναι αδύνατο να φτιάξει κανείς εξατομικευμένα τους κανόνες της γλώσσας και άρα, η γλώσσα είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο. Μέσω του λόγου, ενολίγοις, αντιλαμβανόμαστε παρεμφερή νοήματα ερμηνείας του κόσμου (Hall St., 2017). Η ιδεολογία προσπαθεί να προσαρμοστεί εντός αυτής της επικοινωνίας, να εγκαθιδρύσει τη συναίνεση και έτσι να θεωρηθεί επικρατούσα (Ταστσόγλου Μ., 2022, σσ. 30-34). Η επικρατούσα ιδεολογία όταν έχει διαχυθεί στην κοινή γνώμη και έχει εξασφαλίσει τη νομιμοποίησή της, τείνει να λαμβάνει χαρακτηριστικά πραγματισμού, να γίνεται ένα «καθεστώς αλήθειας» (Hall St., 2017, σσ. 74-75) (Ταστσόγλου Μ., 2022, σ. 32). Πλέον, λοιπόν, η αυξανόμενη επιρροή των μεγάλων επιχειρήσεων και των εργοδοτών με την παράλληλη μείωση της επιρροής των συνδικάτων (η οποία προκύπτει την επιρροή του νεοφιλελευθερισμού) μπορεί πολύ εύλογα να μας οδηγήσει σε αυτές τις νέες ανάγκες για ερμηνεία και εξήγηση των σύγχρονων εξελίξεων.

Τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες, η κοινωνικο-οικονομική ατμόσφαιρα που επικρατεί είναι αυτή της λιτότητας σε αντίθεση με αυτή που επικρατούσε μεταπολεμικά. Η αυξανόμενη ανισότητα, η οποία εντάσσεται σε αυτό το πλαίσιο, πηγάζει από την προσαρμογή της φορολογικής και δημοσιονομικής πολιτικής, των εργασιακών σχέσεων και της πολιτικής για την εταιρική διακυβέρνηση στα συμφέροντα μίας μειοψηφικής μερίδας του πληθυσμού (πολιτική εκτροπής: υπερκερασμός του ΚΚ), η οποία ωστόσο συγκεντρώνει την οικονομική μερίδα του λέοντος (Pierson P., 2011) (Ταστσόγλου Μ., 2022, σ. 88). Αυτή η εξέλιξη, η οποία πραγματοποιήθηκε σταδιακά, από το 1973 και μέχρι σήμερα, δημιουργεί προβληματισμούς για τον βαθμό επικράτησης του νεοφιλελευθερισμού, τόσο σε οικονομικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο.

Όπως θα δούμε στη συνέχεια, οι ερμηνείες του μαρξισμού, του ιστορικού θεσμισμού και του νεοφιλελευθερισμού φαίνεται να διατηρούνται, ως οι βασικότερες. Αυτό συμβαίνει, με την έννοια της ύπαρξης οικονομικής ανισότητας και ανταγωνισμού μεταξύ δύο «τάξεων», των εργοδοτών και των εργαζόμενων, σε ένα πλαίσιο παγιωμένων θεσμών μεταξύ των διαφορετικών κρατών, τα οποία καλούνται να αντιμετωπίσουν τις αυξανόμενες ανισότητες και κρίσεις με τη μοναδική «συνταγή» των νεοφιλελεύθερων πολιτικών. Αυτή η διαπλοκή, μπορεί να γίνει εναργής με την ανάλυση που ακολουθεί, σχετικά με την περίοδο ανάπτυξης του κοινωνικού κράτους και την μετέπειτα διαδικασία αναδιαμόρφωσης του. Με αυτόν τον τρόπο διαφαίνεται η ανάδυση του ιστορικού θεσμισμού, μέσω της δημιουργίας θεσμών που προνοούν για τους παραδοσιακούς κινδύνους, οι οποίοι αναδύθηκαν λόγω των κρίσιμων συγκυριών της μεταπολεμικής περιόδου και είχαν διαχρονικές συνέπειες στη διαμόρφωση του ΚΚ. Επομένως, ο κλονισμός αυτών των θεσμών με την επικράτηση των νεοφιλελεύθερων ερμηνειών, από το 1980 κυρίως και μετά, δημιούργησε την ανάγκη χρήσης τακτικών μείωσης του πολιτικού κόστους για τις προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις.

2. Η εξέλιξη του Κοινωνικού Κράτους

2.1 Η Επέκταση του Κοινωνικού κράτους

Βασικό συστατικό κατανόησης της εξέλιξης του ΚΚ (Κοινωνικού Κράτους) στον 20^ο αιώνα αποτελεί ο κανόνας του χρυσού, ο οποίος ίσχυε μέχρι το 1970. Ο κανόνας αυτός ίσχυε από το 1880 (Στην Αγγλία από το 1819), με μία διακοπή υιοθετήθηκε πάλι μετά τον Α' Παγκόσμιο πόλεμο και μέχρι το 1933, οπότε και εγκαταλείφθηκε πάλι, λόγω του κλονισμού στην εμπιστοσύνη των κεντρικών τραπεζών, έπειτα από την κατάρρευση του τραπεζικού συστήματος, το 1929. Στη διάσκεψη του Bretton-Woods, το 1944, μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο, επανήλθε ο κανόνας του χρυσού με μία τροποποίηση: θα ήταν πλέον ένα σύστημα σταθερών αλλά προσαρμόσιμων συναλλαγματικών ισοτιμιών, με κύριο νόμισμα το δολάριο και οι συναλλαγές θα πραγματοποιούνταν μόνο από την Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ μεταξύ των Κεντρικών τραπεζών των χωρών που διατηρούσαν τα συναλλαγματικά τους διαθέσιμα

σε χρυσό. Η μετατρεψιμότητα σε χρυσό, στην οποία στηριζόταν αυτό το σύστημα, εξασφάλιζε την νομισματική σταθερότητα και μειωμένες πληθωριστικές πιέσεις. Αυτό συνέβαινε, διότι η προσφορά χρήματος κάθε χώρας βασιζόταν στα αποθέματα χρυσού που είχε, επομένως ένα έλλειμμα θα οδηγούσε στην εκροή χρυσού και άρα στη μειωμένη προσφορά χρήματος και στη μείωση των τιμών, η οποία με τη σειρά της βελτίωνε την ανταγωνιστικότητα (αύξηση εξαγωγών) και άρα επανέφερε την ισορροπία στο ισοζύγιο (Ταστσόγλου Μ., 2022) (Κουτεντάκης, Φ. & Κουκουριτάκης, Μ., 2015).

Το διάστημα ισχύος του, συνοδεύτηκε από την σταδιακή επέκταση του ΚΚ, η οποία καθοδηγούνταν από κεϋνσιανού τύπου πολιτικές, πλήρη απασχόληση και χαμηλό πληθωρισμό (Starke P. et al., 2013, σ. 53) (Πετμεζίδου Μ., 2014, p. 23) (Ταστσόγλου Μ., 2022, p. 124). Αυτό το διεθνές νομισματικό σύστημα δεν λειτουργούσε αποκομμένο από την κοινωνικο-πολιτική σφαίρα, ο Polanyi αποτυπώνει παριμοιωδώς την αλληλεπίδραση αυτών των δύο: *«η αόρατη πραγματικότητα, που πάνω της μπορούσε να γατζωθεί η θέληση για επιβίωση, τη στιγμή που η ανθρωπότητα ετοιμαζόταν να αποκαταστήσει την ετοιμόρροπη ύπαρξή της»* (Πολάνυι Κ., 2007, σ. 31). Αυτός ο κανόνας αποτέλεσε το βασικό κίνητρο για συνεργασία έναντι πολέμου, την κοινή βάση «συνεννόησης» στο διεθνές εμπόριο. Δεδομένου ότι *«η ευζωΐα μας κατέληξε να εξαρτάται από τη σχέση μας με το σύμπλεγμα του χρήματος»*, εφόσον *«τα κύρια ελατήρια της σύγχρονης κοινωνικής πολιτικής βρίσκονται στη διεργασία δια της οποίας οι ανθρώπινες ανάγκες και η εργατική δύναμη έγιναν εμπορεύματα»*, όπως αναφέρει ο Esping-Andersen (Esping-Andersen, 2014, p. 133), γίνεται σαφής η ανάγκη για ισορροπία των νομισματικών συναλλαγματικών συσχετισμών στη σφαίρα της οικονομίας. Οι πληθωριστικές τάσεις και τα υψηλά ποσοστά ανεργίας, για παράδειγμα, τα οποία καθιερώθηκαν με την εγκαθίδριση του συστήματος κυμαινόμενων συναλλαγματικών ισοτιμιών και της επικράτησης της ανταλλακτικής έναντι της εσωτερικής αξίας του χρήματος (Γκόγκας Π., 2018, σσ. 238-240) από το 1973 και μέχρι σήμερα, συνοδεύτηκαν από την αποδόμηση των θεσμών του κεϋνσιανισμού, μεταβολή, η οποία μας προβληματίζει σε σχέση με τις συνεχόμενες κρίσεις, οι οποίες ανακύπτουν στο ΚΚ μέχρι σήμερα (Starke P. et al., 2013, σσ. 54-55) (Ταστσόγλου Μ., 2022, σ. 67). Προκειμένου να γίνουν κατανοητοί αυτοί οι συσχετισμοί, στη συνέχεια πραγματοποιείται μία περιεκτική ανάλυση του ΚΚ και της επέκτασης του μέχρι το

1970 και έπειτα του κλονισμού του σε αλληλεπίδραση με τις διαδοχικές κρίσεις από το 1970 μέχρι σήμερα.

Εφόσον η εργατική δύναμη είναι εμπόρευμα, αυτό σημαίνει ότι οι ανθρώπινη επιβίωση εξαρτάται άμεσα από την αγορά. Ωστόσο, οι άνθρωποι δεν είναι σαν τα άψυχα αντικείμενα. Οι άνθρωποι αναπαράγουν τους εαυτούς τους και την κοινωνία στην οποία συμβιώνουν. Επομένως, δεν μπορούν να αποσυρθούν για μεγάλο διάστημα από την αγορά, όπως τα αντικείμενα, μέχρι να οριστεί μία αποδεκτή τιμή. Αντίθετα, είναι απαραίτητη η συλλογική παρέμβαση, προκειμένου να προστατευθούν είτε από κινδύνους της αγοράς (ανισορροπία προσφοράς-ζήτησης και άρα ανεργία κοκ) είτε από αναπόφευκτες ανάγκες (γηρατεία, ασθένεια)¹. Αυτές οι ανάγκες για επιβίωση, η ικανοποίηση των οποίων προϋποθέτει έλλειψη εργασίας για ένα διάστημα, οδηγούν στην ανάγκη για αποεμπορευματοποίηση της εργατικής δύναμης (Esping-Andersen, 2014, σσ. 133-137).

Η αποεμπορευματοποίηση αυτή, με ποικίλους τρόπους, πραγματοποιείται κατά την επέκταση του ΚΚ. Η ιστορία του ΚΚ είναι η ιστορία της ΚΑ (Κοινωνικής Ασφάλισης). Εφόσον, το εργατικό δυναμικό είναι το καύσιμο της ανάπτυξης της οικονομίας, οικομικοκεντρικά, η ΚΑ προσφέρει μηχανισμούς διασφάλισης ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης, ώστε να μην διαταρράσσεται η καπιταλιστική συσσώρευση. Ο εργοδότης, μεμονωμένα θα ήταν αδύνατο να αναλάβει αυτό το βάρος, επομένως, η τριμερής χρηματοδότηση (κράτος, εργοδότες, εργαζόμενοι), δημιουργούν ένα συλλογικό δίκτυο προστασίας από τους κοινωνικούς κινδύνους. Από πολιτική σκοπιά, αυτό το συλλογικό δίκτυο προστασίας, αποτελεί και ένα συλλογικό έλεγχο μίας μεγάλης μάζας ατόμων, προκειμένου να αποφευχθούν κοινωνικές αναταραχές, λόγω παρατεταμένων ανικανοποίητων αναγκών. Υποστηρίζεται εκτενώς, ενολίγοις, ότι η ιστορία του ΚΚ είναι μία ιστορία συναίνεσης και συμβιβασμών μεταξύ των τάξεων και των αντικρουόμενων συμφερόντων τους και δεν χαρακτηρίζεται από ιδεολογική συνοχή². Η οικονομική απελευθέρωση (μερική αποεμπορευματοποίηση) οδηγεί στην

---

¹ Ορθολογικά, θα ήταν αδύνατο ο κάθε εργάτης να μπορέσει να εξασφαλιστεί απέναντι στους απρόβλεπτους κινδύνους της αγοράς και να προνοήσει για τις μελλοντικές του ανάγκες (γήρας), ιδίως όταν η απορρόφηση από τα τρέχοντα βιοποριστικά προβλήματα δεν αφήνει περιθώρια προνόησης (Κουμαριανός Β., 2020) και- ούτως ή άλλως- έλλειψη δυνατότητας αποταμίευσης.

² Εφόσον κατά την εξέλιξη του, στην πολιτική ηγεσία αλληλοδιαδέχονταν και συντηρητικά και σοσιαλδημοκρατικά κόμματα (Alber J., 1988).

αστική ισότητα και την πολιτική ελευθερία, με τη σταδιακή διεύρυνση της εκλογικής βάσης, εφόσον επεκτάθηκε η φορολογική βάση, μέσω της ΚΑ και άρα και η δυνατότητα (δικαιώματα) πλέον για απαιτήσεις στα πλαίσια της κοινωνικής ευημερίας. Υπό αυτό το πρίσμα υποδηλώνεται, ότι η ικανοποίηση των αναγκών από το ΚΚ μπορεί να οδηγήσει σε ένα επόμενο στάδιο, την ικανοποίηση μίας επιθυμίας, όπως είναι η πολιτική έκφραση. Συνεπώς, το ΚΚ είναι απαραίτητο για την ικανοποίηση αναγκών, καθώς πρέπει πρώτα κάποιος να μπορεί να ζήσει, ώστε να του δημιουργηθεί η ανάγκη της ικανοποίησης περαιτέρω επιθυμιών. Σε αυτό το σημείο έγκειται και η βασική διαφορά ΚΚ και αγοράς. Η αγορά αποκτάει αξία, εφόσον μπορεί να ικανοποιήσει τις επιθυμίες, οι οποίες όμως μπορούν να ικανοποιηθούν, αφότου η εξασφάλιση του βιοπορισμού έχει ήδη διευθετηθεί (Alber J., 1988) (Goodin E. R., 1988, pp. 27-37) (Κουμαριανός Β., 2020, pp. 23-29).

Με αυτούς τους προβληματισμούς ως βασική πλαισίωση πραγματοποιήθηκε η ανάδυση και επέκταση του ΚΚ. Όπως χρονολογείται συνήθως από το 1880 μέχρι το 1970. Σύμφωνα με τον Alber (Alber J., 1988), η πρώτη φάση ήταν από το 1880 έως το 1914 (take-off period), μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, οπότε και εμφανίστηκε η ανάγκη για την εξασφάλιση της ευημερίας του εργατικού δυναμικού και η κατασκευή της συναίνεσης μεταξύ των τάξεων. Τότε ιδρύθηκε και ο θεσμός της ΚΑ, από τον καγκελάριο Bismarck (1883). Στη συνέχεια, από το 1918 μέχρι το 1960 (expansion), με την επέκταση της κάλυψης στον πληθυσμό, πραγματοποιούνται αλλαγές στη δομή απασχόλησης, με την εμφάνιση εργαζόμενων λευκού κολάρου. Αρχίζει να αναδύεται η μεσαία τάξη, η οποία απαιτεί υψηλότερου επιπέδου κοινωνικές υπηρεσίες, γεγονός που αναδύθηκε και με την επιδείνωση της κοινωνικο-οικονομικής συνθήκης με το κραχ του 1929 και τον Β' παγκόσμιο Πόλεμο. Επειτα ο Alber αναφέρεται στην περίοδο της επιτάχυνσης της ανάπτυξης του επιπέδου ζωής (acceleration of quality of life) από το 1960-1975. Ωστόσο, έχει επικρατήσει η βασική περίοδος επέκτασης του ΚΚ, η λεγόμενη «χρυσή τριακονταετία», να εκτείνεται από το 1945 μέχρι το 1970. Μέχρι το 1970, λοιπόν, είχαν ξεκινήσει να δημιουργούνται ακόμη και δείκτες κοινωνικής ευημερίας και τα ποσοστά για κοινωνική προστασία στο ΑΕΠ, να αυξάνονται. Την περίοδο του Β' ΠΠ, εκφράζεται αυτή η νέα τάση της επεκτεινόμενης κάλυψης μέσω της έκθεσης του Beveridge (1942), στη Μεγάλη Βρετανία. Σε αυτή προτεινόταν ένα καθολικό πλαίσιο ΚΑ, το οποίο θα παρείχε ένα βασικό επίπεδο προστασίας, προτάσσοντας σε συνδυασμό και με πολιτικές πλήρους απασχόλησης, την

απελευθέρωση από την ανάγκη. Αυτή η έκθεση, η διακήρυξη της Φιλαδέλφεια (1944) και η Οικουμενική Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου (1948) επισημοποιούν και επισημαίνουν την ευθύνη του κράτους για την ικανοποίηση αναγκών και την κατεύθυνση προς την αποεμπορευματοποίηση ως κεντρικά ζητήματα της δημόσιας σφαίρας (Πετμεζίδου Μ., 2014, σσ. 10-14) (Κουμαριανός Β., 2020, σ. 25).

2.2 Καθεστώτα Ευημερίας

Σε ένα ειδικότερο πλαίσιο κατηγοριοποίησης της επέκτασης κρίνεται ορθό να αναφερθούμε στις διαφορετικές μετουσιώσεις της στα κράτη. Τα κλασικά διαχρονικά διλήματα, συνεπώς, σε αυτή την εξέλιξη εντάσσονται στον βαθμό αποεμπορευματοποίησης της εργατικής δύναμης, ο οποίος μετουσιώνεται στα δίπολα: επιλεξιμότητα ή καθολικότητα, χρηματοδότηση από τη γενική φορολογία ή χρηματοδότηση μέσω ειδικών φόρων για συγκεκριμένα ΠΚΠ (Προγράμματα Κοινωνικής Πολιτικής) και εν τέλει τι είναι προτιμότερο; Ένα υπολλειματικό ή ένα καθολικό ΚΚ; Οι παρακάτω κατηγοριοποιήσεις αποτελούν τους ιδεότυπους, μία προσπάθεια ομαδοποίησης των κοινών χαρακτηριστικών ορισμένων ΚΚ, οπότε είναι δεδομένο ότι οι συσχετισμοί κράτους και αγοράς μπορεί να διαφέρουν μεμονωμένα.

Συνήθως, τα υπολλειματικά/φιλελεύθερα ΚΚ επηρεάζονται από τα νεοκλασικά οικονομικά και τον φιλελευθερισμό, υποστηρίζοντας τις ελαστικές εργασιακές σχέσεις και άρα μειωμένους κοινωνικούς μισθούς, δηλαδή μεγαλύτερο βαθμό εμπορευματοποίησης. Με το σκεπτικό της μειωμένης κρατικής παρέμβασης στους μισθούς των ατόμων, αυτά θα επιτελέσουν το έργο τους στην ελεύθερη αγορά δίχως το «εμπόδιο» των κρατήσεων, όπως και οι εργοδότες, με τη μείωση του μισθολογικού κόστους, θα αυξήσουν τα έσοδα των επιχειρήσεων τους και θα αυξήσουν τις επενδύσεις. Το αποτέλεσμα εν τέλει θα είναι η οικονομική ανάπτυξη, η οποία με τη σειρά της θα οδηγήσει σε μία εύπορη κοινωνία (affluent society) (Alber J., 1988). Θεωρείται δεδομένο ότι θα υπάρχουν οι κοινωνικοί κίνδυνοι, οι οποίοι θα αντιμετωπιστούν εξατομικευμένα, καθώς οφείλονται στην έλλειψη προνοητικότητας και πνεύματος οικονομίας. Σε αυτό τον τύπο εντάσσονται οι ΗΠΑ, ο Καναδάς, η Αυστραλία και η Βρετανία. (Esping-Andersen, 2014, σσ. 120-121 & 145-147) (Πετμεζίδου Μ., 2018).

Μία ενδιάμεση περίπτωση τύπου ΚΚ, είναι τα κορπορατιστικού τύπου, τα οποία βασίζονται στην ΚΑ. Η κοινωνική ασφάλιση είναι υποχρεωτική για όλους τους μισθωτούς και με τις εισφορές όλων δημιουργείται ένα δίκτυ αλληλοπροστασίας. Χαρακτηρίζεται από τις αρχές της ανταποδοτικότητας και της αναλογικότητας, δηλαδή την παροχή ωφελημάτων, αναλόγως με τις καταβαλλόμενες εισφορές. Ο βαθμός απόεμπορευματοποίησης εξαρτάται από τον βαθμό μετριασμού της αναλογιστικής αρχής, δηλαδή την ελαστικότητα των προϋποθέσεων για την παροχή ωφελημάτων. Σε αυτόν τον τύπο η διανεμητική ισχύς του ΚΚ είναι μικρή, μέσω της ενισχυμένης σχέσης της εργασίας με τις παροχές, διαφυλάσσονται οι ταξικές διαφορές και τα δικαιώματα συνδέονται στενά με την κοινωνική θέση. Χαρακτηριστικά παραδείγματα χωρών, είναι η Αυστρία, η Γερμανία και η Γαλλία (Esping-Andersen, 2014, σσ. 157-158) (Κουμαριανός Β., 2020).

Τα καθολικά/θεσμικά/συμπεριληπτικά/σοσιαλδημοκρατικά ΚΚ επηρεάζονται από τα κεϋνσιανά οικονομικά και τις σοσιαλιστικές ιδέες, υποστηρίζοντας την πλήρη απασχόληση, τους αυτόματους σταθεροποιητές (επιδόματα ανεργίας, συντάξεις κοκ) και άρα υψηλούς κοινωνικούς μισθούς (κρατήσεις) σε ένα- ιδανικά- προοδευτικό φορολογικό σύστημα. Σε αυτή την περίπτωση είναι δεδομένη η κρατική παρέμβαση στην αγορά, εφόσον το κράτος έχει το ρόλο ρυθμιστή και παρέχει ένα βασικό επίπεδο αξιοπρεπούς διαβίωσης, επιλέγοντας να μην αφηθεί αυτό στο κάθε άτομο, εξατομικευμένα, αλλά διαμοιράζοντας συλλογικά την ευθύνη. Το κράτος, έμμεσα προωθεί την αυτονομία του ατόμου, προάγοντας ισότητα υψηλών προδιαγραφών (γενναιόδωρα επιδόματα) παρέχοντας ένα καθολικό σύστημα ασφάλισης, το οποίο χαρακτηρίζεται από υψηλά επίπεδα αναδιανομής. Σε αυτόν τον τύπο ΚΚ, ο οποίος εφάρμοσε το μοντέλο Beveridge πιο επιτυχημένα από τη γενέτειρα του, εντάσσεται η Δανία, η Νορβηγία και η Σουηδία (Κουμαριανός Β., 2020) (Esping-Andersen, 2014).

Τέλος, η κατηγορία του νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου άρχισε να θεωρείται ως ξεχωριστό μοντέλο από τα παραπάνω, στην πιο σύγχρονη βιβλιογραφία, τονίζοντας τη διαφορετική κοινωνικο-πολιτική ταυτότητα των εντασσόμενων σε αυτό χωρών. Σε αυτό περιλαμβάνονται οι χώρες της Ελλάδας, της Ιταλίας, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας³. Αυτές οι χώρες χαρακτηρίζονται από αργοπορημένη οικονομική

---

³ Ο Esping-Andersen κατέταξε την Ιταλία στο συντηρητικό-κορπορατιστικό μοντέλο, μαζί με τη Γερμανία, τη Γαλλία και την Αυστρία (Esping-Andersen, 2014).

ανάπτυξη και είσοδο στη δημοκρατική περίοδο. Σε αντίθεση με τις παραπάνω περιπτώσεις που βίωναν την επέκταση του ΚΚ μέχρι το 1970, ο «εκσυγχρονισμός» ξεκίνησε το 1970, εκτός από την Ιταλία, στην οποία ξεκίνησε στα τέλη του 1940. Αυτή η καθυστέρηση είναι που δημιουργεί αμφιβολίες για την ανάγκη ξεχωριστής τους κατηγοριοποίησης, καθώς θα μπορούσε απλά να θεωρείται ως καθυστερημένη ανάπτυξη του ΚΚ. Ωστόσο, ακόμη και με αυτή την παραδοχή, τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των πελατειακών σχέσεων, τα οποία επηρεάζουν την Βισμαρκιανού τύπου ΚΑ, η «οικογενειακή πρόνοια» και η εκτεταμένη άτυπη οικονομία μπορούν να αποτελέσουν παράγοντες διαφοροποίησης, εφόσον και από τα δεδομένα πλέον αυτή η ομάδα χωρών επηρεάζεται με παρόμοιο τρόπο από τις κρίσεις. Συγκεκριμένα, διαχρονικά η επικέντρωση στην ικανοποίηση συγκεκριμένων ομάδων έχει οδηγήσει και στον κατακερματισμό της ΚΑ, γεγονός που έχει καλλιεργήσει την πόλωση στα εισοδηματικά κλιμάκια και τις συντάξεις. Η εξάρτηση από την οικογένεια και την ΚΑ, επομένως, περιορίζει την αποεμπορευματοποίηση (με εξαίρεση την ανάπτυξη του Εθνικού Συστήματος Υγείας) (Rhodes M., 1996) (Πετμεζίδου Μ., 2018, σσ. 22-31).

Οι παραπάνω κατηγοριοποιήσεις αποτελούν μία απλουστευτική αποτύπωση, προκειμένου να πραγματοποιηθεί ευκολότερα και εναργέστερα η διαδικασία της σύγκρισης. Στην ουσία, δεν υπάρχουν αμιγώς «καθαρά παραδείγματα». Σε σοσιαλδημοκρατικού τύπου χώρες μπορεί να υιοθετούνται φιλελεύθερα χαρακτηριστικά και το αντίστροφο. Ιδίως στον τομέα της ΚΑ υπάρχουν συνδυασμοί συστημάτων τύπου Bismarck και Beveridge σχεδόν σε όλες τις χώρες, πέραν των Σκανδιναβικών, όπου το σύστημα Beveridge έχει τα ηνία (Esping-Andersen, 2014, σσ. 124-125) (Κουμαριανός Β., 2020, σσ. 26-27). Όπως θα δούμε στη συνέχεια, οι συνδυασμοί αρχίζουν και διαχέονται σε όλους τους τύπους, αλλά πλέον με την είσοδο του ιδιωτικού τομέα στη δημόσια πολιτική.

2.3 Η «κρίση» του Κοινωνικού Κράτους

Το 1971, ο πρόεδρος των ΗΠΑ, Richard Nixon, έδωσε τέλος στον κανόνα σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών του Bretton Woods και μία αλυσιδωτή αντίδραση ξεκίνησε διεθνώς. Οι κεϋνσιανές πολιτικές παραμερίστηκαν και άρχισε να αναδύεται

μία νέα μετα-κεϋνσιανή περίοδος με κυρίαρχες τις ιδέες του οικονομικού φιλελευθερισμού. Ενώ πριν οι διεθνούς επίρροής οικονομικοί θεσμοί, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (εφεξής ΟΟΣΑ) τάσσονταν υπέρ των κεϋνσιανών πολιτικών. Πλέον μαζί και με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ) και το Διεθνή Οργανισμό Εμπορίου ξεκίνησαν να δημιουργούν ένα νέο πλαίσιο ανοίγματος των αγορών. Με άλλα λόγια, πραγματοποιήθηκε η αρχή της επικράτησης του μείγματος της αγοράς και των οικονομικών της προσφοράς, η οποία χαρακτηρίζεται από το συνδυασμό δημοσιονομικής και νομισματικής πολιτικής με στόχο την «οικονομική σταθερότητα» έναντι του μείγματος πολιτικής (κράτος) και αγοράς (Starke P. et al., 2013, σ. 53) (Πετμεξίδου Μ., 2014, σ. 23) (Μπέτσης Β. & Ρόμπολης Σ., 2016, σ. 58) (Ταστσόγλου Μ., 2022, σσ. 66-67) (Pierson P., 1996) (Pierson P., 1994).

Σύμφωνα με τους βιβλιογραφικούς προβληματισμούς από το 1970⁴ και μέχρι σήμερα πραγματοποιείται είτε η μείωση του ΚΚ, είτε η αναδιαμόρφωση του. Γίνεται προσπάθεια να γίνει κατανοητό αν τα θεμέλια που δημιουργήθηκαν την περίοδο που προαναφέρθηκε μπορούν να κλονιστούν. Εφόσον προχωρήσουμε σε μία περιεκτική περιοδολόγηση και ανάλυση της περιόδου από το 1970 μέχρι σήμερα, θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε το επίπεδο του «κλονισμού» του ΚΚ σε αδρές γραμμές, καθώς σύμφωνα και με τους τύπους ΚΚ, τους οποίους προαναλύσαμε, αυτός ο κλονισμός, είναι δεδομένο ότι θα εκδηλώνεται ποικιλοτρόπως. Όπως ευκρινώς αποτυπώνει ο Weyland (Weyland K., 2005) για το παράδειγμα των χωρών της Λατινικής Αμερικής, ο Rhodes (Rhodes M., 1996) για τις νοτιοευρωπαϊκές χώρες και ο Cox (Cox R. H., 2001) για τη Δανία, τη Γερμανία και την Ολλανδία πραγματοποιείται διάχυση της ομοιότητας στη διαφορετικότητα (similarity spread amidst diversity), λόγω της διεθνούς νομιμοποίησης μίας συγκεκριμένης ιδεολογίας.

Σύμφωνα με τον Ταστσόγλου (Ταστσόγλου Μ., 2022), η περίοδος επικράτησης του νεοφιλελευθερισμού (ή νέας μακροοικονομικής συναίνεσης (Μαυρουδέας Στ., 2018)) διακρίνεται στην πρώτη φάση (proto-neoliberalism), οποία εκτείνεται από το 1970 έως τις αρχές του 1980 και αποτελεί την εκκίνηση της εφαρμογής των νεοφιλελεύθερων

---

⁴Συγκεκριμένα, το τέλος της «χρυσής εποχής», συνήθως τοποθετείται το 1973, με την αρχή των οικονομικών δυσχερειών (ανεργία, μειωμένα επίπεδα οικονομικής μεγέθυνσης και δημοσιονομικές πιέσεις) (Pierson P., 2011).

ιδεών, έπειτα η περίοδος μέχρι το 1990 χαρακτηρίζεται από την αποδόμηση των κεϋνσιανών πολιτικών (roll-back neoliberalism) και η περίοδος από το 1990 μέχρι σήμερα (roll-out neoliberalism), στην οποία πραγματοποιείται η επέκταση των δικών του θεσμών. Ο Alber (Alber J., 1988) υποστηρίζει την «επιβράδυνση» του ΚΚ από το 1975 και έπειτα, με την επικράτηση πλέον δημόσιου-ιδιωτικού μείγματος.

Την περίοδο μετά το 1970 θα μπορούσαμε να την χαρακτηρίσουμε ως και το «χρονικό των διαδοχικών κρίσεων». Πρώτα η πετρελαϊκή κρίση το 1973 και το 1979, έπειτα η οικονομική κρίση του 1990 και η κρίση του 2008. Ωστόσο, εφόσον το επίκεντρο της παρούσας έρευνας βρίσκεται στη θέση του ΚΚ σε αυτές τις κρίσεις, θα αρκεστούμε να αναφερθούμε στο γεγονός ότι αυτές οι κρίσεις αύξησαν τα επίπεδα του πληθωρισμού και της ανεργίας (στασιμοπληθωρισμός), ενώ στη συνέχεια παρατηρούνταν αυξομειώσεις σε αυτά τα δύο. Η απεμπλοκή από τις κεϋνσιανές πολιτικές και η μεταβολή σε πολιτικές ήπιου νεοφιλελευθερισμού και συντηρητικού νέο-κεϋνσιανισμού, λόγω της συνοδείας από τη νεοφιλελεύθερη ιδεολογία που υιοθετεί τα νεοκλασικά οικονομικά, μετέθεσαν ένα μέρος της ευθύνης αυτών των κρίσεων, στις αυξημένες δαπάνες για κοινωνική προστασία, οι οποίες είχαν δημιουργηθεί κατά την επέκταση του ΚΚ (Starke P. et al., 2013).

Η μείωση αυτών των δαπανών πραγματοποιείται με έντεχνο τρόπο μέχρι σήμερα. Μία προσεκτική διαχείριση της αναδίπλωσης του ΚΚ είναι απαραίτητη καθώς το ΚΚ έχει συγκεντρώσει μία αξιοσημείωτη μάζα ψηφοφόρων. Τα σύγχρονα κράτη είναι ΚΚ, η ανάπτυξη τους και το επίπεδο διαβίωσης τους οφείλεται στην προσπάθεια για αύξηση των δεικτών ευημερίας του συνόλου του πληθυσμού μέσω δαπανών κοινωνικής προστασίας που προαναφέρθηκαν. Επομένως, οι πολιτικοί που επικαλούνται τον κλονισμό αυτού του οικοδομήματος και κατ'επέκταση των κατεστημένων κοινωνικών δικαιωμάτων, πρέπει να αναπλαισιώσουν την ανάγκη περικοπών, προκειμένου να μειώσουν το πολιτικό κόστος και να δημιουργήσουν κλίμα συναίνεσης (Starke P. et al., 2013) (Pierson P., 1994) (Πετμεζίδου Μ., 2014). Αρχικά λοιπόν θα αναλύσουμε την νεοκλασική μετουσίωση στους τομείς του ΚΚ και στη συνέχεια θα επικεντρωθούμε στις πολιτικές μείωσης κόστους και την κοινή γνώμη.

2.4 Ενεργός Πρόνοια

Το παραπάνω πλαίσιο δημιούργησε τους νέους κοινωνικούς κινδύνους: α) αυξήθηκαν οι χαμηλά αμειβόμενες και επισφαλείς θέσεις εργασίας (διάρρηξη θεσμού συλλογικών συμβάσεων εργασίας), δημιουργώντας ένα μεγάλο μέρος εργαζόμενων φτωχών πλέον, β) με την είσοδο των γυναικών στην εργασία και την επακόλουθη μείωση της άτυπης φροντίδας παιδιών και ηλικιωμένων δημιουργήθηκε η ανάγκη για εξωτερικούς προμηθευτές και γ) η δημογραφική γήρανση αποτελεί πλέον ένα από τα μείζονα ζητήματα που απασχολούν τις σύγχρονες κοινωνίες. Επιπλέον, η μεσαία τάξη, η οποία αποτέλεσε το μοχλό επέκτασης του ΚΚ, βιώνει την υπονόμευση των κοινωνικών της δικαιωμάτων (Πετμεζίδου Μ., 2014).

Αυτή η υπονόμευση υλοποιείται με τη μετάβαση στην «ενεργό πρόνοια» και το συστημικό ή προγραμματικό περιορισμό του ΚΚ. Αναλυτικότερα, η «ενεργός πρόνοια» είναι η καλλιέργεια δεξιοτήτων/ικανοτήτων στα άτομα, ώστε να μη χρειάζονται τη στήριξη του κράτους και να αντιμετωπίζουν εξατομικευμένα τις προκλήσεις των νέων κοινωνικών κινδύνων. Για παράδειγμα, η αντιμετώπιση των εργαζομένων πλέον ως ανθρώπινο κεφάλαιο και επομένως η επένδυση σε αυτό, οδηγεί στη συνεχή κατάρτιση και αναβάθμιση των δεξιοτήτων, ώστε να μειωθεί όσο το δυνατόν περισσότερο η δυνατότητα επιλογής επιδομάτων ανεργίας, τα οποία θεωρούνται «παθητικές» πολιτικές και οι παύσεις από τη συμμετοχή στην αγορά εργασίας να είναι όσο το δυνατόν μικρότερες. Η αναβάθμιση των δεξιοτήτων επιδιώκεται και στην τρίτη ηλικία σε συνδυασμό με την αποθάρρυνση της πρόωρης συνταξιοδότησης (μειωμένες αποδοχές), ώστε να παραταθεί ο εργασιακός βίος και να μειωθούν οι συνταξιοδοτικές δαπάνες. Οι τακτικές αυτές, πράγματι, έχουν λιγότερο κόστος στον προϋπολογισμό, εφόσον είναι συμπληρωματικές των «παθητικών» πολιτικών. Οι παθητικές πολιτικές, οι οποίες αφορούν τους παραδοσιακούς κοινωνικούς κινδύνους (ασθένεια, γηρατειά, ανεργία, αναπηρία) καταλαμβάνουν μέχρι και το 10% του ΑΕΠ, ενώ οι ενεργητικές μέχρι και 2%. Με αυτό τον τρόπο επανερχόμαστε στην αρχική μας διαπίστωση περί εμπορευματοποίησης και αποεμπορευματοποίησης και παρατηρούμε τη μείωση της αποεμπορευματοποίησης και την παρουσίαση της εμπορευματοποίησης της εργατικής δύναμης πλέον με ελκυστικό τρόπο και με αντισταθμιστικά οφέλη προκειμένου να καλλιεργηθεί η συναίνεση (Πετμεζίδου Μ., 2014) (Ταστσόγλου Μ., 2022, σ. 93).

2.5 Η πολιτική της εκτροπής και το πολιτικό κόστος

Η ενεργός πρόνοια είναι μία οπτική που εντάσσεται στο συστημικό και προγραμματικό περιορισμό του ΚΚ, όπως τον διέκρινε ο Pierson (Pierson P., 1994, pp. 14-17). Υπάρχουν ορισμένοι μηχανισμοί, οι οποίοι με σταδιακό και μη ορατό τρόπο προκαλούν την υπονόμηση της αξίας των κοινωνικών προγραμμάτων. Για παράδειγμα, η ενεργός πρόνοια μεταβάλλει σταδιακά τη συλλογική ευθύνη από το κράτος στο άτομο μειώνοντας προσεκτικά τις δαπάνες των παραδοσιακών κοινωνικών προγραμμάτων με αντιστάθμισμα τις ενεργητικές πολιτικές. Ο προγραμματικός περιορισμός του ΚΚ είναι το αποτέλεσμα του συστημικού, στην ουσία. Συγκεκριμένα, με την προώθηση εναλλακτικών ιδιωτικών επιλογών, την μείωση χρηματοδότησης για τις δαπάνες κοινωνικής προστασίας (defunding), είτε μέσω της μείωσης φόρων και την καθιέρωση φοροαπαλλαγών είτε μέσω της καθιέρωσης της ανάγκης δαπανών σε άλλους τομείς (όπως είναι η άμυνα) και την υπονόμηση των συλλογικών διαπραγματεύσεων, επιδιώκεται η απεμπλοκή των πολιτών από τις παροχές του ΚΚ. Με αυτό τον τρόπο επιδιώκεται η δημιουργία ενός σώματος εκλογέων που πλέον θα υποστηρίζουν τις ιδιωτικές εναλλακτικές και άρα το πολιτικό κόστος μείωσης των δαπανών για κοινωνική προστασία θα είναι ελάχιστο. Στην οπτική της «εκτροπής», γίνεται ευδιάκριτη η διεύρυνση πλέον της ανισότητας μέσω της μειωμένης αναδιανεμητικής ισχύος, με βασικά παραδείγματα επιρροής τις ΗΠΑ και τη Βρετανία. Επισημαίνεται η επίδραση των συντηρητικών κυβερνήσεων και της διεθνούς επιχειρηματικής κοινότητας μέσω της φορολογικής και δημοσιονόμικης πολιτικής όπως και των αλλαγών στις εργασιακές σχέσεις και την εταιρική διακυβέρνηση, προκειμένου να προωθηθούν τα νεοκλασικά δόγματα και στο τέλος να οδηγηθούμε σε μία «εύπορη κοινωνία» (affluent society) όπως έχει προαναφερθεί, με τον υπερκερασμό του ΚΚ (Πετμεζίδου Μ., 2014, σσ. 21-22). Είναι δεδομένο ότι αυτή η «εύπορη κοινωνία» περιλαμβάνει μία μειοψηφία, καθώς από το 1970 μέχρι σήμερα οι κοινωνικο-οικονομικές ανισότητες παραμένουν και ανακυκλώνονται (Ταστσόγλου Μ., 2022, σσ. 88-89)

Ειδικότερα οικονομικά εργαλεία που χρησιμοποιούνται για τη συσκοτισμένη μείωση των δαπανών είναι η καθυστέρηση της τιμαριθμητικής αναπροσαρμογής και η καθιέρωση χρηματοδότησης του ΚΚ μέσω αβέβαιων χρηματοπιστωτικών πόρων. Το παράδειγμα των συντάξεων αποτελεί μία χαρακτηριστική περίπτωση εφαρμογής αυτών των μεθόδων, δεδομένου ότι αποτελούν ένα πεδίο υψηλού πολιτικού κόστους (ωριμότητα ΣΚΑ), καθώς ήταν στο επίκεντρο της ανάπτυξης του ΚΚ και

καταλαμβάνουν σχεδόν το 10% των δημόσιων δαπανών (Pierson P., 1994, σ. 54) (O'Donnell O. & Tinios P., 2003). Συνεπώς, η μείωση της ορατότητας των περικοπών καθίσταται κρίσιμη. Το συνταξιοδοτικό σύστημα είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα ιστορικού θεσμισμού, καθώς οι αποφάσεις που λαμβάνονται, έχουν επιρροή μακράς διάρκειας και επομένως, οι επερχόμενες επιδιωκόμενες μεταρρυθμίσεις επηρεάζονται από τις προηγούμενες, σε αξιοσημείωτο βαθμό. Μάλιστα, συνήθως οι χώρες που μεταβάλλουν προς τον ιδιωτικό τομέα το συνταξιοδοτικό, συνήθως έχουν υψηλές δαπάνες για την κοινωνική ασφάλιση (Weyland K., 2005) (Riesco M., 2007, p. 28). Δεδομένων αυτών των παραδοχών και της δημογραφικής γήρανσης, το νεοφιλελεύθερο πλαίσιο δημιούργησε και την «κρίση των συντάξεων» (pension crisis). Είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς τη μεταβολή από την ωριμότητα των συνταξιοδοτικών συστημάτων προς τη δημιουργία συνεχών ελλειμμάτων, η οποία εντάσσεται στην τακτική της έμμεσης ιδιωτικοποίησης (implicit privatization).

Προκειμένου να γίνουν κατανοητές αυτές οι επιδιώξεις, θα αναφερθούμε στα παραδείγματα ορισμένων χωρών. Κάθε παράδειγμα-χώρα έχει διαφορετική «τροχιά εξάρτησης» (path dependency), γεγονός που φαίνεται, σε συνδυασμό με τους πιο πρόσφατους σχεδιασμούς πολιτικής (policy feedback), να επηρεάζει αρκετά το βαθμό της επιτυχίας (ή και όχι) των μεταρρυθμίσεων που επιδιώκονται προς ένα πιο υπολλειματικό ΚΚ. Συνολικά, τις μεταρρυθμίσεις σε σημαντικούς θεσμούς του ΚΚ, όπως η ΚΑ και επιμέρους το συνταξιοδοτικό σύστημα, φαίνεται να επηρεάζουν: το επίπεδο ανάπτυξης και οικονομικής μεγέθυνσης μίας χώρας, ο βαθμός συσχετισμού κράτους και αγοράς, οι ομάδες συμφερόντων⁵ και η κοινωνική κατασκευή. Η ισχύς των πολιτικών δυνάμεων σε αυτόν τον τομέα, ιδίως των αριστερών-σοσιαλδημοκρατικών, επηρεάζει εξίσου σημαντικά, αλλά σε συνδυασμό με τον ιστορικό θεσμισμό και τον εκάστοτε συσχετισμό δυνάμεων⁶.

---

⁵ Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο ιστορικός θεσμισμός περιλαμβάνει όλους αυτούς τους συσχετισμούς.

⁶ Η ερμηνεία των μεταβολών του ΚΚ μέσω των πόρων εξουσίας και των πολιτικών θεσμών έχει συρρικνωθεί, καθώς όπως φαίνεται η νέα κοινωνική κατασκευή του νεοφιλελευθερισμού, διαχέεται, όπως προαναφέρθηκε ως «όμοια σε ανόμοια δεδομένα» και προσαρμόζεται εντός των θεσμών (Πετμεζίδου Μ., 2014) (Weyland K., 2005).

3. Η Νεοφιλελεύθερη επιρροή στο συνταξιοδοτικό σύστημα

Μετά τον Β' ΠΠ παρατηρήθηκε μία αύξηση των διεθνών οργανισμών. Συγκεκριμένοι από αυτούς, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ απέκτησαν ιδιαίτερη πολιτική και οικονομική σημασία, καθώς σε περιόδους κρίσεων, αποτέλεσαν τους δανειστές των διάφορων χωρών, παρεμβαίνοντας παράλληλα σε εγχώριους τομείς της δημόσιας πολιτικής. Η επιρροή των ΗΠΑ, μέσω αυτών των οργανισμών ήταν καθοριστική για την προώθηση της ενίσχυσης του ιδιωτικής εμπλοκής στο δημόσιο τομέα. Ωστόσο, τα κράτη λόγω του ιστορικού θεσμισμού που χαρακτηρίζει το καθένα ξεχωριστά, διατηρούν το βαθμό αυτονομίας τους και διαχειρίζονται τις νεοφιλελεύθερες παραινέσεις ποικιλοτρόπως (Huber E., Lange M., Leibfried St. et al, 2015).

Συγκεκριμένα, στο συνταξιοδοτικό σύστημα οι βασικότερες μεταβολές που πραγματοποιήθηκαν στα πλαίσια της οικονομικής αποτελεσματικότητας ήταν η σταδιακή ιδιωτικοποίηση έναντι του δημόσιου χαρακτήρα, οι εξατομικευμένες παροχές αντί των καθολικών, η μετάβαση σε συστήματα προκαθορισμένων εισφορών (defined contributions) έναντι των προκαθορισμένων παροχών (defined benefits) και γενικότερα η εξασφάλιση ενός δικτύου προστασίας μέσω της βασικής συμμετοχής του κράτους (Μπέτσης Β. & Ρόμπολης Σ., 2016, σ. 78).

Αυτές οι εξελίξεις, οι οποίες εντάσσονταν στη νεοφιλελεύθερη ερμηνεία για τις κρίσεις, τις οποίες καλείται να αντιμετωπίσει το κράτος, προτεινόταν ειδικότερα από την Παγκόσμια Τράπεζα και ενθαρρύνονταν από το ΔΝΤ και τον ΟΟΣΑ (Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης). Στις προκλήσεις της δημογραφικής γήρανσης, της εισφοροδιαφυγής, της ανεργίας και της συνολικότερης ανάγκης για οικονομική ανάπτυξη, προτάθηκε το μοντέλο των τριών πυλώνων. Η έκθεση της Παγκόσμιας Τράπεζας (1994)⁷ υποστηρίζει ότι η ύπαρξη ενός δημόσιου πυλώνα, ο οποίος θα είναι υποχρεωτικός για το σύνολο του πληθυσμού, ώστε να παρέχει ένα βασικό δίκτυο προστασίας από τη φτώχεια σε συνδυασμό με έναν πυλώνα ιδιωτικού κεφαλαιοποιητικού συστήματος προκαθορισμένων εισφορών με επενδυτικό χαρακτήρα και ενός πυλώνα προαιρετικού ιδιωτικού κεφαλαιοποιητικού συστήματος,

---

⁷ World Bank: Averting the old age crisis. Policies to protect the old and promote growth, διαθέσιμο στο: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/973571468174557899/pdf/multi-page.pdf> και μία συνοπτική παρουσίαση από το ΔΝΤ: <https://www.elibrary.imf.org/downloadpdf/journals/022/0032/002/article-A001-en.pdf>

μπορούν να συμβάλλουν στην οικονομική ανάπτυξη και τη διαχείριση των ελλειμμάτων των δημόσιων αναδιανεμητικών συστημάτων. Επιπρόσθετα εργαλεία εξυγίανσης των δημόσιων συστημάτων είναι και οι μειώσεις στα ποσοστά αναπλήρωσης, ορισμένες φορές, οι καθυστερήσεις στην τιμαριθμητική αναπροσαρμογή, ο υπολογισμός του τελικού ποσού της σύνταξης με βάση το μέσο όρο του εισοδήματος όλου του εργασιακού βίου (average career pay scheme) και όχι των τελευταίων ετών (final pay scheme), η σταδιακή αύξηση του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης και η σύγχρονη πλέον διασύνδεση ηλικίας συνταξιοδότησης και προσδόκιμου ζωής.

Μάλιστα πλέον, η μεταβίβαση της ευθύνης για κοινωνική ασφάλιση στα άτομα και στον ιδιωτικό τομέα, έχει δημιουργήσει την ιδέα των «ενεργών γηρατειών» (active ageing). Εφόσον αυξάνεται το προσδόκιμο ζωής, αποθαρρύνεται η πρόωγη συνταξιοδότηση (μειωμένο ποσό σύνταξης) και ενθαρρύνεται η αύξηση του ορίου της ηλικίας συνταξιοδότησης (αύξηση αποδοχών σύνταξης), υπονοείται ότι τα άτομα θα μπορούν να εργάζονται και να μην επιβαρύνουν τον προϋπολογισμό και επιδεινώνουν το ζήτημα της εξάρτησης με τον εργάσιμο πληθυσμό (dependency ratio). Προφανώς, μία τέτοια ιδέα θα προϋπέθετε και υγιή έτη ζωής και εγείρει ακόμη περισσότερους προβληματισμούς (Foster L., 2018).

Οι προτάσεις αυτές, περί τριών πυλώνων συνταξιοδοτικών συστημάτων και ιδιωτικοποίησης που εντάσσονται στις οδηγίες των διεθνών οικονομικών θεσμών έχουν κλονιστεί σημαντικά (Αγγελάκη Μ., 2020, σσ. 183-188). Το επίπεδο και η φύση του κλονισμού θα γίνει προσπάθεια να κατανοηθούν στη συνέχεια, μέσω της προσπάθειας υλοποίησης τους στις εθνικές δημόσιες πολιτικές στο συνταξιοδοτικό σύστημα.

Παρακάτω αναλύονται τα παραδείγματα των ΗΠΑ, της Βρετανίας, της Γερμανίας και της Σουηδίας, προκειμένου να ειπωθεί η υλοποίηση των όμοιων προτάσεων πολιτικής στα διαφορετικά καθεστώτα ευημερίας. Οι δύο πρώτες χώρες, όπως έχει γίνει περισσότερο γνωστό αποτελούν τα κατεξοχήν παραδείγματα, τους πρωτοπόρους της «αλλαγής πορείας» προς ένα πιο υπολλειματικό ΚΚ και αν και ανήκουν στο αγγλοσαξονικό, φιλελεύθερο μοντέλο κρατών πρόνοιας, διαφέρουν σε πολλούς τομείς (Pierson P., 1994, σ. 54). Μέσω της ανάλυσης του κάθε παραδείγματος παρατηρούμε την επιρροή των προηγούμενων επιλογών πολιτικής (policy feedback) και του

ιστορικού θεσμισμού στον εκάστοτε σχεδιασμό δημόσιας πολιτικής (Pierson P., 1994, σσ. 9 & 69-73). Η τροχιά εξάρτησης, δηλαδή η ωριμότητα των ΣΚΑ και ο βαθμός κάλυψης, θα είναι ευδιάκριτη. Τέλος, όπως έχει μετατοπιστεί πλέον και ο τρόπος ερμηνείας της μεταβολής του ΚΚ, προς την κοινωνική κατασκευή και τον πολιτικό λόγο (Πετμεζίδου Μ., 2014, σ. 16), στην περίπτωση της Γερμανίας και της Σουηδίας παρατηρείται η χρήση τακτικών μέσω του πολιτικού λόγου, οι οποίες δημιουργούν μία νέα κοινωνική κατασκευή με σκοπό τη μείωση του πολιτικού κόστους των μεταρρυθμίσεων.

3.1 ΗΠΑ

Στο παράδειγμα των ΗΠΑ, κατά τα πρώιμα στάδια της εφαρμογής της νεοφιλελεύθερης ερμηνείας, στη θητεία του Ronald Reagan, σύμφωνα με τον Pierson, υπήρξαν ισχυρά εμπόδια (Pierson P., 1994), τουλάχιστον στο πεδίο των συντάξεων, το οποίο εξετάζουμε. Τη διαπίστωση αυτή, την υποστηρίζει και μέχρι σήμερα, επισημαίνοντας την πολιτική επιρροή των μεγαλύτερων ΠΚΠ, όπως είναι οι συντάξεις⁸ και η υγειονομική περίθαλψη, τα οποία καταλαμβάνουν το 80% των δαπανών. Συνεπώς, η παρατήρηση της επιρροής της επικρατούσας ιδεολογίας στα κατεξοχήν παραδείγματα του «παγωμένου ΚΚ» αποτελεί μία ενδιαφέρουσα υπόθεση, καθώς έχουμε τη δυνατότητα να παρατηρήσουμε τις σταδιακές αλλαγές, οι οποίες πραγματοποιούνται μέχρι σήμερα, καθώς μόνο με σταδιακές αλλαγές μπορούν να κλονιστούν αυτά τα ΠΚΠ (Pierson P., 2011). Ωστόσο, εφόσον οι δαπάνες δεν μπορούν να αποτελέσουν, μεμονωμένα τεκμήριο «κλονισμού», όπως επισημαίνεται συνήθως,

---

⁸ Το συνταξιοδοτικό σύστημα δημιουργήθηκε εντός του αναδιανεμητικού ΣΚΑ (Συστήματος Κοινωνικής Ασφάλισης), το οποίο ιδρύεται το 1935, οπότε ήταν πλέον ένα δημόσιο ώριμο σύστημα. Από το 1935 μέχρι το 1980, είχε ήδη πληρωθεί ένα μεγάλο μέρος φόρων για τους μελλοντικούς συνταξιούχους, οπότε η οποιαδήποτε μεταρρύθμιση σχεδιαζόταν θα έβρισκε ισχυρές αντιστάσεις από μία σημαντική ομάδα συμφερόντων. Όπως και συνέβη από τον AARP (American Association of Retired Persons). Πλέον, ο AARP έχει αποδυναμωθεί και πολλές αλλαγές πραγματοποιούνται με τακτικές συσκότισης στη διαδικασία νομοθέτησης. Συνήθως οι ομάδες συμφερόντων δεν ενημερώνονται πριν περάσει το νομοσχέδιο και οι τυχόν αντιδράσεις αποσιωπούνται με την αιτιολογία της κρίσης και των ελλειμμάτων στο ΣΚΑ (Frontline-PBS, 2018).

θα πρέπει να επικεντρωθούμε και στο συνολικότερο κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο (Ebbinghaus B. & Nauman E., 2018) (Burnstein P., 2003).

Συγκεκριμένα, υπό τις νέες επιταγές πραγματοποιήθηκαν οι εξής κομβικές αλλαγές για το πεδίο των συντάξεων: η καθυστέρηση της τιμαριθμικής αναπροσαρμογής, επιλογή με μακροπρόθεσμες συνέπειες (Pierson P., 1994, σσ. 53-57) (χαμηλότερες συντάξεις), οι οποίες με αυτές τις τακτικές «συσκοτίζονται» όταν νομοθετούνται⁹. Στο πλαίσιο της κρίσης του ΣΚΑ και υπό τις διεθνείς εξελίξεις στο δημογραφικό ζήτημα ακόμη και στο κατακερματισμένο πολιτικό σύστημα των ΗΠΑ και τις αντιστάσεις που συνάντησαν οι μεταρρυθμίσεις που έγιναν το διάστημα 1982-1986 (Pierson P., 1994, σσ. 64-69) (Stiglitz J., 1992, σσ. 402-406) δεν πραγματοποιήθηκαν δραματικές αλλαγές, αποτελούν, όμως, τη βάση για την «αλλαγή πορείας», το οποίο άλλωστε επιβεβαιώθηκε και από την αλλαγή του Glass-Steagal Act, το οποίο είχε εφαρμοστεί στο πλαίσιο του New Deal, το 1933. Το 1999 ψηφίστηκε ο Gramm-Leach Bliley ή αλλιώς financial services Modernization Act. Με αυτή τη μεταρρύθμιση, στα πλαίσια εξυγίανσης του δημόσιου τομέα, προκειμένου να γίνει αποδοτικότερος, δόθηκε μία βοήθεια προς τους επενδυτές, μέσω των πιο χαλαρών ρυθμίσεων στην αγορά (στις τράπεζες, σε ασφαλιστικές εταιρίες). Αυτή η μεταρρύθμιση σε συνδυασμό με τις σταδιακές προσπάθειες από το 1980 για ιδιωτικές συντάξεις (Ατομικούς Λογαριασμούς, 401 (k) plans), στις οποίες οι συνταξιούχοι επένδυναν με υψηλό ρίσκο σε κεφάλαια εταιριών (αντί με χαμηλό ρίσκο σε δημόσια ομόλογα με σταθερό επιτόκιο), οδήγησαν σε ένα είδος οικονομικού φετιχισμού (Soederberg S., 2011).

Οι ιδιωτικές δαπάνες για τις συντάξεις συνεχώς αυξάνονταν από το 1985, οπότε και βρίσκονταν στο 4% ενώ μέχρι σήμερα κυμαίνονται στο 7 με 8% του ΑΕΠ. Οι δαπάνες για τις δημόσιες συντάξεις, από την άλλη, δεν έχουν παρουσιάσει ιδιαίτερα αυξητική τάση. Από το 1985 μέχρι σήμερα κυμαίνονται στο 6 με 7 % του ΑΕΠ ακολουθώντας παρόμοια τάση με τον μέσο όρο των χωρών του ΟΟΣΑ (OECD, 2022). Αυτό

---

⁹ Όπως τις χαρακτηρίζει ο Stiglitz (Stiglitz J., 1992), επρόκειτο για «γρήγορες προσωρινές λύσεις και μακροπρόθεσμους συμβιβασμούς». Η αύξηση του ορίου συνταξιοδότησης για παράδειγμα, επιβαρύνει τη νέα γενιά, η οποία θα καταβάλει μία μεγάλη εισφορά καθ'όλη τη διάρκεια της ζωής της. Δημιουργώντας έτσι ένα ζήτημα αδικίας, το οποίο μπορεί να αποτελέσει έναυσμα για επιλογή ιδιωτικής ασφάλισης ή αύξηση πολιτικού κόστους.

συμβαίνει, διότι πλέον οι εισφορές ΚΑ είναι ελάχιστες, ενώ η ιδιωτική ασφάλιση για σύνταξη αποτελεί τη βασική πηγή βιώσιμου εισοδήματος (OECD, 2015, p. 288)¹⁰.

Αν τα ποσοτικά δεδομένα δεν μπορούν να αποτελέσουν μεμονωμένα τεκμήριο ανασφάλειας για το πεδίο των συντάξεων, μπορούν να αποτελέσουν σε συνδυασμό με τις διάχυτες αντιδράσεις και το επίπεδο κοινωνικο-οικονομικής ανισότητας. Πλέον, λοιπόν, υπάρχει ένα περιβάλλον ανασφάλειας και κρίσης στις συντάξεις, με την πλειονότητα των πολιτών να μη γνωρίζουν αν θα λάβουν κάποιο αξιοπρεπές ποσό και να υποθέτουν ότι θα αυξήσουν τα εργάσιμα έτη τους (*from life time pensions to life time work*), ως την βασικότερη εναλλακτική βιώσιμη λύση¹¹. Το γεγονός ότι σταδιακά οι συντάξεις συνδέθηκαν με το χρηματιστήριο και δινόταν πλέον η επιλογή στους ασφαλισμένους να επενδύσουν, με το σκεπτικό ότι μπορεί να αυξηθούν οι αποδοχές τους, εφόσον έχει αποδειχθεί ότι δεν λειτουργεί, επιδεινώνει ακόμη πιο πολύ την ανασφάλεια (Frontline-PBS, 2013) (Frontline-PBS, 2006) (Frontline-PBS, 2018). Η φτώχεια στους άνω των 65 στις ΗΠΑ είναι η τρίτη υψηλότερη στις χώρες του ΟΟΣΑ (με πρώτη την Κορέα και τελευταία την Ισλανδία) (OECD, 2022). Αυτή η κατάταξη μεταφράζεται ως ένα αξιοσημείωτο ποσοστό ηλικιωμένων των οποίων το εισόδημα είναι το μισό από το μέσο διάμεσο εισόδημα του συνολικού πληθυσμού. Οι ανισότητες επικρατούν, καθώς η αναδιανεμητική ισχύς είναι περιορισμένη και η συνδικαλιστική οργάνωση σχεδόν ανύπαρκτη, λόγω και του κατακερματισμένου πολιτικού συστήματος των ΗΠΑ. Η αυξημένη ιδιωτική πρωτοβουλία, άλλωστε, δε συνάδει με τη λογική της αποεμπορευματοποίησης και της συλλογικής ευθύνης, εφόσον δε συνδυάζεται και με άλλες πολιτικές κοινωνικής προστασίας (Esping-Andersen, 2014, σ. 167).

Στην προκειμένη περίπτωση, εκτός από τις τακτικές συσκότισης και τις σταδιακές αλλαγές που προκαλούν ορισμένα οικονομικά εργαλεία (τιμαριθμητική αναπροσαρμογή), ο οικονομικός φετιχισμός ή αλλιώς η εξαναγκασμένη συναίνεση

---

¹¹ Εν ολίγοις και να μην αυξανόταν σταδιακά το όριο ηλικίας συνταξιοδότησης, αργά ή γρήγορα θα αποτελούσε μία από τις εναλλακτικές (μαζί με την ιδιωτική ασφάλιση). Εφόσον δημιουργείται με αυτές τις τακτικές ένα αδιέξοδο πολιτικής (policy deadlock) και οι πολύχρονες σταδιακές αλλαγές έχουν δημιουργήσει αέναα ελλείματα και συνεχείς δημοσιονομικές κρίσεις στα ασφαλιστικά ταμεία μειώνοντας τα έσοδα, μέσω φοροαπαλλαγών και μείωσης της φορολογίας για δαπάνες κοινωνικής προστασίας.

μέσω της ανασφάλειας που προκαλεί το χρέος, αποτελεί το αποτέλεσμα των παραπάνω πρακτικών. Ο «εκσυγχρονισμός», ο οποίος επιδιώκεται και η «ενδυνάμωση» και αυτονομία των εργαζομένων ως εν δυνάμει επιχειρηματίες, επικαλύπτει στην πραγματικότητα την πλήρη εμπορευματοποίηση της εργατικής τους δύναμης. Η απουσία διχτού προστασίας, η ανεργία και η στασιμότητα των μισθών με την ανεξέλεγκτη επένδυση των συντάξεων με υψηλό ρίσκο, στην ουσία κινητοποιούν την εμφάνιση των κρίσεων, εντασσόμενες στην κρίση συσσώρευσης του κεφαλαίου (αδυναμία επένδυσης στους παραγωγικούς τομείς λόγω υπερσυσσώρευσης) (Soederberg S., 2011).

3.2 Βρετανία

Η Βρετανία με ένα συγκεντρωτικό κοινοβουλευτικό σύστημα¹², αντιμετώπισε λιγότερες δυσκολίες από το κατακερματισμένο ομοσπονδιακό σύστημα των ΗΠΑ, όσον αφορά τη μεταρρύθμιση του ΣΚΑ στις συντάξεις. Το γεγονός αυτό οφείλταν αρκετά, στην εξ αρχής ύπαρξη του ιδιωτικού τομέα ως εναλλακτικής για ασφάλιση, καθώς δεν υπήρχε ένα ώριμο ΣΚΑ¹³ και η δημόσια σύνταξη ήταν χαμηλή (Pierson P., 1994, σσ. 53-73). Η εχθρική τακτική της Θάτσερ για τις δημόσιες δαπάνες εντάχθηκε σε ένα πλαίσιο οικονομικής ανάπτυξης. Η μείωση τους, δηλαδή, θα ενίσχυε την οικονομική ανάπτυξη¹⁴. Η δημιουργία δίπολων μαζί με τακτικές συσκότισης είναι διάχυτη στην τακτική της κυβέρνησης Θάτσερ. Συγκεκριμένα, κατά τη διάρκεια των συζητήσεων-αντιδράσεων για το Social Security Act (1986), παρά τις αντιδράσεις εργοδοτών και εργαζομένων αλλά και του Legal and general Assurance¹⁵ για την αρχική πρόθεση να αποσυναρμολογηθεί το SERPS (το κόστος μετάβασης και τα δυσανάλογα βάρη που θα δημιουργούνταν για επισφαλείς κοινωνικο-οικονομικά ομάδες με την

---

¹² Ο/Η Πρωθυπουργός βασίζεται στην πλειοψηφία του κόμματος τους, οπότε η πρόταση της μεταρρύθμισης του 1986, ήταν πριν την παρουσίαση της σχεδόν δεδομένο ότι θα «περάσει» (Pierson P., 1994).

¹³ Στη Βρετανία δεν ακολουθήθηκε η διεθνής τάση της ανάπτυξης ενός συστήματος ΚΑ. Η σχετική μεταρρύθμιση υπήρχε μόνο σε πλαίσιο συζητήσεων, έως τα τέλη του 1950, για να ιδρυθεί το 1975 ένα κρατικό πρόγραμμα συντάξεων (SERPS-State Earnings-related pension schemes) (Pierson P., 1994).

¹⁴ Όπως είχε πεί χαρακτηριστικά: «*if you actually hold (public expenditures) against a background of growth you have got what you want*» (Pierson P., 1994).

¹⁵ Μπορεί να μην είχε το AARP, αλλά το μεγαλύτερο ταμείο συνταξιοδότησης της Βρετανίας, είχε επιρροή, η οποία προφανώς θα φαινόταν ως αντίδραση σε ακραίες μεταρρυθμίσεις.

εναλλακτική της ιδιωτικής ασφάλισης), θα μπορούσαμε να πούμε ότι δημιούργησε μία κατάσταση ελάχιστων εναλλακτικών για να μπορέσει να καταφέρει εν μέρει-έστω-τους στόχους της. Ειδικότερα, δημιουργώντας ένα συγκεκριμένο πλαίσιο κρίσης, με συγκεκριμένα δεδομένα από προηγούμενες πολιτικές (policy feedback), μπόρεσε να διαχειριστεί και να ελέγξει το πολιτικό κόστος με τη σταδιακή «υπόκωφη» μείωση της αξίας των συντάξεων (μέσω της τιμαριθμικής αναπροσαρμογής με βάση την αύξηση των τιμών και όχι των μισθών) και το συνδυασμό ΚΑ (earnings-related schemes) και ιδιωτικών εναλλακτικών. Με αυτόν τον τρόπο θα δημιουργούσε σταδιακά «privatization constituencies», όπως πολύ εύστοχα αναφέρει ο Pierson. Αλλάζοντας και συγχέοντας τον ρόλο του δημόσιου και ιδιωτικού τομέα επιδεινώνεται ο κατακερματισμός συμφερόντων και άρα των ομάδων συμφερόντων με αποτέλεσμα να έχει συρρικνωθεί το βασικότερο πρόβλημα για την επίτευξη των συντηρητικών στόχων. Η μείωση του πολιτικού κόστους έγκειται σε ακριβώς αυτό το ζήτημα: τη μείωση των αντιδράσεων, ώστε να υλοποιούνται όσο το δυνατόν αναίμακτα οι μεταρρυθμίσεις¹⁶. Την περίοδο πριν την πρώτη εκλογή της Θάτσερ, στη Βρετανία επικρατούσαν συντηρητικές κυβερνήσεις, οπότε με τη μετέπειτα θητεία της, θα συμπεραίναμε ότι η επιρροή του εργατικού κομμάτος και η δυνατότητα του για «αλλαγή πορείας» θα ήταν δύσκολη. Το ζήτημα αυτό θα αποτελούσε μία ξεχωριστή έρευνα, ωστόσο, σύμφωνα με τον Pierson (Pierson P., 1996), το Βρετανικό ΚΚ, παρέμεινε ισχυρό.

Στη μετέπειτα θητεία του εργατικού κόμματος, αναδύονται ορισμένοι προβληματισμοί, οι οποίοι μεταφράζουν την «αλλαγή πορείας» ως «blame shifting» των ευθυνών-επιρροής του κράτους και συνέχιση μίας πιο εξευγενισμένης εγκαθίδρυσης της εξατομίκευσης. Ενισχύθηκε η ενθάρρυνση προς τις ιδιωτικές συντάξεις και προστέθηκαν συντάξεις με κριτήρια για χαμηλοεισοδηματίες (pension credit) (Ashford N., 1998) (Foster L., 2018). Στην περίπτωση του Blair ανοίγεται ο «Τρίτος δρόμος», μία διχοτόμηση πραγματικότητας και ρητορικής αναλόγως με τις

---

¹⁶ Και με αυτόν τον τρόπο αναδύεται ο προβληματισμός: «policies produce politics, or politics produce policies?» Η δημόσια πολιτική διαμορφώνει την πολιτική; Ή η πολιτική διαμορφώνει τη δημόσια πολιτική; Σε τελική ανάλυση οι παραπάνω τακτικές είναι η αιτία δημιουργίας συγκεκριμένων συνθηκών. Η δημόσια πολιτική που εμποτίζεται από μία συντηρητική πολιτική δημιουργεί κλίμα διάχυσης ευθυνών, για την δημιουργία του οποίου αυτός ο συνδυασμός έχει την ευθύνη.

περιστάσεις, προκειμένου να προωθηθούν με μειωμένο πολιτικό κόστος αποφάσεις που δε συνάδουν με την υποτιθέμενη ιδεολογία του κόμματος (Lapidus J., 2019).

Η σταδιακές συσκοτισμένες αλλαγές επιβεβαιώνονται από τη συνέχεια που είχαν αυτές. Οι μεταρρυθμίσεις της δεκαετίας του '80, αποτέλεσαν τα πρώτα βήματα για την υποβάθμιση του κρατικού-αναδιανεμητικού ρόλου στις συντάξεις. Η αύξηση του ορίου συνταξιοδότησης, ακόμη και να μη συνέβαινε νομοθετικά θα συνέβαινε νομοτελειακά, όπως προαναφέρθηκε και η ροπή προς την ιδιωτική ασφάλιση επιδείνωσε την οικονομική ανισότητα. Γίνεται σχεδόν προφανές, ότι από αυτές τις τακτικές, πλήττονται τα άτομα που βρίσκονται στα μεσαία και χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια, καθώς τα άτομα που ανήκουν στα υψηλότερα βασίζονται σε εισφορές με βάση την εργασία τους και σε επενδυτικά-κεφαλαιακά αγαθά. Μάλιστα από το 2008 μέχρι το 2010, όταν ξέσπασε η οικονομική κρίση, τα εισοδήματα των περισσότερων νοικοκυριών μειώθηκαν κατά 50% (Foster L., 2018). Οι κρίσεις και η ανασφάλεια σε κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο επιδεινώνουν ακόμη περισσότερο τα ήδη διαχρονικά τεχνητά δημιουργημένα ελλείμματα και σιγουρά με τις «μόνες» πλέον εναλλακτικές δημόσιου- ιδιωτικού-επενδυτικού τομέα δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια οικονομική ανάπτυξη-μεγέθυνση.

Στην περίπτωση της Βρετανίας, οι παραπάνω εξίσου σταδιακές αλλαγές, πραγματοποιήθηκαν μέσω της επικράτησης της νεοφιλελεύθερης ερμηνείας, η οποία μάλιστα μετουσιώθηκε στις πρακτικές της κυρίας Θάτσερ για τη Βρετανική πραγματικότητα. Ο λεγόμενος «θατσερισμός», ο οποίος προσπάθησε να δημιουργήσει συνθήκες συναίνεσης για την επέκταση της επιρροής του μέσω ενός «απολυταρχικού λαϊκισμού». Ενολίγοις προσπάθησε να ενισχύσει την ιδέα της ενότητας των «απλών πολιτών», ως μεμονομένα άτομα και νοικοκυριά, τα οποία φροντίζουν για την ευημερία τους και το κράτος φροντίζει για την Εθνική Αμυνα, τον νόμο και την τάξη. Συνεπώς, η απορρύθμιση των εργασιακών σχέσεων και της αγοράς είναι δεδομένη (Fairclough N., 1989, σσ. 176-177).

3.3 Γερμανία

Στη Γερμανία, οι πρώτες προσπάθειες για το «path-breaking» έχουν την αφετηρία τους το 1989 με το Pension Reform Act. Άλλη μία συντηρητική κυβέρνηση (του Helmut Kohl) ενόψει των δημογραφικών και διεθνών τάσεων στα δημοσιονομικά

ζητήματα, μείωσε τα ποσοστά αναπλήρωσης, αύξησε το όριο ηλικίας συνταξιοδότησης και τις εισφορές. Ωστόσο, όπως και στις περιπτώσεις των ΗΠΑ και της Βρετανίας, αντιμετώπισε ισχυρές αντιστάσεις τόσο από την ηλικιωμένη ομάδα του πληθυσμού όσο και από τα συνδικάτα. Η έλλειψη ή η ύπαρξη ελάχιστων αντιδράσεων στις επικείμενες αλλαγές θα ήταν κάτι μη αναμενόμενο για το ώριμο σύστημα ΚΑ της Γερμανίας, στο οποίο η αναδιανομή γινόταν μεταξύ των γενεών και είχε ξεκινήσει από το 1880 (και παρά τις κρίσεις και τους πολέμους) συνεχίστηκε με τον Konrad Adenauer το 1950. Στο κορπορατιστικό της σύστημα οι κοινωνικοί μισθοί των εργαζόμενων δύσκολα θα κλονίζονταν δίχως αντιδράσεις. Η σταδιακή αλλαγή και η δημιουργία του πλαισίου κρίσης και δίπολων μπορεί να προκαλέσει την αρχή για τη μετέπειτα πορεία. Στο πλαίσιο «δημοσιονομικής κρίσης» τίθεται η εξής αιτιακή αλυσίδα: η ανελαστικότητα στις εργασιακές σχέσεις, δηλαδή οι υψηλοί κοινωνικοί μισθοί ή αλλιώς το υψηλό μισθολογικό κόστος δημιουργεί εμπόδια στον ανταγωνισμό και κλονίζεται η θέση της χώρας στο διεθνή οικονομικό ανταγωνισμό (Pierson P., 1996) (Jacobs M. A., 2009) (Cox R. H., 2001).

Αυτή η αιτιακή αλυσίδα αν και αντιμετώπισε σθεναρές αντιδράσεις στην πρώτη προσπάθεια και όπως υποστηρίζει και ο Cox, ότι δηλαδή η ρητορική (η κοινωνική κατασκευή) του ανταγωνισμού δεν βρήκε εύφορο έδαφος στο κορπορατιστικό εκτεταμένο ΚΚ της Γερμανίας, δύσκολα θα ξέφευγε από τη διεθνή επιρροή¹⁷. Όπως αποδείχθηκε και στη συνέχεια, οι αλλαγές προς την περεταίρω υπολειματικοποίηση του ΚΚ πραγματοποιούνταν αργά και μεθοδικά. Από το 1999 ξεκίνησαν να εισχωρούν οι ιδέες για την ιδιωτική σύνταξη και το 2001, η κυβέρνηση του Schröder ξεκίνησε τη συνήθη τακτική της «έμμεσης ιδιωτικοποίησης» (implicit privatization)¹⁸. Αρχικά δημιουργήθηκε η δυνατότητα συμμετοχής και σε ιδιωτικό πρόγραμμα συνταξιοδότησης με κρατική ενίσχυση και μισθολογικές εισφορές. Οι μελλοντικοί

---

¹⁷ Οι αντιδράσεις συνεχίστηκαν, ως συνήθως (Stiller S., 2010), και οι αντιδράσεις είναι που δημιουργούν τις τροπολογίες, οπότε και τη σταδιακή μετάβαση σε ένα πιο υπολειματικό ΚΚ. Δεν πρέπει να μας διαφεύγει όμως η δεδομένη πλαισίωση, η οποία άλλωστε δημιουργεί μεμονωμένα-περιορισμένα διλήμματα. Συνεπώς, παρά τις διαχρονικές αντιδράσεις, θα υπάρχουν και διαχρονικά δίπολα, εφόσον η «αλλαγή πορείας» έχει ήδη ξεκινήσει και ένα νέο πλαίσιο (ή κοινωνική κατασκευή-αφήγημα) έχει παγιωθεί.

¹⁸ Βλέπε αναλυτικά τον πίνακα 5.1 σ. 114 στο Stiller S. 2010. Ideational Leadership in German Welfare State Reform στο How Politicians and Policy ideas transform resilient institutions.

συνταξιούχοι θα βασίζονταν, πλέον, στο κρατικό και διωτικό πρόγραμμα, αλλά και στην ΚΑ. Τα ιδιωτικά προγράμματα διοικούνται από τις τράπεζες και τις ασφαλιστικές εταιρίες με κρατική εγγύηση. Η κρατική εγγύηση και οικονομική ενίσχυση υφίσταται μέχρι και σήμερα, ωστόσο η συνταξιοδοτική πρόβλεψη στηρίζεται πλέον κυρίως στην ΚΑ και στα ιδιωτικά προγράμματα, καθώς η κρατική εξασθενεί. Από το 2007 ξεκίνησε η αύξηση του ορίου συνταξιοδότησης και η πρόωγη συνταξιοδότηση δεν γίνεται πριν τα 63. Ακόμη και στις περιπτώσεις αδυναμίας συγκέντρωσης των απαραίτητων δικαιωμάτων συνταξιοδότησης, παρέχεται μία βασική σύνταξη, η οποία δεν είναι βιώσιμη και παρέχεται με κριτήρια (Federal Ministry of Labor and Social Affairs, 2020).

Δεν είναι δύσκολο να αντιληφθούμε ότι εφόσον συνεχίζεται η ίδια πορεία με τις παραπάνω χώρες θα έχουμε και πανομοιότυπες εξελίξεις. Εφόσον η εργασία θεωρείται ο βασικότερος παράγοντας για την εξασφάλιση μιάς επαρκούς σύνταξης (μετάβαση σε προκαθορισμένες εισφορές), οι ομάδες του πληθυσμού με ασταθή εργασιακό βίο (μερική απασχόληση, ανεργία, ευέλικτη απασχόληση συνολικά) θα ωθούνται προς την επέκταση του εργασιακού τους βίου (ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης) και αν πληρούν τα κριτήρια θα λάβουν μία βασική σύνταξη. Οι μελλοντικοί συνταξιούχοι, δηλαδή οι σημερινοί νέοι, οι οποίοι έχουν επηρεαστεί από τις αλεπάλληλες κρίσεις θα έχουν αρκετά μειωμένες παροχές, ενώ καλούνται να καταβάλλουν και περισσότερες εισφορές (OECD, 2021). Κάτι το οποίο ακριβώς λόγω των συσκοτισμένων σταδιακών μεταρρυθμίσεων δεν μπορεί να γίνει αντιληπτό ως αιτιακή αλυσίδα στους σημερινούς νέους. Οι συνέπειες διαχέονται στο μέλλον και οι συνεχείς κρίσεις επιδεινώνουν την ανασφάλεια γύρω από τις προβλέψεις σχετικά με αυτές τις συνέπειες.

Στην περίπτωση της Γερμανίας, εφόσον αναφερόμαστε σε ένα κράτος κορπορατιστικού τύπου, η πορεία προς τη διάχυση δημόσιου-ιδιωτικού τομέα στο πεδίο των συντάξεων απαιτεί έντεχνη διαχείριση, όπως φαίνεται. Η έννοια του ανταγωνισμού, για παράδειγμα, η οποία διαχύθηκε πιο εύκολα στις προηγούμενες περιπτώσεις, στην προκειμένη περίπτωση δεν ευόδωσε τα θεμιτά αποτελέσματα. Στις παρεμφερείς περιπτώσεις της Ολλανδίας και της Δανίας, ωστόσο ευόδωσε, καθώς οι σταδιακές αλλαγές είχαν ξεκινήσει νωρίτερα (στη Γερμανία ξεκίνησαν μετά την πτώση του τείχους) και συνδυάστηκαν με αντισταθμιστικά οφέλη, ενώ μπόρεσαν να επαναπροσδιορίσουν και τις παραδοσιακές τους αξίες σχετικά με το ΚΚ και να

επικαλύψουν τις μεταρρυθμίσεις όχι στα πλαίσια ενός διεθνούς ανταγωνισμού, αλλά της «ενδυνάμωσης» του εθνικού ΚΚ (Cox R. H., 2001).

3.4 Σουηδία

Η Σουηδία αποτελούσε το κατ'εξοχήν παράδειγμα εκτεταμένης αναδιανεμητικής ισχύος του ΚΚ, με ισχυρά συνδικάτα και σοσιαλδημοκρατική παράδοση. Το ΣΚΑ της ήταν ώριμο, γεγονός που το καθιστά πιο ανθεκτικό στις μεταρρυθμίσεις και απαιτεί ακόμη πιο έντεχνη διαχείριση η ενδεχόμενη μεταρρύθμιση του¹⁹. Η κρίση του 1990, ωστόσο αποτέλεσε την αρχή για τη διατάρραξη αυτού του οικοδομήματος. Εκείνη την περίοδο η υψηλή ανεργία, η αδύναμη οικονομική μεγέθυνση και η δημογραφική γήρανση δημιούργησαν το κατάλληλο περιβάλλον για μεταρρυθμίσεις στο ΣΚΑ και συγκεκριμένα, στο συνταξιοδοτικό σύστημα. Η αιτιακή αλυσίδα στην περίπτωση της Σουηδίας, λοιπόν εντοπίζεται ακριβώς στον πυρήνα της δομής του ΚΚ της. Εφόσον η πλήρης απασχόληση αποτελεί το καύσιμο για τη βιωσιμότητα του αναδιανεμητικού της ΚΚ (γενναιόδωρα και εκτεταμένα επιδόματα), μία απότομη αύξηση στην ανεργία (όπως συνέβη) δημιούργησε δημοσιονομικό πρόβλημα. Επομένως, θα ήταν πιθανό, αυτή η κρίση σε συνδυασμό με τις συντηρητικές κυβερνήσεις να αποτελέσει το έναυσμα για πιο ακραίες μεταρρυθμίσεις. Ωστόσο και στην προκειμένη περίπτωση, πραγματοποιήθηκε μόνο αύξηση του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης και αύξηση της φορολογίας αντί της περικοπής δαπανών. Ακριβώς λόγω των εκτεταμένων ομάδων συμφερόντων υπέρ των δημόσιων προγραμμάτων, οι οποίες εδράζονται στον ιστορικό θεσμισμό της Σουηδίας, υπήρχε μεγάλο πολιτικό κόστος ακόμη και για μία μηδαμινή αποσυναρμολόγηση του ΚΚ (Pierson P., 1996). Οι ομάδες συμφερόντων περιλαμβάνουν και τα συνδικάτα, τα οποία όταν είναι ισχυρά τόσο πολιτικά όσο και οργανωτικά αποτελούν μία αξιοσημείωτη εκλογική βάση επιρροής (Swenson A. P., 2004). Η επιρροή αυτής της εκλογικής βάσης ωστόσο, εφόσον γίνεται αντιληπτή από τους κυβερνώντες, οι οποίοι επιθυμούν την μεταβίβαση ευθυνών στον ιδιωτικό τομέα, πραγματοποιούν προσεκτικές προσπάθειες μείωσης της.

---

¹⁹ Σε συστήματα ΚΑ όπως της Σουηδίας που χαρακτηρίζονται από σταθερότητα εφόσον είναι και ώριμα καθίσταται δυσκολότερη η μεταρρύθμιση σε σχέση με τα συστήματα πολλαπλών πυλώνων, στα οποία ο δημόσιος τομέας είναι μικρότερος (Anderson M. K., 2004).

Τα συντηρητικά κόμματα, τα οποία ήταν διαχρονικά διαιρεμένα (Esping-Andersen, 2014, σ. 263) ακόμη και σε κυβερνήσεις συνασπισμών ξεκίνησαν να προωθούν την ατζέντα τους, η οποία οδηγούσε προς την ανάδυση του διαχωρισμένου ΚΚ²⁰. Η μεθοδολογία του διαχωρισμένου ΚΚ, αποτέλεσε την καταλληλότερη επιλογή για τη σταδιακή ιδιωτικοποίηση στο ΣΚΑ. Οι μεταρρυθμίσεις, οι οποίες δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στις έμμεσες φορολογικές δαπάνες είναι λιγότερο ορατές από εκείνες που βασίζονται στις άμεσες φορολογικές δαπάνες (Anderson M. K., 2004). Αυτό το οικονομικό εργαλείο σε συνδυασμό με τις τακτικές πειθούς στον πολιτικό λόγο, αποτελούν τον συνδυασμό συσκότισης πρακτικού (οικονομικό)-θεωρητικού επιπέδου(επίπεδο λόγου). Ακριβώς επειδή το ΚΚ είναι δημοφιλές στη Σουηδία η τακτική που χρησιμοποιήθηκε για τη μείωση του πολιτικού κόστους ήταν ένας διαχωρισμός πολιτικού λόγου με πολιτική δράση. Συγκεκριμένα, οι κυβερνητικοί δρώντες διατείνονται την ενίσχυση και προστασία του ΚΚ, ενώ στα νομοσχέδια τους πραγματοποιούν τις συσκοτισμένες φορολογικές μεταρρυθμίσεις, οι οποίες ενισχύουν το ρόλο του ιδιωτικού τομέα (ένα είδος σαν τη Νέα Ομιλία, του Οργουελ). Αυτή η τακτική, υπό μία έννοια, υποδηλώνει μία διάθεση προς την επιφανειακή ικανοποίηση των ομάδων συμφερόντων- εκλογέων, ώστε να παραταθεί η κυβερνητική θητεία και τα οφέλη που την συνοδεύουν. Πολλές φορές μάλιστα, ομάδες συμφερόντων όπως τα συνδικάτα, εσκεμμένα δεν προσκαλούνται στις διαδικασίες διαβούλευσης, ώστε να μειωθούν ακόμη πιο πολύ οι αντιδράσεις (Lapidus J., 2019, σσ. 167-177). Επομένως, πραγματοποιήθηκαν, σε βάθος χρόνου, οι καθιερωμένες τάσεις μεταρρυθμίσεων στο συνταξιοδοτικό. Εντός των τελευταίων μεταρρυθμίσεων είναι οι αυτόματοι σταθεροποιητές- η μετάβαση σε σύστημα νοητών προκαθορισμένων εισφορών, η εισαγωγή δείκτη προσδόκιμου ζωής και άλλοι σταθεροποιητικοί μηχανισμοί (Anderson M. K., 2004). Σήμερα, ειδικότερα, το δημόσιο σύστημα αποτελείται από το αναδιανεμητικό σύστημα προκαθορισμένων εισφορών και ένα σύστημα ιδιωτικής κεφαλαιοποιητικής σύνταξης με βάση τις επενδύσεις. Το δεύτερο σύστημα, όπως

---

²⁰ Το λεγόμενο “Divided Welfare State”, σύμφωνα με τον Hacker (Hacker J., 2002), στο οποίο η διάχυση και η αδυναμία εντοπισμού των ευθυνών των κυβερνητικών πρακτικών, μετουσιώνεται μέσω οικονομικών εργαλείων. Τέτοια είναι, οι φοροπαλλαγές (έμμεσες φορολογικές δαπάνες) στον ιδιωτικό τομέα για την παροχή υπηρεσιών που παρέχουν οι δημόσιες υπηρεσίες, μέσω των άμεσων δαπανών. Στην ουσία διαμοιράζονται οι ευθύνες για την κοινωνική προστασία, μέσω της ισχυρής δημόσιας παροχής και της κρατικής ενίσχυσης ιδιωτικών επιλογών, οι οποίες, ενολίγοις είναι «ψευδο-ιδιωτικές», όπως τις χαρακτηρίζει ο Lapidus (Lapidus J., 2019).

παρατηρήθηκε και στην περίπτωση των ΗΠΑ, σε εκτενέστερο βαθμό, παρουσιάζει ορισμένες δυσχέρειες. Έχει υψηλό διοικητικό κόστος και υψηλά επίπεδα πολυπλοκότητας όσον αφορά την συνολικότερη επενδυτική πρακτική, εκ μέρους των μελλοντικών συνταξιούχων (EPC Working Group on Ageing and Sustainability, 2020). Αν και είναι υπό την κρατική εγγύηση, αυτό δε σημαίνει ότι μπορεί να αιτιολογηθεί η συνέχιση της λειτουργίας του παραβλέποντας τα προβλήματα-ελλείματα που δημιουργεί. Αξίζει να προβληματιστούμε σχετικά με το γεγονός ότι ο συνδυασμός των ενδεχόμενων κλονισμών στα δημοσιονομικά ισοζύγια με την προσθήκη επιπλέον κόστους από τις αστοχίες των πρίμιους, επιδεινώνει τις πιθανότητες για την αναπαραγωγή «δημοσιονομικών» κρίσεων.

Συζήτηση

Η διάχυση της ιδεολογίας του νεοφιλελευθερισμού και των πρακτικών της, υπό μία έννοια εντάσσεται στην ερμηνεία του νεορεαλισμού. Υπό αυτή την ερμηνεία οι χώρες είναι σαν μπάλες μπιλιάρδου, οι οποίες κινούνται αναλόγως με τις επιταγές του ανταγωνισμού σε ένα διεθνές σύστημα (Levy D. J., Leibfried St. & Nullmeier F., 2015, σ. 36). Βέβαια, κάποιος χρειάζεται να κρατάει τα κοντάρια τα οποία καθορίζουν τις κινήσεις και τις συγκρούσεις μεταξύ των μπαλών (χωρών) και στο τέλος οδηγούν σε κάποιον νικητή. Η συνέχεια αυτής της ερμηνείας λοιπόν μας οδηγεί και στην «winner takes-all» οικονομία, των ΗΠΑ και της Βρετανίας (Pierson P., 2011) (Πετμεζίδου Μ., 2014), οι οποίες αποτέλεσαν τους δύο παίχτες που κρατάνε τα κοντάρια. Το ζήτημα της αμφισβήτησης τους πλέον (Huber E., Lange M., Leibfried St. et al, 2015), δεν αναιρεί τις σταδιακές αλλαγές που υλοποιήθηκαν μέχρι σήμερα.

Οι Weyland (Weyland K., 2005), Cox (Cox R. H., 2001) και Lapidus (Lapidus J., 2019) έχουν προβληματιστεί σχετικά με το γεγονός αυτής της διάχυσης. Ο πρώτος σχετικά με τις χώρες της Λατινικής Αμερικής, ο δεύτερος όσον αφορά την Ολλανδία, τη Δανία και τη Γερμανία και ο τρίτος σχετικά με τη Σουηδία. Η επιρροή της ιδεολογίας επιβεβαιώνεται από την εφαρμογή της στα διαφορετικά δεδομένα των χωρών αυτών, με τις διαφορές στην επιρροή της νέας κοινωνικής κατασκευής στον ιστορικό θεσμισμό της κάθε χώρας. Προκειμένου να εξετάσουμε το βαθμό «επικράτησης» της ιδεολογίας και εφόσον είναι δυσκολότερη η μέτρηση της σύνδεσης κοινής γνώμης και δημόσιας πολιτικής, θα αναφερθούμε σε ορισμένους προβληματισμούς, σύμφωνα με τις υπάρχουσες έρευνες, στο πεδίο των συντάξεων και της κοινής γνώμης.

Αρχικά, σύμφωνα με την ερμηνεία του θεσμισμού θα αναμέναμε ότι τα διαφορετικά καθεστώτα ευημερίας θα οδηγούν και σε διαφορετικές αντιλήψεις σχετικά με το ρόλο του δημοσίου στις συντάξεις. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τις απόψεις περί αλληλεγγύης, στο φιλελεύθερο πρότυπο (ΗΠΑ, Βρετανία), αναμένονται αντιλήψεις θετικά προσκείμενες προς την ιδιωτική εναλλακτική και για μετριοπαθή ρόλο του κράτους και αυξημένο ρόλο εργοδοτών-εργαζόμενων. Οι χώρες που ανήκουν στο κορπορατιστικό μοντέλο (Γερμανία), από την άλλη, αναμένεται από την πλειοψηφία να υποστηρίζει, έναν σχετικά σημαντικό ρόλο του κράτους, μετριοπαθή ιδιωτική παρέμβαση και πιο ενισχυμένο το ρόλο εργοδοτών εργαζομένων. Τέλος, στο σοσιαλδημοκρατικό μοντέλο (Σουηδία), πιθανολογείται η εκτεταμένη υποστήριξη για τον ρόλο του κράτους και ο πιο μετριοπαθής ρόλος εργοδοτών-εργαζομένων. Ωστόσο, η ομοιογένεια στις αντιλήψεις περί αλληλεγγύης και άρα στον βαθμό υποστήριξης αγοράς-κράτους δεν υφίσταται, καθώς τα άτομα θα επηρεάζονται τόσο από την οικονομική τους κατάσταση (self-interest theory), όσο και από τις ιδεολογικές/πολιτικές τους τοποθετήσεις (ideological approach-value oriented) (Jaime-Castillo M. A., 2013).

Η οικονομική κατάσταση των ατόμων φαίνεται να επηρεάζει καθοριστικά τις αντιλήψεις τους για το συνταξιοδοτικό σύστημα. Συγκεκριμένα, συνήθως άτομα τα οποία είναι ευκατάστατα θα υποστηρίζουν τον ιδιωτικό τομέα και οι νέοι ασφαλισμένοι, οι οποίοι λόγω διαγενεακής ανισότητας βρίσκονται σε δυσχερέστερη οικονομική θέση και καλούνται να συνεισφέρουν παραπάνω από όσα θα λάβουν, θα έχουν αρνητική προδιάθεση για το δημόσιο συνταξιοδοτικό σύστημα (Ebbinghaus B. & Nauman E., 2018) (Jaime-Castillo M. A., 2013). Αντίθετα, σε χώρες με υψηλή ανισότητα και ποσοστά φτώχειας και άρα ατόμων που έχουν ανάγκη την κρατική αρωγή, αντιτίθεται στις περικοπές και υποστηρίζουν το δημόσιο σύστημα. Σύμφωνα και με τα παραπάνω δεδομένα, καθίσταται σαφές ότι η ανισότητα, η οποία έχει επιδεινωθεί πλέον δύσκολα θα μας οδηγούσε στο συμπέρασμα ότι τα περισσότερα άτομα (κοινή γνώμη) θα υποστήριζαν τις ιδιωτικές εναλλακτικές. Κάτι τέτοιο, θα μπορούσε να συμβεί, εφόσον η «ελεύθερη επιλογή» συνοδεύονταν από δίχτυα προστασίας, αξιοπρεπή δημόσια αρωγή και συνολικότερο πλαίσιο οικονομικής ασφάλειας (μειωμένη ανεργία και επισφάλεια). Όπως φαίνεται λοιπόν διαχρονικά, το δημόσιο συνταξιοδοτικό σύστημα, η συλλογική προστασία, στην ουσία, λόγω της φύσης του παραδοσιακού κινδύνου των γηρατειών και συνεπώς της πολιτικής

σημασίας του (Pierson P., 1996), έχει συγκεντρώσει έναν κλειό προστασίας απέναντι στις προσπάθειες αποσυναρμολόγησης του. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από τις διαχρονικές έρευνες, στις οποίες εντοπίζεται η δυσαρέσκεια προς την ιδιωτική παρέμβαση και η προσκόλληση στη δημόσια υποστήριξη. Το συνταξιοδοτικό σύστημα βασίζεται στον κύκλο της ζωής, τους επηρεάζει όλους, καθώς όλοι γνωρίζουν ότι θα έρθει η στιγμή, κατά την οποία θα χρειαστούν ένα αξιοπρεπές ποσό, το οποίο θα τους επιτρέψει τη συνέχεια μίας αξιοπρεπούς διαβίωσης (Eurobarometer, 2004) (Fernandez J. & Jaime-Castillo M. A., 2012) (O'Donnell O. & Tinios P., 2003) (Ebbinghaus B. & Nauman E., 2018, pp. 7-9) (Burnstein P., 2003).

Συνεπώς, η ιδιωτική επιλογή, ακόμη και να πλαισιώνεται ως δυνατότητα «ελευθερίας επιλογής» και «σότητας ευκαιριών», θα πρέπει να συνδυάζεται με ένα ασφαλές κοινωνικο-οικονομικό πλαίσιο. Η δυσαρέσκεια της κοινής γνώμης ως προς τον κλονισμό του δημόσιου συστήματος, οφείλεται στο γεγονός ότι δεν εκπροσωπεί το υλικό της συμφέρον, αλλά μάλλον το υλικό συμφέρον μίας μειοψηφίας. Επομένως, η ιδεολογία, η οποία προτάσσεται τις τελευταίες τέσσερις δεκαετίες, δεν φαίνεται να επικρατεί στην πραγματικότητα, αλλά να προσπαθεί να εξαναγκάσει μία συναίνεση ή να την αγνοήσει. Η ανάγκη για συγκεκριμένη πλαισίωση/κοινωνική κατασκευή και τακτικές μείωσης πολιτικού κόστους (New Politics), επιβεβαιώνει αυτούς τους προβληματισμούς, καθώς αν δεν ήταν δεδομένες οι εκτενείς αντιδράσεις από την κοινή γνώμη, δεν θα είχαν λόγω ύπαρξης²¹.

Η παραπάνω διάχυση λοιπόν, πραγματοποιείται και στις χώρες του νοτιοευρωπαϊκού μοντελου. Αυτές οι χώρες, οι οποίες αποτελούν τους λεγόμενους late-comers, θα μπορούσαν να συμβαδίσουν με τις σύγχρονες εξελίξεις μόνο με εξωτερική πίεση. Ιδίως η Πορτογαλία και η Ελλάδα, δέχθηκαν την επιβολή αυτής της εξωτερικής πίεσης, υπό την επίδραση της κρίσης του 2008 και την αύξηση του δημόσιου χρέους (Starke P. et

---

²¹ Αξίζει να επισημανθούν ορισμένοι προβληματισμοί σχετικά με τις αντιδράσεις της κοινής γνώμης στις σύγχρονες μεταρρυθμίσεις. Αυτό που υποστηρίζεται συνήθως είναι η αδυναμία έγκυρης γνώσης σχετικά με τις μεταρρυθμίσεις (Burnstein P., 2003) (Pierson P., 1994) (κάτι το οποίο επιβεβαιώνεται και στους πολίτες των χωρών της ευρώπης (O'Donnell O. & Tinios P., 2003)). Ωστόσο, ενδεχομένως ακόμη και ένας βαθμός άγνοιας σε συνδυασμό με την αίσθηση οικονομικής ανασφάλειας να επιβεβαιώνει το γεγονός ότι υπάρχει η ανάγκη για συλλογική στήριξη, λόγω αδυναμίας εξατομικευμένης κάλυψης των αναγκών. Γεγονός, το οποίο μας επαναφέρει στους αρχικούς προβληματισμούς σχετικά με τις αιτίες επέκτασης του κοινωνικού κράτους και την ανάδυση των παραδοσιακών κοινωνικών κινδύνων.

al., 2013), το οποίο, όπως εν μέρει φάνηκε και στην περίπτωση του οικονομικού φετιχισμού στις ΗΠΑ, μπορεί να εξαναγκάσει ή απλά να αγνοήσει τη συναίνεση. Όπως υποστηρίζει και ο Rhodes (Rhodes M., 1996), η ένταξη τους στην Ε.Ε και σε συνδυασμό με τη διεθνή επιρροή μπορεί να επισπεύσει τις διαδικασίες διάχυσης. Τα επι μέρους ζητήματα του βαθμού διάχυσης και της αυτονομίας στη διαχείριση της δημόσιας πολιτικής, εξαρτάται από το συσχετισμό των πολιτικών δυνάμεων, τον ιστορικό θεσμισμό και τις κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες. Για παράδειγμα, ο «ιστορικός θεσμισμός των πελατειακών σχέσεων» και τα αποδυναμωμένα συνδικάτα στην περίπτωση της Ελλάδας, δύσκολα δημιουργούν ένα περιβάλλον συναίνεσης και μία ομαλή πορεία στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων. Ιδίως αυτή η περίπτωση λοιπόν, όπως θα δούμε και παρακάτω παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην ύπαρξη διχογνωμιών και χάσμα μεταξύ πολιτικών και λαϊκών επιθυμιών.

4. Ελλάδα: Κοινωνικο-πολιτικό πλαίσιο 2010-2021 και ΣΚΑ

Τα χρόνια της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, προκάλεσαν και την κρίση των πολιτικών κομμάτων. Αυτή η κρίση αποτυπώθηκε με τις διπλές εκλογές του Μαΐου-Ιουνίου του 2012 και έπειτα με τη ραγδαία άνοδο του ΣΥΡΙΖΑ ως πρώτη πολιτική δύναμη και της Χρυσής Αυγής, ως η έφραση της σταθεροποίησης της ακροδεξιάς στο πολιτικό σκηνικό. Αυτές οι εξελίξεις υποδηλώνουν την νέα ανακατανομή των κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων και τον κλονισμό της διαχρονικής επικράτησης της κεντροαριστεράς και του κέντρου μετά το 1980. Επιπλέον, αξίζει να επισημανθεί, ότι ενώ από το 1990 παρατηρείται μία τάση προς τον νεοκλασικό φιλελευθερισμό (ο οποίος εκφράζεται μέσω της τήρησης των οδηγιών των διεθνών οργανισμών στις παρεμβάσεις στη δημόσια πολιτική) οι κρατικοκεντρικές αντιλήψεις της κοινής γνώμης παραμένουν ισχυρές ακόμη και μετά την κρίση της πανδημίας (Γαλανόπουλος Α., 2015) (Μοσχονάς Γ., 2022). Το τελευταίο φανερώνει τη συνολική κρίση των κοινωνικών σχέσεων μέσω της δομικής κρίσης της πολιτικής ηγεμονίας, εφόσον υπάρχουν αναντιστοιχίες της πολιτικής με λαϊκή βούληση. Διαρρηγνύονται ενολίγοις οι σχέσεις μεταξύ κοινωνίας και θεσμών (Ταστσόγλου Μ., 2022) Με αυτόν τον τρόπο εξηγείται και η διαδοχική εναλλαγή των κομμάτων και η «πρώτη φορά αριστερά», όπως και η άνοδος της ακροδεξιάς. Σε αυτό το πλαίσιο, οι τακτικές μείωσης πολιτικού κόστους με σκοπό της επανεκλογή και τη συνέχιση συγκεκριμένων τάσεων στις

νομοθετικές παρεμβάσεις (Pierson P., 1996) (Weaver K., 1986) (Ebbinghaus B. & Nauman E., 2018) δε φαίνεται να βρίσκει γόνιμο έδαφος, εφόσον εντάσσεται σε ένα πλαίσιο τεταμένης και πολύπλευρης κοινωνικο-πολιτικής κρίσης. Γεγονός που επιβεβαιώνεται με τη μείωση της επιρροής του ΣΥΡΙΖΑ στις επόμενες εκλογές (2019) και την επικράτηση της Νέας Δημοκρατίας.

Οι μεταρρυθμίσεις στο ΣΚΑ, στον τομέα των συντάξεων, οι οποίες πραγματοποιούνταν με τις οδηγίες της ΕΚΤ, της ΕΕ και του ΔΝΤ, διαγράφουν ακόμη πιο πολύ την απουσία πολιτικής αυτονομίας στις παρεμβάσεις στη δημόσια πολιτική και την πίεση για «αποδοχή ενός αναγκαίου κακού» από την κοινή γνώμη και τις ομάδες άμεσου ενδιαφέροντος (μέλλοντες συνταξιούχοι, συνταξιούχοι). Η κοινή πορεία και χροιά των μεταρρυθμίσεων συνεχίζεται και εκτός της επίβλεψης (ΕΚΤ, Ε.Ε και ΔΝΤ) από την κυβέρνηση Μητσοτάκη, με πιο εμφανή τόνο οικονομικού φιλελευθερισμού, εφόσον επισημαίνεται ο ατομικός έλεγχος στις συντάξεις και η σύνδεση του ΣΚΑ με την ανάπτυξη της οικονομίας μέσω της μείωσης της εισφοροδιαφυγής και των υποτιθέμενων υψηλών αποδόσεων από τις επενδύσεις των νέων συνταξιούχων. Αποτελεί μία πρώτη απόπειρα ελέγχου της εφαρμογής αυτού του συστήματος, εφόσον σύμφωνα με τα σενάρια για τους νεοεισερχόμενους, αυτοί είναι μόνο το 20% των νέων εργαζόμενων, γεγονός που φανερώνει ότι το 80% θα παραμείνει στο παλιό σύστημα και άρα το κόστος μετάβασης θα είναι χαμηλότερο (Θεοδωρουλάκης, 2021).

Σε παράλληλη πορεία, εφόσον το ΣΚΑ στην Ελλάδα διαχρονικά αποτελούσε το μέσο εξασφάλισης πόρων για επενδύσεις (δημόσιες και ιδιωτικές) και μέρος των αποθεματικών του κατατίθονταν στην τράπεζα της Ελλάδας, ήταν ανέκαθεν δεδομένη η σύνδεση του και επομένως η επιρροή του από την οικονομική κατάσταση της χώρας. Επομένως, δεν υπήρχε ποτέ ουσιαστική αυτονομία της ΚΑ και των αποθεματικών της, ώστε να επιτελεί τους διανεμητικούς της σκοπούς (οικονομικής και κοινωνικής αλληλεγγύης). Αντίθετα, εκτός των επενδύσεων θα αποτελούσε και μοχλό εξισορρόπησης των δημοσιονομικών ισοζυγίων. Από το 1990, λοιπόν- δεδομένης της έλλειψης πολιτικής βούλησης για ουσιαστικές αλλαγές στο ΣΚΑ- σε κοινή πορεία με τις διεθνείς εξελίξεις υιοθετήθηκαν οι συνήθεις παραμετρικές παρεμβάσεις: αύξηση εισφορών και μείωση παροχών, αύξηση ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης, μείωση συνταξιοδοτικών δαπανών και εν τέλει επιβάρυνση των μελλοντικών γενεών. Η νεοκλασική χροιά στις μεταρρυθμίσεις εντοπίζεται στην επικέντρωση στον μηχανισμό

των τιμών²² και στην πεποίθηση ότι οι φόροι, άρα και οι εισφορές (οιονεί φόροι)²³ δεν έχουν ανταποδοτική αξία. Οι πολιτικές αυτές ακολουθούν, συγκεκριμένα, τις οδηγίες της Συνθήκης του Μάαστριχτ και του Συμφώνου Σταθερότητας. Μέχρι στιγμής, αντιμετωπίζουν μεμονωμένα τα προβλήματα της δημογραφικής γήρανσης μέσω της μετατόπισης των προβλημάτων στις επόμενες γενιές αντί να υιοθετηθούν ουσιαστικές παρεμβάσεις στο σύνολο της οικονομίας, στις πολιτικές απασχόλησης και στη χρηματοδότηση του ΣΚΑ (Μπέτσης Β. & Ρόμπολης Σ., 2016, σσ. 58-72).

Η έλλειψη ουσιαστικών παρεμβάσεων στο ΣΚΑ τη δεκαετία του '90 και μέχρι τις παρεμβάσεις του 2008 φέρνουν ένα ΣΚΑ με πολλά δομικά προβλήματα αντιμετώπιζε με την περίοδο της κρίσης και των μνημονίων από το 2010 μέχρι το 2019. Η Ελλάδα σε σχέση με τα παραπάνω παραδείγματα αποτελεί και λόγω καθεστώτος κράτους ευημερίας αλλά και λόγω του ελέγχου της από ευρωπαϊκούς και διεθνείς οργανισμούς κατά την κρίση του 2008, μία ιδιαίτερη περίπτωση προς παρατήρηση. Η υποβολή της στον έλεγχο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (εφεξής ΕΕ), του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (εφεξής ΔΝΤ) και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζα (εφεξής ΕΚΤ), συρρίκνωσαν την αυτονομία της πολιτικής εξουσίας (Stark P. et al., 2013, p. 4). Όπως και στις παραπάνω περιπτώσεις, ωστόσο, άλλη μία κρίση αποτέλεσε την αφορμή για την επίσπευση μεταρρυθμίσεων, οι οποίες επιδιώκονταν να υλοποιηθούν από τη δεκαετία του '90 και ούτως ή άλλως θα πραγματοποιούνταν δεδομένης της διεθνούς επιρροής και της ΕΕ (Rhodes M., 1996).

Το χρονικό της εξέλιξης του ΣΚΑ στα πλαίσια της κρίσης χαρακτηρίζεται από τη μία από την εν μέρει επίτευξη του στόχου για μείωση του κατακερματισμού και της πολυδιάσπασης, αλλά εν γένει από την αντιμετώπιση του ΣΚΑ ως δημοσιονομικό πρόβλημα²⁴ και άρα τη συνέχεια της υιοθέτησης των κλασικών παραμετρικών παρεμβάσεων (Μπέτσης Β. & Ρόμπολης Σ., 2018, σ. 138) (Κουλούρης Β., 2019, σσ. 55-100). Θα αναφερθούμε περιεκτικά σε ορισμένες από τις αλλαγές που

---

²² Στην ουσία στον κανόνα προσφοράς και ζήτησης, αναλόγως με τη μεταβολή των τιμών και το κόστος που επιφέρει αυτή η μεταβολή, θα διαμορφώνονται οι ανάγκες (ζήτηση) και επομένως η ικανοποίηση τους (προσφορά), μέσω των παραγωγικών πόρων

²³ Αυτοί οι άμεσοι φόροι στο εισόδημα επηρεάζουν το διαθέσιμο εισόδημα και άρα η αυξομείωση τους μπορεί να επηρεάσει τη ζήτηση, το κόστος παραγωγής και τον πληθωρισμό.

²⁴ Εφόσον ούτως ή άλλως, όπως προαναφέρθηκε συνδεόταν στενά με την οικονομία. Συνεπώς, ο ιστορικός θεσμισμός και σε αυτή την περίπτωση επηρεάζει δραστικά τις πολιτικές επιλογές.

πραγματοποιήθηκαν, προκειμένου να αντιληφθούμε τις τακτικές πολιτικής προώθησης τους στα κοινοβουλευτικά έδρανα.

Αρχικά, με το ν. 3863/2010, στα πλαίσια υπογραφής του Α' μνημονίου, προβλέπεται η συγχώνευση ταμείων, ο υπολογισμός των συντάξιμων αποδοχών με βάση το σύνολο του εργασιακού βίου και όχι από τα τελευταία έτη²⁵, περιορισμός κινήτρων για πρόωρη συνταξιοδότηση και αύξηση ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης με την εισαγωγή μηχανισμού σύνδεσης με το προσδόκιμο ζωής (ανάλογη αύξηση). Στη συνέχεια με τον ν. 4052/2012, με την υπογραφή του Β' μνημονίου, πραγματοποιήθηκε η ενοποίηση των ταμείων επικουρικής ασφάλισης σε ένα ταμείο καθορισμένων εισφορών: Ενιαίο Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης, στην προσπάθεια διασύνδεσης εισφορών-παροχών και μείωσης των ελλειμματικών των ταμείων και ορίζεται πλέον ότι όλοι οι ασφαλισμένοι από 1.1.2015 θα εντάσσονται στο διανεμητικό σύστημα καθορισμένων εισφορών με νοητή κεφαλαιοποίηση (ένα βήμα, το οποίο αποτελεί την αρχή της μετάβασης προς την κεφαλαιοποίηση της επικουρικής σύνταξης με τον ν. 4826/2021). Παράλληλα, πραγματοποιούνταν προσπάθειες για τη μείωση της εισφοροδιαφυγής (εσόδων των ταμείων) με τον ν. 4172/2013. Το 2015, με το Γ' μνημόνιο, προβλέπεται η ενοποίηση των ταμείων της κύριας και επικουρικής σύνταξης σε ένα ταμείο, η περικοπή των συντάξεων για το διάστημα 2015-2016 και η αύξηση του ορίου ηλικίας συνταξιοδότησης σε 40 έτη ασφάλισης (πλήρης συνταξιοδότηση) στα 62 έτη. Ο ν. 4387/2016 ακολουθεί τις οδηγίες του Γ' μνημονίου και υλοποιείται πλέον η ενιαιοποίηση του ΣΚΑ, σε έναν ενιαίο Φ.Κ.Α, τον Ε.Φ.Κ.Α (Ενιαίος Φορέας Κοινωνικής Ασφάλισης). Οι περικοπές, οι οποίες είχαν προσυμφωνηθεί επικαλύπτοται από την ανάγκη για ισονομία και κοινωνική δικαιοσύνη, μέσω της θέσπισης όμοιων κανόνων για όλους (παλαιούς και νέους συνταξιούχους και εργαζόμενους δημόσιου και ιδιωτικού τομέα) και εισαγωγής της εθνικής σύνταξης (εφόσον καταργήθηκε το ΕΚΑΣ), η οποία παρέχεται σε όλους²⁶. Με το ν/σ του 2016 η κύρια σύνταξη αποτελείται από την εθνική και ανταποδοτική σύνταξη. Η εθνική με τον όρο των 20

---

²⁵ Στα πλαίσια της «δημοσιονομικής εξυγίανσης», ο υπολογισμός της σύνταξης με βάση τα τελευταία έτη, στα οποία οι αποδοχές είναι πιο υψηλές, θα οδηγούσε σε υψηλότερη σύνταξη. Επομένως, εφόσον επιβάλλεται πλέον να μειωθούν οι συνταξιοδοτικές δαπάνες, ο υπολογισμός του μέσου όρου των μισθών όλου του εργασιακού βίου προκειμένου να εξαχθεί ένα μικρότερο ποσό σύνταξης, επιτελεί αυτό το σκοπό.

ετών ασφάλισης, στα 384 ευρώ και μείωση κατά 2% για κάθε έτος που υπολείπεται και η ανταποδοτική υπολογίζεται με βάση τις συντάξιμες αποδοχές, το χρόνο ασφάλισης και τα κατ'έτος ποσοστά αναπλήρωσης. Τέλος, το Ε.Τ.Ε.Α, διαδέχεται το Ε.Τ.Ε.Α.Ε.Π (Ενιαίο Ταμείο Επικουρικής Ασφάλισης και Εφάπαξ παροχών) για όσους ασφαλίστηκαν από το 2014 ισχύει αποκλειστικά το διανεμητικό σύστημα καθορισμένων εισφορών με νοητή κεφαλαιοποίηση (η σύνταξη και το εφάπαξ θα είναι το αποτέλεσμα των εισφορών τους) (Κουλούρης Β., 2019, σσ. 65-85). Τέλος με τον ν. 4826/2021 κεντρικό ζήτημα αποτελεί η εισαγωγή της κεφαλαιοποιητικής επικουρικής ασφάλισης προκαθορισμένων εισφορών στον πυλώνα της υποχρεωτικής ΚΑ, στα πλαίσια της βιωσιμότητας του συστήματος και της ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας.

4.1 Ανάλυση λόγου επί του συνταξιοδοτικού 2010-2021

Κυβέρνηση ΠΑΣΟΚ

Με την υπογραφή του Α' Μνημονίου υπό την κυβέρνηση Παπανδρέου (Ταστσόγλου Μ., 2022, σ. 194) τίθενται τα θεμέλια για την αιτιολόγηση των μεταρρυθμίσεων που θα ακολουθήσουν. Το «αφήγημα» της κρίσης ή η κρισεολογία είναι διάχυτη στους λόγους των Υπουργών. Ο τότε Υπουργός Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης, Ανδρέας Λοβέρδος, οι κοινοβουλευτικοί εκπρόσωποι και ο Υπουργός Οικονομικών, Γιώργος Παπακωνσταντίνου επισημαίνουν τη δημοσιονομική αναταραχή που υφίσταται το ΣΚΑ της χώρας και πλαισιώνουν την ανάγκη, η οποία οδηγεί ορθολογικά και πραγματιστικά (Ταστσόγλου Μ., 2022, σσ. 210-212) στις δικές τους προτάσεις (ν. 3863/2010). Οι λόγοι, οι οποίοι σχολιάζονται παρακάτω, εντάσσονται στις σχετικές συζητήσεις της Ολομέλειας στις 7 και 8 Ιουλίου του 2010²⁷

---

²⁷ Πρακτικά. Συνεδρίαση Ολομέλειας. 7/7/2010. Διαθέσιμο στο:

<https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?search=on&keywords=%ce%9a%ce%bf%ce%b9%ce%bd%cf%89%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%ae+%ce%91%cf%83%cf%86%ce%ac%ce%bb%ce%b9%cf%83%ce%b7&DateFrom=06%2f10%2f2009&DateTo=26%2f01%2f2015&pageNo=1>

Ο πραγματισμός εκφράζεται μέσω διπόλων: «ή χτίζουμε ή γκρεμίζουμε», «πτώχευση ή εθνικός συμβιβασμός», «κίνδυνο χρεοκοπίας σε μία ευκαιρία μεγάλων αλλαγών», τα οποία είναι και η αιτιακή αλυσίδα, απλοποιημένη. Όπως αναφέρει ο Kuipers (Kuipers S., 2006, σσ. 183-186) η πλαισίωση της κρίσης μπορεί να ευοδώσει τα επιθυμητά αποτελέσματα με το λιγότερο πολιτικό κόστος, όταν συνδυαστεί με τη διαχρονικές ατέλειες του συστήματος. Ο συνδυασμός των διαχρονικών προβλημάτων του ΣΚΑ με τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης, αλλά και το διαχρονικό ζήτημα της δημογραφικής γήρανσης, δύσκολα μπορούν να αμφισβητηθούν ως ανεπαρκείς αιτίες για την ανάγκη μίας πρωτόγνωρης μεταρρύθμισης. Επιπλέον η παρουσίαση των δίπολων σε απλοποιημένη μορφή, η οποία εξ αρχής θέτει μόνο μία εναλλακτική (*χτίζουμε, ευκαιρία μεγάλων αλλαγών*) διευκολύνει την κοινή γνώμη στο να εξάγει τα συμπεράσματα της. Σύμφωνα με τον Pierson (Pierson P., 1994, pp. 18-24) και έρευνες στο πεδίο της κοινωνικής ψυχολογίας, τα άτομα θα υποκύψουν σε κινδύνους-ρίσκο προκειμένου να μη χειροτερέψουν τη θέση τους, πόσο μάλλον όταν έχουν να επιλέξουν ανάμεσα σε τόσο ακραίες επιλογές. Η απλοποίηση είναι και μία μορφή συσκότισης, δεδομένου ότι αποκρύπτονται οι ουσιώδεις αλλαγές, οι οποίες διαχέονται και στο μελλον. Ακόμη και να παρακολουθήσει κανείς τις εκτενείς κοινοβουλευτικές συζητήσεις και τις αναλύσεις των νομοσχεδίων, καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολο για τον μέσο πολίτη να εξάγει συμπεράσματα (Burnstein P., 2003), εφόσον απαιτείται ένα καλό επίπεδο οικονομικών γνώσεων, αλλά και γνώσης των προηγούμενων νομοσχεδίων και του ΣΚΑ εν γένει. Το γεγονός αυτό επιδεινώνεται και από τις αντικρουόμενες απόψεις των πολιτικών δρώντων, οι οποίες εν τέλει επιβεβαιώνουν ότι δεν είναι ένα ζήτημα πραγματισμού μόνο και έλλειψης εναλλακτικής, αλλά και ένα πολιτικό-ιδεολογικό ζήτημα²⁸, στο οποίο γίνεται προσπάθεια να μειωθούν οι εκτενείς αντιδράσεις εκ μέρους της κοινής γνώμης. Επιπρόσθετα, τα δίπολα εντάσσονται και στην τακτική του «αντισταθμίσιματος» (compensation), εφόσον παρουσιάζεται μία

Πρακτικά. Συνεδρίαση Ολομέλειας. 8/7/2010. Διαθέσιμο στο:

<https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?search=on&keywords=%ce%9a%ce%bf%ce%b9%ce%bd%cf%89%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%ae+%ce%91%cf%83%cf%86%ce%ac%ce%bb%ce%b9%cf%83%ce%b7&DateFrom=06%2f10%2f2009&DateTo=26%2f01%2f2015&pageNo=4>

²⁸ Η πληροφορία και η γνώση είναι δύσκολο να αποκτηθεί. Η κατασκευή αιτιακών αλυσίδων σε ένα σύνθετο κοινωνικο-πολιτικό περιβάλλον και εφόσον η πληροφορία σχεδόν πάντα κατανέμεται άνισα. Καθίσταται δυσεπίτευκτη (Pierson P., 1994) (Weaver K., 1986) (Burnstein P., 2003).

κατάσταση στην οποία το άτομο καλείται να επιλέξει την προτιμότερη λύση έναντι μίας άλλης, η οποία θα ήταν πιο δυσμενής, ώστε να αντισταθμιστεί η αρνητική του προδιάθεση με ένα θετικό «αντάλλαγμα».

Εντός του πλαισίου της κρισεολογίας βρίσκεται και η καταστροφολογική πλαισίωση, όπως εντοπίζεται και στα λεγόμενα του κύριου Παπουτσή: *«Το 2009 ήταν το έτος κατά το οποίο η περίοδος της ευμάρειας ή των ψευδαισθήσεων²⁹ της, που τόσα χρόνια απολαμβάναμε όλοι μας ως κοινωνία, έφτασε στο τέλος της (...) ξέσπασε η παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση φέροντας το ασφαλιστικό σύστημα, αλλά και την οικονομία της χώρας σε οριακό επίπεδο»*, η οποία συνδυάζεται και με διαχωρισμούς μεταξύ ομάδων του πληθυσμού: *«κάποιοι ευνοημένοι υψηλών καλύψεων συνταξιούχοι (...) και οι πληβείοι, δηλαδή οι χαμηλοσυνταξιούχοι και οι άποροι»*. Με αυτόν τον τρόπο γίνεται ακόμη πιο αναγκαία η μεταρρύθμιση και φαντάζει πιο δίκαια. Το δίκαιο της υπόθεσης, γίνεται προσπάθεια να αποδειχθεί και μέσω της τήρησης του Συντάγματος και της κοινής πορείας με το αξιακό σύστημα της κοινωνίας: *«οι πολίτες μας ζυγίζουν (...) αλλά κυρίως μας κρίνουν για το αν ο κατασταστικός χάρτης, το αξιακό σύστημα της χώρας, της Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, το Σύνταγμα, τηρείται»*. Παρόμοια τακτική, κοινωνικής κατασκευής του πλαισίου έτσι ώστε να συνάδει με τις παραδοσιακές αξίες της κοινωνίας, επιβεβαιώθηκε και από τις μεταρρυθμίσεις της Δανίας και της Ολλανδίας (Cox R. H., 2001), όπου η παρουσίαση των αλλαγών σε συνάρτηση με τους κανόνες του συντάγματος και το συνολικότερο παλμό της κοινωνίας αποτελούσαν ένα σημαντικό εργαλείο μείωσης πολιτικού κόστους και αντιδράσεων.

Τέλος ακόμη μία τακτική μείωσης πολιτικού κόστους που παρατηρείται στους λόγους του Υπουργού και των κοινοβουλευτικών εκπροσώπων, είναι η τακτική της αποφυγής ευθύνης (blame avoidance)³⁰, στην οποία η αιτιολόγηση για τις *«κρίσιμες, πολιτικά δαπανηρές, κοινωνικά, πολιτικά κοστοβόρες και σκληρές αποφάσεις»* πραγματοποιείται μέσω της επιβεβαίωσης του αδιεξόδου, λόγω των προηγούμενων πολιτικών επιλογών, των προκατόχων τους (policy feedback). Συγκεκριμένα, τονίζεται από τον κύριο

---

²⁹ *«ψευδαισθήσεις ότι μπορούσαμε να συνταξιοδοτηθούμε μετά τα 15,20,25 μετα βίας 30 χρόνια εργασίας, με συντάξεις που σε ορισμένες περιπτώσεις είναι μεγαλύτερες από τους μισθούς, μετακυλώντας έτσι το κόστος των διαρθρωτικών αναγκών στις επόμενες γενιές»*.

³⁰ Η όπως κατηγοριοποιεί ο Weaver (Weaver K., 1986) σε τακτικές αποφυγής της ευθύνης με το να μεταβιβάζεται η ευθύνη σε προηγούμενους σχεδιαστές πολιτικής (find a scapegoat) ή παρόμοια, η διάχυση της ευθύνης σε όσο το δυνατόν περισσότερους σχεδιαστές πολιτικής γίνεται (circle the wagons).

Παπουτσή «ο εμπαιγμός του ελληνικού λαού, η προσπάθεια της Νέας Δημοκρατίας να υπερασπιστεί ένα οικοδόμημα το οποίο κυριολεκτικά τίναξε στον αέρα» και ο κύριος Λοβέρδος αναλαμβάνει να υπενθυμίσει στον ελληνικό λαό την αιτία της προτεινόμενης μεταρρύθμισης, αναφέροντας: «Μήπως νομίζει κανείς σε αυτή την αίθουσα ότι οι Έλληνες πολίτες έχουν πάθει απώλεια πρόσφατης μνήμης; Μήπως δεν ξέρουν πώς ήρθαμε σήμερα σε αυτήν την κατάσταση;». Επισημαίνεται ότι «οι ανεύθυνες επιλογές των προηγούμενων κυβερνήσεων, ήταν που οδήγησαν τα σφαιστικά μας ταμεία στο χείλος του γκρεμού. Και τώρα οδηγούμαστε σε απότομη προσαρμογή με το νέο ασφαλιστικό, ενώ θα μπορούσαμε να έχουμε φτάσει εδώ σταδιακά και με πιο ομαλό τρόπο». Σύμφωνα με τον Weaver (Weaver K., 1986), οι πολιτικοί προτιμούν να αποφύγουν την ευθύνη για τις κοστοβόρες μεταρρυθμίσεις που προωθούν από το να επιβραβευθούν για τις φιλικές στην κοινή γνώμη μεταρρυθμίσεις, γεγονός, το οποίο οφείλεται στην αρνητική προδιάθεση των εκλογέων. Η αρνητική προδιάθεση έγκειται στο γεγονός ότι παρατηρείται μεγαλύτερη ευαισθησία (και άρα άμεση αντίδραση) στην πιθανότητα απωλειών σε αντίθεση με την πιθανότητα κερδών.

Κυβέρνηση ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ

Η επόμενη μεταρρύθμιση πραγματοποιείται από την κυβέρνηση συνασπισμού του ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ, με πρωθυπουργό τον Αλέξη Τσίπρα, Υπουργό Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης³¹ τον Γεώργιο Κατρούγκαλο, Υφυπουργό τον Αναστάσιο Πετρόπουλο και Υπουργό Οικονομικών τον Ευκλείδη Τσακαλώτο. Στην περίπτωση της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ παρατηρείται εντονότερα η τακτική της αποφυγής της ευθύνης και παράλληλα η συνεχής επισήμανση των πολιτικών-ιδεολογικών διαφορών μεταξύ των προκατόχων τους. Παρατηρούνται διαχωρισμοί τόσο σχετικά με τις ομάδες συμφερόντων αλλά κυρίως σε σχέση με την υπεροχή της κυβέρνησης σε σχέση με τις κυβερνήσεις του «παλιού» συστήματος. Εμμεσα με αυτόν τον τρόπο γίνεται προσπάθεια να αναδειχθεί ο πρωτοποριακός χαρακτήρας της νομοθετικής παρέμβασης (v. 4387/2016) (Stiller S., 2010, σ. 28): ³²«Το σύστημα μας

---

³¹ Αξίζει να αναφερθούμε στην έμμεση ιδεολογική χροιά στην αλλαγή ονομασίας των Υπουργείων. Στη θητεία του ΠΑΣΟΚ (και των συνασπισμών), η ονομασία περιοριζόταν στο «Υπουργείο Εργασίας και Κοινωνικής Ασφάλισης», ενώ στη θητεία του ΣΥΡΙΖΑ προστέθηκε το «Κοινωνικής Αλληλεγγύης», υποδηλώνοντας την πιο αριστερόστροφη πολιτική ταυτότητα.

³² Τα λεγόμενα που παρατίθενται περιέχονται στα Πρακτικά της Βουλής, στις 7 και 8 Μαΐου 2016.

Βλέπε Πρακτικά. Συνεδρίαση Ολομέλειας. 7/5/2016. Διαθέσιμο στο:

φέρνει μία τομή στο ασφαλιστικό, μία τομή που επί δεκαετίες είχε ανάγκη ο τόπος και που το παλιό πολιτικό σύστημα, ακριβώς λόγω της υποκρισίας, της δημαγωγίας, αλλά κυρίως της εμμονής του σε ρυθμίσεις μεμονωμένες, άναρχες και πελατειακές, δε μπορούσε να επιχειρήσει».

Αναλυτικότερα, η επίρριψη της ευθύνης από την αντιπολίτευση στην κυβέρνηση της αριστεράς για τη συνέχιση της υπογραφής των μνημονίων είναι διάχυτη. Αυτό συμβαίνει λόγω της αντίθεσης με τις προεκλογικές υποσχέσεις και τις ιδεολογικές τάσεις της αριστερής κυβέρνησης. Επομένως, στους λόγους των πολιτικών δρώντων της κυβέρνησης παρατηρείται μία υπόκωφη απολογία και παράλληλη αιτιολόγηση των πράξεων τους με την επίρριψη ευθυνών στους προκατόχους και στο σύστημα που τους «δόθηκε». Ο κύριος Κατρούγκαλος λοιπόν αιτιολογεί και αναζητεί νομιμοποίηση για τις παρεμβάσεις του ν/σ για «την εισφορά 20% επί του πραγματικού εισοδήματος για την κύρια σύνταξη» βασιζόμενος στο άρθρο 4 παράγραφος 5 του Συντάγματος και στο άρθρο 25 παράγραφος 4. Σε αυτά αναφέρεται, ότι οι πολίτες αναλαμβάνουν την καταβολή του δημόσιου μεριδίου που τους αναλογεί με βάση τις δυνάμεις τους, ενώ παράλληλα επιβάλλεται η υποχρέωση της κοινωνικής αλληλεγγύης³³. Αυτή η αναφορά αιτιολογεί την «ισονομία» με την οποία αντιμετωπίζονται οι ασφαλισμένοι στο παρόν ν/σ, σε αντίθεση με «τις παλιές πελατειακές ρυθμίσεις της πατρωνίας που έθρεψε το

<https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?search=on&keywords=%ce%9a%ce%bf%ce%b9%ce%bd%cf%89%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%ae+%ce%91%cf%83%cf%86%ce%ac%ce%bb%ce%b9%cf%83%ce%b7&DateFrom=26%2f01%2f2015&DateTo=08%2f07%2f2019&pageNo=4> και

Πρακτικά. Συνεδρίαση Ολομέλειας. 8/5/2016. Διαθέσιμο στο:

<https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?search=on&keywords=%ce%9a%ce%bf%ce%b9%ce%bd%cf%89%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%ae+%ce%91%cf%83%cf%86%ce%ac%ce%bb%ce%b9%cf%83%ce%b7&DateFrom=26%2f01%2f2015&DateTo=08%2f07%2f2019&pageNo=3>

³³ Αξίζει να αναφέρουμε στο σημείο αυτό, ότι κάθε κυβέρνηση μεταχειρίζεται και ερμηνεύει τα άρθρα του συντάγματος ανάλογα με τις προθέσεις της. Όπως εξηγεί και ο κύριος Παπουτσής στο προηγούμενο ν/σ, του 2010: «το άρθρο 22 παράγραφος 5 του Συντάγματος (...) εκεί ορίζεται ότι το κράτος μεριμνά για την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων (...) ο νόμος αυτός (...) είναι ένα πλέγμα νομοθεσίας με το οποίο ο νομοθέτης εξειδικεύει τη γενική υποχρέωση του κράτους για την παροχή συστήματος κοινωνικής ασφάλισης (...) το σύνταγμα θέτει μία γενική υποχρέωση και από εκεί και πέρα ο νομοθέτης έχει την απόλυτη ελευθερία για την εξειδίκευση αυτής της υποχρέωσης».

παλαιό σύστημα», το οποίο έκανε «τους συνταξιούχους φτωχότερους κατά 40%» και μείωσε «τη μέση σύνταξη από τα 1200 ευρώ στα 800 ευρώ».

Στη συνέχεια, η κατάργηση του ΕΚΑΣ³⁴ αιτιολογείται με την αντικατάσταση του από την εθνική σύνταξη, ως ένα αντιστάθμισμα: «Αντί να καταργήσουμε το ΕΚΑΣ και να μη βάλουμε τίποτα στη θέση του, όπως κάνατε εσείς με τις διαδοχικές καταργήσεις και μειώσεις παροχών, αντικαθιστούμε το ΕΚΑΣ με την εθνική σύνταξη και μάλιστα με ένα τρόπο που παρέχει πληρέστερη προστασία (...) τη δίνουμε σε όλους (...) με τέτοιο τρόπο (...) ώστε να εξασφαλίσουμε τους συνταξιούχους από τη φτώχεια και τον κοινωνικό αποκλεισμό». Ο Pierson (Pierson P., 1994, σ. 23) στο παράδειγμα της τακτικής του αντισταθμίματος, αναφέρει την επέκταση των ιδιωτικών επιλογών ως πιο ελκυστική, όπως την επίσκεψη σε έναν ιδιώτη γιατρό αντί της αναμονής σε ένα δημόσιο νοσοκομείο (στα πλαίσια της έμμεσης ιδιωτικοποίησης). Στην περίπτωση της εθνικής σύνταξης αντί του ΕΚΑΣ ωστόσο δεν αναφερόμαστε σε ιδιωτική εναλλακτική, αλλά ένα ποσό που δίνεται σε όλους τους συνταξιούχους, το οποίο ωστόσο είναι ανεπαρκές από μόνο του για μία αξιοπρεπή διαβίωση³⁵. Σε σύγκριση με το ΕΚΑΣ, εφόσον τοποθετηθούμε σε πλαίσια καθολικότητας (universality) και επιλεκτικότητας (selectivity και άρα means tested, targeted), θα λέγαμε, ότι σύμφωνα με την ιδεολογική τοποθέτηση της κυβέρνησης ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ γίνεται επιτεύξιμη ως ένα βαθμό η νομιμοποίηση της πρότασης. Στην ίδια πορεία, στην περίπτωση της επικουρικής σύνταξης σε αντιδιαστολή- πάλι- με τις μειώσεις που επέφερε η εφαρμογή της ρήτρας μηδενικού ελλείμματος, με βάση τις παρεμβάσεις της προηγούμενης κυβέρνησης, ο Υπουργός αναφέρει: «Αν εφαρμόζαμε τη ρήτρα μηδενικού ελλείμματος, έχοντας να αντιμετωπίσουμε το έλλειμμα που μας κληρονομήσατε (...) θα έπρεπε να μειώσουμε όλες τις επικουρικές συντάξεις κατά 26%» και όπως αιτιολογεί στη συνέχεια για το σύνολο

---

³⁴ Στους χαμηλοσυνταξιούχους γήρατος αναπηρίας και θανάτου χορηγούταν Επίδομα Κοινωνικής Αλληλεγγύης Συνταξιούχων, υπό προϋποθέσεις. Βλέπε αναλυτικά:

http://www.oaee.gr/syntaxeis.asp?catsyn_id=192&cat_id=1.

³⁵ Είναι δεδομένο ότι για μία αξιοπρεπή διαβίωση θα αναφερόμασταν στο ενδεχόμενο παροχής καθολικού βασικού εισοδήματος, ωστόσο στην προκειμένη περίπτωση αποτελεί ένα ποσό, το οποίο πρέπει να συνδυαστεί και με τα ποσά της κύριας, ανταποδοτικής και επικουρικής σύνταξης, ώστε να είναι αθροιστικά αξιοπρεπές (όπως άλλωστε αναφέρεται και από τον κύριο Κατρούγκαλο στη συνέχεια). Δεδομένων των μειώσεων και της αναντιστοιχίας με το κόστος ζωής αυτό το άθροισμα μπορεί να θεωρείται απλά βιώσιμο.

των παρεμβάσεων της κυβέρνησης: «Αντί να έχουμε οριζόντιες μειώσεις, έχουμε εφαρμογή γενικών ομοιόμορφων κανόνων». Αυτοί οι «γενικοί, ομοιόμορφοι κανόνες», υποστηρίζεται ότι εντάσσονται στα πλαίσια της ανταποδοτικότητας-αναλογικότητας και της ισότητας, ωστόσο, σύμφωνα με την επίδραση της κλιμάκωσης των ποσοστών αναπλήρωσης κατ'έτος, δεν φαίνεται να υλοποιούνται στην πράξη αυτές οι διακηρύξεις. Παρατηρείται ότι τα ποσοστά αναπλήρωσης είναι πολύ υψηλά για λίγα έτη ασφάλισης και χαμηλές συντάξιμες αποδοχές, ενώ είναι χαμηλά για λίγα έτη ασφάλισης με υψηλές αποδοχές (Κουλούρης Β., 2019, σσ. 79-82). Εν ολίγοις, αν ο Α και ο Β έχουν συμπληρώσει 40 έτη ασφάλισης και ο Α έχει 600 ευρώ συντάξιμες αποδοχές, με το ποσοστό αναπλήρωσης διαμορφωμένο στο 106% (συνολικό ποσοστό αναπλήρωσης) θα λάβει 640 ευρώ εθνική και ανταποδοτική σύνταξη, ενώ ο Β έχει 1000 ευρώ συντάξιμες αποδοχές με συνολικό ποσοστό αναπλήρωσης 81% θα λάβει 812 ευρώ.

Αυτές οι συγκρίσεις μπορούν να ειπωθούν και ως διαχωρισμοί της κυβέρνησης-πολιτικά- από το «παλιό πελατειακό σύστημα της πατρωνίας» με ταυτόχρονους διαχωρισμούς και ταυτίσεις στις ομάδες συμφερόντων. Συγκεκριμένα, γίνεται προσπάθεια να δομηθεί η πολιτική ταυτότητα της κυβέρνησης, η οποία ενδιαφέρεται για το δημόσιο συμφέρον και επιδιώκει δικαιοσύνη και ισονομία, όπως επιθυμούν και οι εκλογείς. Όπως λέει και ο Υφυπουργός: «εμείς βάζουμε κανόνες δικαιοσύνης και ισοτιμίας. Εσείς θέλετε να στρέψετε όλη εκείνη την πολιτική δέσμευση στην κατεύθυνση της ιδιωτικοποίησης της κοινωνικής ασφάλισης και της αντικατάστασης του αναδιανεμητικού συστήματος από ένα σύστημα κεφαλαιοποιητικό» προσθέτει ο Υπουργός: «προστατεύουμε τα μπλοκάκια και όχι τους μεγαλοεργοδότες (...) αυτοί με την ελίτ, εμείς με τον λαό» και ο κύριος Κόκκαλης (Κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος των) : «η Νέα Δημοκρατία θα τα κάνει φοροαπαλλαγές αποδομώντας το κοινωνικό κράτος, ενώ εμείς θα τα επενδύσουμε κυρίως στην ανασυγκρότηση και στην επαναθεμελίωση του κοινωνικού κράτους, για να βγεί η χώρα από την οικονομική κρίση όρθια και με τρόπο δίκαιο». Επομένως η κυβέρνηση είναι με το μέρος του πολίτη και το αναδιανεμητικό σύστημα, ενώ η αντιπολίτευση εναντίον του πολίτη επιθυμώντας ιδιωτικοποιήσεις, κεφαλαιοποιητικό σύστημα και απόσυρση της χρηματοδότησης του ΚΚ μέσω φοροαπαλλαγών, υπέρ της ελίτ. Πραγματοποιείται λοιπόν διαχωρισμός τόσο μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης αξιακά, όσο και πολιτών ανάμεσα σε εργαζόμενους, οι οποίοι χρειάζονται το ΚΚ και μεγαλοεργοδότες-ελίτ, οι οποίοι

επωφελούνται από τις φοροαπαλλαγές και το χαμηλό μισθολογικό κόστος, όπως προτάσσουν τα νεοκλασικά οικονομικά.

Κυβέρνηση Νέας Δημοκρατίας

Αυτός ο διαχωρισμός επιβεβαιώνεται από τις νομοθετικές παρεμβάσεις της επόμενης κυβέρνησης, της Νέας Δημοκρατίας. Ο νυν Υπουργός εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων³⁶, Κωστής Χατζιδάκις με τον Υφυπουργό, Πάνο Τσακλόγλου εισάγουν και εκείνοι στα πλαίσια της δικής του ιδέας, όσον αφορά την καινοτομία και την πρωτοπορία, τη σταδιακή μετάβαση προς το κεφαλαιοποιητικό σύστημα, μέσω της επικουρικής ασφάλισης. Οι σχετικές συζητήσεις πραγματοποιούνται στις 1 και 2 Σεπτεμβρίου του 2021 και παρακάτω παρατίθενται συγκεκριμένοι λόγοι από αυτές τις συνεδριάσεις³⁷.

Ειδικότερα, για την εναργέστερη αποτύπωση της αιτιολόγησης/νομιμοποίησης των παρεμβάσεων κρίνεται απαραίτητο να αναφερθούμε, σε πρώτο επίπεδο, στην «ανάγκη» που οδηγεί στην προτιμότερη λύση (την κεφαλαιοποίηση της επικουρικής σύνταξης). Όπως επισημαίνουν οι δύο κύριοι πολιτικοί δρώντες: *«Σήμερα στο διανεμητικό σύστημα ενάμιση εργαζόμενος στηρίζει έναν συνταξιούχο και αυτό δυστυχώς βαίνει μειούμενο (...) δε μπορεί κανείς να μείνει απαθής απέναντι σε αυτό»* *«Αλλάζει η αρχιτεκτονική της επικουρικής ασφάλισης, προκειμένου το ασφαλιστικό σύστημα της χώρας να προσαρμοστεί κατάλληλα για την αντιμετώπιση των σοβαρών προκλήσεων που θέτει στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης η δημογραφική γήρανση, αλλά και άλλες παθογένειες, όπως το μέγεθος της αδήλωτης εργασίας και κατ'επέκταση το ίδιο το μοντέλο ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας»*. Η μετάβαση προς ένα κεφαλαιοποιητικό σύστημα επικυρώνεται συνεχώς στους λόγους και των δύο δρώντων μέσω της τακτικής της αποφυγής ευθύνης³⁸ για παν ενδεχόμενο, καθώς νομοθετούνται παρεμβάσεις, οι οποίες έχουν πραγματοποιηθεί και στις περισσότερες προηγμένες χώρες, οπότε πραγματοποιείται και μία μεταρρύθμιση, η οποία αξίζει και επιβράβευση. Όπως επιβεβαιώνουν και ο Υπουργός με τον Υφυπουργό: *«Αυτό που κάνουμε είναι ένα*

---

³⁶ Η αλλαγή της ονομασίας γίνεται πιο αφηρημένη με την θητεία της Νέας Δημοκρατίας και δεν περιλαμβάνει καν τον όρο Κοινωνική Ασφάλιση.

³⁷ Βλέπε Πρακτικά. Συνεδρίαση Ολομέλειας. 1-2/9/2021. Διαθέσιμο στο: <https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?search=on&DateFrom=01%2f07%2f2021&DateTo=30%2f09%2f2021&pageNo=2> και

³⁸ Σύμφωνα με τον Weaver, με αυτόν τον τρόπο οι πολιτικοί «πηδάνε στο βαγόνι» (jump on the bandwagon), υποστηρίζοντας πολιτικά δημοφιλείς ιδέες.

σύστημα που τις τελευταίες δεκαετίες εισάγεται ολοένα και περισσότερο σε πολλές προηγμένες χώρες του πλανήτη (...) με αξιοζήλευτο κράτος πρόνοιας (...) η εμπειρία των χωρών αυτών δείχνει ότι οι πραγματικές αποδόσεις των κεφαλαιοποιητικών συστημάτων έχουν μεν υψηλότερες διακυμάνσεις από αυτές των διανεμητικών, αλλά μακροχρονίως είναι πολύ υψηλότερες και ιδίως από αυτές των διανεμητικών συστημάτων». Στην τελευταία πρόταση ιδίως, παρουσιάζεται έντεχνα ως αντιστάθμισμα στις διακυμάνσεις του κεφαλαιοποιητικού οι υψηλές αποδόσεις του στο μέλλον. Οι υψηλές αποδόσεις, οι οποίες διαχέονται μακροπρόθεσμα συσκοτίζουν τους κινδύνους και το ρίσκο, που μπορεί να δημιουργηθεί από τον πληθωρισμό και τις συνεχείς κρίσεις κάθε τύπου. Ζητήματα τα οποία διαβεβαιώνουν ότι θα επιλυθούν από την κρατική εγγύηση: «Το κράτος εγγυάται τις αρνητικές αποδόσεις (...) με βάση τη διεθνή εμπειρία (...) σε ελάχιστες περιπτώσεις θα χρειαστεί να γίνει χρήση αυτής της εγγύησης» «ακόμη και στραβά να πάνε τα πράγματα στις αγορές και στις επενδύσεις διαχρονικά μέχρι να πάρει ο νέος άνθρωπος τη σύνταξη πάλι θα πάρει με την εγγύηση του κράτους (...) συν τον πληθωρισμό». Όπως αποτυπώθηκε και στις περιπτώσεις των προηγμένων χωρών, όπως της Σουηδίας, η μετάβαση αυτή παρουσιάζει αρκετά προβλήματα, επιπρόσθετου λειτουργικού και διοικητικού κόστους και διαφθοράς, τα οποία επιβαρύνουν τον κρατικό προϋπολογισμό, την στιγμή που θα ήταν συνετό να μην προσθεθεί ένα επιπλέον πρόβλημα στην ήδη περίπλοκη εξίσωση του ΣΚΑ.

Οι αποδόσεις αυτές είναι αποτελούν άλλη μία αιτιολόγηση σε συνδυασμό με την ανάπτυξη της οικονομίας. Συγκεκριμένα: *«Η συγκεκριμένη μεταρρύθμιση (...) να δημιουργήσει αποταμιεύσεις, σημαντικό τμήμα των οποίων θα επενδυθεί στην ελληνική οικονομία δίνοντας ώθηση στην παραγωγικότητα και την οικονομική ανάπτυξη, δημιουργώντας περισσότερες και καλύτερα αμειβόμενες θέσεις εργασίας, γεγονός που θα οδηγήσει και σε υψηλότερους άμεσους και έμμεσους φόρους και εισφορές κοινωνικής ασφάλισης»* εφόσον εννοείται ότι *«μας νοιάζει και θα έπρεπε να μας νοιάζει ως κράτος και Βουλή των Ελλήνων η καταπολέμηση της εισφοροδιαφυγής»* και εφόσον τα πετυχαίνει όλα αυτά, η συγκεκριμένη μεταρρύθμιση: *« Αυτό το νομοσχέδιο είναι πολύ σημαντική μεταρρύθμιση. Αξίζουν συγχαρητήρια στην ομάδα που εργάστηκε για την προετοιμασία αυτού»*. Από ότι φαίνεται και αυτή η νομοθετική «πρωτοπορία» υποστηρίζεται ότι είναι αδιαμφισβήτητο, ότι επιλύει ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που ταλανίζουν την ελληνική οικονομία και κοινωνία. Όπως είναι η εισφοροδιαφυγή και η μείωση της αδήλωτης εργασίας. Βέβαια, μετά τη μεταρρύθμιση

του 2016 και του 2020, τα ζητήματα αυτά αντιμετωπίζονταν, μέσω του ασφαλιστικού, με την εφαρμογή της νοητής κεφαλαιοποίησης στην επικουρική ασφάλιση, την αύξηση, δηλαδή, της σύνδεσης εισφορών-παροχών, γεγονός που έχει ήδη βελτιώσει την ανταποδοτικότητα (Θεοδωρουλάκης Μ., 2021) ακόμη και αν εξακολουθεί να εντάσσεται σε ένα εισφοροεισπρακτικό πλαίσιο, το οποίο επικεντρώνεται κυρίως στην δημοσιονομική διαχείριση των εσόδων του κράτους (Μπέτσης Β. & Ρόμπολης Σ., 2016). Ακόμη, το ζήτημα της ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας, το οποίο επιλύεται μέσω της κεφαλαιοποίησης της επικουρικής, παρουσιάζεται απλουστευτικά και μεμονομένα. Η εισαγωγή του επενδυτικού χαρακτήρα στο ΣΚΑ με στόχο τις επενδύσεις στην εγχώρια- και όχι μόνο οικονομία- καθώς «*το ποσοστό των επενδύσεων στο ΑΕΠ στην Ελλάδα είναι το χαμηλότερο στην Ευρωπαϊκή Ένωση*» (σύμφωνα με τον κύριο Τσακλόγλου) και «*οι επενδύσεις είναι το καύσιμο της οικονομίας*», εισάγει ταυτόχρονα και τον κίνδυνο των αγορών, ο οποίος δεν είναι απαραίτητο να υπάρχει. Η κρατική εγγυήση για αυτό τον κίνδυνο, δεδομένων των κρίσεων (όπως η οικοκομική και της πανδημίας), είναι σαν να αποδέχεται τα επιπλέον δημοσιονομικά βάρη και να αυτοπροκαλεί την αναπαραγωγή δημοσιονομικών ελλειμμάτων, αντί να τα περιορίζει. Όπως αναφέρει και ο Pierson (Pierson P., 1994, σσ. 149-155), σχετικά με την τακτική της απόσυρσης της χρηματοδότησης για το κράτος, η μετάβαση προς τη χρηματοδότηση από αβέβαιους πόρους, όπως είναι οι αμφίβολες αποδόσεις των επενδύσεων στο μέλλον, οδηγεί σταδιακά στον περιορισμό των εσόδων.

Εν ολίγοις θα μπορούσαμε να πούμε ότι τα επιχειρήματα περί αποδόσεων και οικονομικής ανάπτυξης στο μέλλον συσκοτίζουν τις αρνητικές επιπτώσεις και είναι σχεδόν δεδομένο ότι οι ομάδες συμφερόντων (νέοι, συνταξιούχοι, εργαζόμενοι) αντιμετωπίζουν το πρόβλημα της πληροφόρησης που προαναφέρθηκε και της ελλειπούς οικονομικής γνώσης (economic literacy).

Τέλος, όπως και στην προηγούμενη περίπτωση με τους διαχωρισμούς και τις ταυτίσεις και στην προκειμένη περίπτωση πραγματοποιείται ο διαχωρισμός της κυβέρνησης, η οποία ενδιαφέρεται για το μέλλον των νέων σε αντίθεση με την αντιπολίτευση, η οποία εφόσον φέρνει αντιρρήσεις, δεν ενδιαφέρεται. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει ο κύριος Χατζιδάκης: «*Θα περίμενα να έχουν δει τη διεθνή εμπειρία, να έχουν δει ότι το νομοσχέδιο αυτό εξασφαλίζει μεγαλύτερες επικουρικές συντάξεις για τους νέους και να μη βρίσκονται απέναντι στους νέους (...) τί είδους αντιπολίτευση κάνετε; (...) μιλάμε για μία αντιπολίτευση που με τις πράξεις της στρέφεται εναντίον των νέων*

ανθρώπων με την πολιτική που εκφράζει (...) μας βλέπουν και κρίνουν. Βλέπουν ποιος κάνει ένα άνοιγμα στη νέα γενιά και ποιος προτάσσει τις ιδεοληψίες του (...) βάζετε τα δόγματα σας πάνω από τους νέους ανθρώπους (...) σας χαρίζουμε τα δόγματα σας και κρατάμε σταθερά το μέλλον μας στραμμένο προς τους νέους ανθρώπους». Με αυτό τον τρόπο γίνεται προσπάθεια συγκέντρωσης του πολιτικού κόστους στην αντιπολίτευση με παράλληλη επισήμανση της σημασίας της μεταρρύθμισης για το μέλλον των νέων και άρα καλλιέργειας της εμπιστοσύνης των νέων (ψηφοφόρων) στη νυν κυβέρνηση. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, αυτές οι προσπάθειες διαχείρισης του πολιτικού κόστους, ακόμη και με το συνδυασμό των τακτικών (Pierson P., 1994, σσ. 24-26) και με ένα πλαίσιο κρίσης ή οικονομικής ανάπτυξης, είναι αρκετά αμφίβολο αν πετυχαίνουν συνολικά τον σκοπό τους.

4.2 Βαθμός συναίνεσης

Με την ανάλυση του πολιτικού λόγου, μπορούμε να εντοπίσουμε την ανάγκη για σύνδεση με την κοινή γνώμη και την επιρροή της διάχυσης της νεοκλασικής φιλελεύθερης ιδεολογίας. Αρχικά, οι υπουργοί φαίνεται να γνωρίζουν τη διαχρονική υπόληψη της κοινής γνώμης για τις Σκανδιναβικές χώρες και ιδίως τη Σουηδία, όπως επιβεβαιώνουν και οι δημοσκοπήσεις (Διανέοσις, 2022). Υποστηρίζουν ότι ακόμη και αυτό το σοσιαλδημοκρατικό πρότυπο συνάδει με τις προτάσεις τους, επομένως θα πρέπει να νιώσουν μία αξιοπιστία για την επίδραση των επερχόμενων αλλαγών. Είναι αντιφατικό βέβαια, το γεγονός ότι ακριβώς η πίστη σε ένα σοσιαλδημοκρατικό πρότυπο, επιβεβαιώνει την έμμεση ανάγκη για εκτενή κρατική υποστήριξη, ενώ παράλληλα η υποστήριξη της κοινής γνώμης στο δίπολο δεξιάς- αριστεράς, σοσιαλδημοκρατίας-συντηρητισμού δεν εμπίπτει προς αριστερές-σοσιαλδημοκρατικές απόψεις, αλλά φανερώνει την πόλωση της κοινωνίας, με την ισόποση υποστήριξη είτε της αριστερά είτε της δεξιάς. Η εκτενής δυσαρέσκεια για την οικονομική κατάσταση της χώρας και το μικτό-αντιφατικό αξιακό οικονομικό προφίλ του ελληνικού πληθυσμού συνοδεύεται από μια νέα τάση: οι state-oriented (ή αντιφιλελεύθερες) απόψεις και πεποιθήσεις φαίνεται να μην κλονίζονται. Με δεδομένο το, για τουλάχιστον 30 χρόνια, μικρό αλλά σταθερό προβάδισμα (όχι κυριαρχία ή ηγεμονία) του οικονομικού φιλελευθερισμού, η ενίσχυση των σοσιαλδημοκρατικών και αριστερών οικονομικών ιδεών –εφόσον δεν αποδειχτεί συγκυριακή, λόγω της πανδημίας– εξισορροπεί τον συσχετισμό ιδεών και αξιών στην ελληνική κοινωνία.

Συγκεκριμένα, ενώ η ανταγωνιστικότητα συγκεντρώνει 71,9% θετικές γνώμες και η οικονομία της αγοράς 55,9%, οι ιδιωτικοποιήσεις λαμβάνουν μόνο 36,4%, ο νεοφιλελευθερισμός 30,7% και ο καπιταλισμός 24,1%. Όσον αφορά τα αμιγώς πολιτικά, το Κέντρο συγκεντρώνει 61,8%, η Αριστερά 39,4%, η Δεξιά 25,7%, η Ριζοσπαστική Αριστερά 20,3% και η Ακροδεξιά 4,2%, ενώ ο σοσιαλισμός 59,1%, η σοσιαλδημοκρατία 52,1% και ο φιλελευθερισμός 46,2% (ETERON, 2021) (Διανέοσις, 2022). Αυτή η αντιφατικότητα και τα υψηλά ποσοστά των ατόμων που δεν επιθυμούν να επιλέξουν μία από αυτές τις ιδεολογίες (Διανέοσις, 2022) θα μπορούσε να μας οδηγήσει και στο συμπέρασμα τόσο της ισχυρής αντίστασης στην κυρίαρχη ιδεολογία, όσο και στην αδυναμία ταύτισης πλέον με την μετουσίωση αυτών των πολιτικών πεποιθήσεων στις ζωές τους. Στην προκειμένη περίπτωση, δηλαδή, ο βαθμός της αντιπροσώπευσης, φαίνεται να κλονίζεται.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, λοιπόν, η υποστήριξη προς τις δημόσιες συντάξεις, είναι επίσης διαχρονική από την πλειοψηφία. Θεωρείται πως σειρά –πρωτίστως βασικών– αγαθών και υπηρεσιών θα πρέπει να βρίσκονται και υπό την κρατική αιγίδα, ακόμη και αν υποστηρίζεται ένα βαθμός ελευθερίας της οικονομίας των αγορών (Eurobarometer, 2004) (O'Donnell O. & Tinios P., 2003) (ETERON, 2021). Επιπλέον, αν πιθανολογήσουμε σχετικά με τις απόψεις των νέων για την ασφαλιστική μεταρρύθμιση του 2021, η απόδειξη για την έκταση της επισφάλειας που διανύουν δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Η «νέα γενιά» στην οποία αναφέρεται το νομοσχέδιο, σύμφωνα με τον Υπουργό είναι οι «εικοσάρηδες, εικοσιπεντάρηδες και τριαντάρηδες», η λεγόμενη Gen-Z, η «γενιά των συνεχών κρίσεων» στην οποία *«το μόνο σταθερό είναι ότι δεν υπάρχει τίποτα σταθερό»*. Η συγκεκριμένη γενιά ενηλικιώθηκε και ενηλικιώνεται σε ένα πλαίσιο κρίσεων (οικονομική, πανδημίας). Ερχεται σε ρήξη με ό,τι θεωρήθηκε δεδομένο μεταπολεμικά, δηλαδή τη δυνατότητα κάθε γενιάς να προσφέρει στην επόμενη ένα πλαίσιο ασφάλειας, με δυνατότητες μακρόπνοων σχεδιασμών (Μινωτάκης Αλ., 2022). Συνεπώς, σύμφωνα και με τα όσα προαναφέρθηκαν με τις self-interest προσεγγίσεις, θα αναμέναμε να υποστηρίζουν τις ιδιωτικές εναλλακτικές, ιδίως και λόγω τους ελκυστικού τρόπου παρουσίασης τους ως εναλλακτικές με παράλληλη κρατική εγγύηση. Το ζήτημα προκύπτει όταν ακριβώς λόγω της διακεκομένης επαγγελματικής πορείας, της άτυπης οικονομίας και της εκτεταμένης οικονομικής ανασφάλειας δεν υφίσταται στην πραγματικότητα η «ελευθερία επιλογής», αλλά ενός είδους έλλειψη εναλλακτικής και άρα μία

«εξαναγκασμένη συναίνεση». Επίσης, το συγκεντρωτικό-προσωποπαγές μοντέλο διακυβέρνησης σε συνδυασμό με τον έλεγχο των ΜΜΕ και την ελκυστική προώθηση της κυβερνητικής ατζέντας, η οποία επισημαίνει την ανάγκη για εθνική άμυνα (περισσότερες δαπάνες για άμυνα από ότι για ΚΚ) και την προώθηση της ανταγωνιστικότητας, μέσω της ανάγκης για οικονομική ανάπτυξη, θα μας οδηγούσαν στο γεγονός ότι η κοινή γνώμη θα πείθονταν ευκολότερα. Η τακτική της έμμεσης ιδιωτικοποίησης, την οποία εφάρμοζε και η Θάτσερ εντάσσονταν σε ένα τέτοιο πλαίσιο ακριβώς: ενός κράτους εθνικής ασφάλειας και παράλληλης οικονομικής ανάπτυξης (ΙΝΠ, 2020) (Fairclough N., 1989) (Pierson P., 1994).

Συμπερασματικά, η διαχείριση του ασφαλιστικού στα πλαίσια ενός οικονομισμού των διεθνών επιταγών και των μνημονιακών υποχρεώσεων (Μπέτσης Β. & Ρόμπολης Σ., 2018) δεν φαίνεται να έχει μεταβάλει και την κοινή γνώμη ως προς τις προτεινόμενες κατευθύνσεις. Όπως προαναφέρθηκε και γίνεται προσπάθεια να αποδειχθεί σε αυτή την ερευνητική προσπάθεια, οι πλαισιώσεις των προβλημάτων προς επίλυση (δημογραφικού), οι οποίες αποτελούν μετουσιώσεις της κυρίαρχης ιδεολογίας, όταν συγκρούονται με πραγματική υλική στέρηση και οικονομική ανασφάλεια, δεν μπορούν να ευοδώσουν. Ιδίως στο ζήτημα της δημογραφικής γήρανσης, το οποίο διαχρονικά αποτελεί πεδίο πολιτικής ανησυχίας (Obinger H. & Starke P., 2015, pp. 468-469) και επηρεάζει στην ουσία την κοινή γνώμη (Pierson P., 2011) (Fernandez J. & Jaime-Castillo M. A., 2012), είτε αυτή θεωρείται η μεσαία τάξη, είτε συνασπισμός τάξεων (μεσαία, κατώτερη μεσαία κοκ) και στην ελληνική περίπτωση ένα συντηρητικό ποσοστό (86,1%) θεωρεί ότι οι συντάξεις πρέπει να είναι αρμοδιότητα του δημόσιου τομέα (ETERON, 2021). Το μεγαλύτερο ποσοστό των ελλήνων δηλώνουν ότι το δημογραφικό ζήτημα είναι το σημαντικότερο (44,4%) και μετά η οικονομική κατάσταση της χώρας (39,6%)(από το 2019 μέχρι το 2022). Συγκεκριμένα, το δημογραφικό φαίνεται να απασχολεί περισσότερο τους 55-64 (47,9%) 65+ (44,2%) παρά τους νέους 17-24 (9,8%) 25-39 (16,8%) και την μεσαία (35,8%) και κατώτερη μεσαία τάξη (30%) και τους δημόσιους υπαλλήλους (40,6%) σε σχέση με τους του ιδιωτικού (21,3%), τους συνταξιούχους (46,7%) και τους αγρότες (42,3%). Από την άλλη, η οικονομική κατάσταση της χώρας φαίνεται να απασχολεί περισσότερο τους νέους 17-24 (30,6%), 25-39 (28,7%) (σε σχέση με τους 65+ (5,8%)), τους φοιτητές (33,9%) και ιδιωτικούς υπαλλήλους (26,6%) και την κατώτερη μεσαία τάξη (23,1%) σε σχέση με την ανώτερη (19,2%) (Διανέοσις, 2022). Με αυτά τα

δεδομένα, θα μπορούσε να προσθέσει κανείς, ότι εφόσον αποτελεί ζήτημα ευρείας ανησυχίας και υπάρχει η απαίτηση για δημόσια παρέμβαση, οι μεταρρυθμίσεις, οι οποίες είναι υπό την κρατική εγγύηση (όπως η ασφαλιστική μεταρρύθμιση για τη νέα γενιά) βρίσκονται εντός των επιθυμητών προβλέψεων για μειωμένο πολιτικό κόστος. Είναι δεδομένο, δηλαδή, ότι δεν αναφερόμαστε σε μία κατάσταση εκτεταμένης ασφαλιστικής επισφάλειας, όπως στις ΗΠΑ, ωστόσο, η εκτεταμένη έκφραση για κρατική παρέμβαση μπορεί να υποδηλώνει την απαίτηση για ύπαρξη ευημερίας/ ενός αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης μαζί με την «ελευθερία επιλογής» και κρατική εγγύηση. Ενολίγους, η κρατική εγγύηση, θεωρείται ότι δημιουργεί ένα κλίμα ασφάλειας και προστασίας από κοινωνικούς κινδύνους, επομένως η πιθανότητα για πλήρη αποδυνάμωση μιας τέτοιας στήριξης, η οποία μπορεί να προκληθεί σταδιακά (όπως θίχθηκε και στα περισσότερα παραδείγματα) προκαλεί ανησυχία.

Συμπεράσματα

Σύμφωνα με την παραπάνω διερεύνηση, εύκολα μπορεί να συναχθεί το συμπέρασμα, ότι αν η ερμηνεία του νεοφιλελευθερισμού για την αντιμετώπιση των προκλήσεων από το κράτος δεν φαίνεται να αντιπροσωπεύει τα συμφέροντα της κοινής γνώμης, αντιπροσωπεύει τα συμφέροντα μίας μειοψηφίας, η οποία δεν υφίσταται κάποια υλική φτώχεια. Στην προκειμένη περίπτωση δηλαδή της μειοψηφίας των οικονομικών ελίτ, η οποία εντάσσεται στην ιδεολογία του ιδιωτικού συμφέροντος και της ελεύθερης αγοράς. Σύμφωνα με τη μαρξιστική ερμηνεία σε συνδυασμό με την ανάλυση του πολιτικού λόγου, βιώνουμε την διάχυση των στρατηγικών θέσεων των υποκειμένων γνώσης (ειδικών της εκάστοτε επικρατούσας ερμηνείας: ΔΝΤ, Παγκόσμια Τράπεζα, ΟΟΣΑ) προς τα αντικείμενα γνώσης (κοινή γνώμη) (Phillips L. & Jorgensen M., 2009, σσ. 120-124) (Φουκώ Μ., 1989, σσ. 39-41) (Fairclough N., 1989, p. 43) (Ταστσόγλου Μ., 2022, σσ. 44-48). Η καλλιέργεια της ανισότητας και η μετάβαση προς περισσότερο ιδιωτικές επιλογές με το σκεπτικό της μείωσης των υποστηρικτών του ΚΚ και άρα την «απεξάρτηση» της κοινής γνώμης από αυτό, επιβεβαιώνεται από τις προσπάθειες των κυβερνήσεων της Θάτσερ και του Ρεϊγκαν, οι οποίοι προσπαθούσαν να ακολουθήσουν

τις συνταγές του νεοκλασικού φιλελευθερισμού, ως πρωτοστάτες διαχέοντας στη συνέχεια τις τακτικές τους, ώστε να εφαρμοστούν στα υπόλοιπα παραδείγματα χωρών.

Ο εντοπισμός στις τάσεις της κοινής γνώμης, είναι ένα ζήτημα που χρειάζεται ιδιαίτερη διαχείριση, προκειμένου να μην εξαχθούν μονομερή συμπεράσματα. Ωστόσο από την εκκίνηση αυτού του νέου παραδείγματος μέχρι και σήμερα, δε φαίνεται να έχει παγιωθεί κάποια συναίνεση και κατ'επέκταση να έχει υπερεκεραστεί το ΚΚ. Αντίθετα, είτε υποστηρίζεται ότι η πραγματική συρρίκνωση του ΚΚ ξεκινάει πλέον, έπειτα από τέσσερις δεκαετίες σταδιακών μεταρρυθμίσεων, είτε οι συνεχείς κρίσεις επαναφέρουν κενύσιανού τύπου πολιτικές και επιβεβαιώνουν ότι το ΚΚ είναι ένα «παγωμένο τοπίο» (frozen landscape) (Pierson P., 1994, σσ. 146-149) (Starke P. et al., 2013) (Ebbinghaus B. & Nauman E., 2018) (Levy D. J., Leibfried St. & Nullmeier F., 2015).

Εν κατακλείδι, στην παρούσα εργασία, υιοθετήθηκε η Νέα Πολιτική για το ΚΚ, δηλαδή η έμφαση για την ερμηνεία της μεταβολής του ΚΚ στον πολιτικό λόγο και την κοινωνική κατασκευή (Pierson P., 1996) (Πετμεζίδου Μ., 2014). Η επικράτηση του νεοφιλελευθερισμού οδήγησε στη σταδιακή συρρίκνωση των συνδικάτων (και άρα της ερμηνείας μέσω των πόρων εξουσίας), καθώς όπως έχει δείξει η εμπειρία, πλέον και οι πολιτικές δυνάμεις που αντιτίθεται στον νεοκλασικό φιλελευθερισμό ακολούθησαν το νέο μονοπάτι μετουσιωμένο στις δικές του πολιτικές πεποιθήσεις (Alber J., 1988) (Cox R. H., 2001). Ενδεχομένως, να πρέπει να επισημάνουμε ότι η μαρξιστική προσέγγιση και εκείνη του ιστορικού θεσμισμού, φαίνεται να συνδυάζονται διαχρονικά με τη θεωρία της κοινωνικής κατασκευής. Δεδομένου ότι η διεθνής επιρροή των εργοδοτών πλέον, διαμορφώνει και διαχέει πολιτικές και ιδεολογίες και στο τέλος, η οικονομική ανισότητα μεταξύ εχόντων και μη εχόντων, όπως αυτή εκδηλώνεται στα επι μέρους παραδείγματα των χωρών, γίνεται προσπάθεια να επικαλυφθεί μέσω της διατύπωσης του ΚΚ, ως ένα πιο ενδυναμωμένο και ενεργητικό ΚΚ (ενεργός πρόνοια) που να συμβαδίζει με την οικονομία της αγοράς και των κρίσεων που προκαλεί (Διανέοσις, 2022) (Cox R. H., 2001).

Το παράδειγμα της διάχυσης αυτής στο πεδίο των συντάξεων, το οποίο όπως έχει επισημανθεί πολλαπλώς είναι ένα «παγωμένο τοπίο», το οποίο συγκεντρώνει ισχυρή πολιτική επιρροή αποτελεί ένα παράδειγμα το οποίο μας διευκολύνει εν μέρει στο να αποδείξουμε ότι το ΚΚ δύσκολα κλονίζεται. Όπως επισήμανε και ο Pierson (Pierson P., 2011), παραδοσιακοί κίνδυνοι, όπως είναι η υγεία και τα γηρατεία, επομένως και

τα προγράμματα τους, έχουν αποτελέσει διαχρονικό βασικό χαρακτηριστικό της φυσιολογίας των ΚΚ, επομένως, τόσο η ωρίμανση τους, όσο και η αναγκαιότητα της φύσης τους ακόμη και με την πλαισίωση του δημογραφικού ζητήματος δε φαίνεται να ωθεί την κοινή γνώμη προς την απεμπόληση από το δημόσιο/συλλογικό της υπόθεσης. Ακόμη και στην περίπτωση των ΗΠΑ, η δυσανεξία είναι εκτεταμένη και η ανισότητα επικρατούσα, αδιαμφισβήτητα, υποδηλώνοντας την διάρρηξη της συναίνεσης και την εκπροσώπηση της μειοψηφίας, αντί της πλειοψηφίας στη δημόσια πολιτική.

Όπως, προαναφέρθηκε, οι τακτικές μείωσης πολιτικού κόστους και οι έμμεσες περικοπές, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το διαχωρισμένο ΚΚ (Divided Welfare State) (Hacker J., 2002), οι οποίες εφάπτονται και στους υπόλοιπους τομείς του ΚΚ (αν υποστηρίξουμε ότι σε αυτούς θα υπάρχει εκτενέστερος κλονισμός από ότι στις συντάξεις), επιβεβαιώνουν την έμμεση επιβολή της κυρίαρχης ιδεολογίας. Οι συνεχείς αποτυχίες των έμμεσων παρεμβάσεων επιβεβαιώθηκαν και ιδιαίτερα με την οικονομική κρίση του 2008 (Starke P. et al., 2013) (Αγγελάκη Μ., 2020) και με τη σταδιακή αμφισβήτηση των διεθνών οικονομικών θεσμών (ΠΤ, ΔΝΤ), καθώς η οικονομική ανισότητα και η φτώχεια συνεχίζουν να σκιάζουν τα σύγχρονα ΚΚ.

Πηγές

Διανέοσις. (2022). Οικονομία, Κρίση & Κοινωνικό Κράτος Με Απλά Λόγια - Μανος Ματσαγγάνης. Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=Pfm6YtKNu6U>

ΙΝΠ. (2020, Ιούλιος). Κοινή γνώμη & πολιτικά κόμματα : Πού βρισκόμαστε μετά την πανδημία;. Ανακτήθηκε από: [poulantzas.gr: https://poulantzas.gr/kini-gnomi-ke-politika-kommata-pou-vriskomaste-meta-tin-pandimia-video/](https://poulantzas.gr/kini-gnomi-ke-politika-kommata-pou-vriskomaste-meta-tin-pandimia-video/)

Πρακτικά. Συνεδρίαση Ολομέλειας. 1-2/9/2021
<https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?search=on&DateFrom=01%2f07%2f2021&DateTo=30%2f09%2f2021&pageNo=2>

Πρακτικά. Συνεδρίαση Ολομέλειας. 7/5/2016
<https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?search=on&keywords=%ce%9a%ce%bf%ce%b9%ce%bd%cf%89%ce%>

[bd%ce%b9%ce%ba%ce%ae+%ce%91%cf%83%cf%86%ce%ac%ce%bb%ce%b9%cf%83%ce%b7&DateFrom=26%2f01%2f2015&DateTo=08%2f07%2f2019&pageNo=4](https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?search=on&keywords=%ce%9a%ce%bf%ce%b9%ce%bd%cf%89%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%ae+%ce%91%cf%83%cf%86%ce%ac%ce%bb%ce%b9%cf%83%ce%b7&DateFrom=26%2f01%2f2015&DateTo=08%2f07%2f2019&pageNo=4)

Πρακτικά. Συνεδρίαση Ολομέλειας. 8/5/2016

<https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?search=on&keywords=%ce%9a%ce%bf%ce%b9%ce%bd%cf%89%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%ae+%ce%91%cf%83%cf%86%ce%ac%ce%bb%ce%b9%cf%83%ce%b7&DateFrom=26%2f01%2f2015&DateTo=08%2f07%2f2019&pageNo=3>

Πρακτικά. Συνεδρίαση Ολομέλειας. 7/7/2010

<https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?search=on&keywords=%ce%9a%ce%bf%ce%b9%ce%bd%cf%89%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%ae+%ce%91%cf%83%cf%86%ce%ac%ce%bb%ce%b9%cf%83%ce%b7&DateFrom=06%2f10%2f2009&DateTo=26%2f01%2f2015&pageNo=1>

Πρακτικά. Συνεδρίαση Ολομέλειας. 8/7/2010

<https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias?search=on&keywords=%ce%9a%ce%bf%ce%b9%ce%bd%cf%89%ce%bd%ce%b9%ce%ba%ce%ae+%ce%91%cf%83%cf%86%ce%ac%ce%bb%ce%b9%cf%83%ce%b7&DateFrom=06%2f10%2f2009&DateTo=26%2f01%2f2015&pageNo=4>

ETERON. (2021, Δεκέμβρης). Έρευνα Eteron: Τι πιστεύουμε για την οικονομία μετά την πανδημία;. Ανακτήθηκε από: [eteron.org: https://eteron.org/research/ereyna-eteron-ti-pisteyoume-gia-tin-oikonomia-meta-tin-pandimia/](https://eteron.org/research/ereyna-eteron-ti-pisteyoume-gia-tin-oikonomia-meta-tin-pandimia/)

Frontline-PBS. (2006). Can you afford to retire? Ανακτήθηκε από: https://www.youtube.com/watch?v=dKISOi5f6tQ&list=RDCMUC3ScyryU9Oy9Wse3a8OAmYQ&index=2&ab_channel=FRONTLINEPBS%7COfficial

Frontline-PBS. (2013). The Retirement Gamble. Ανακτήθηκε από: https://www.youtube.com/watch?v=lkOQNPIsO-Q&ab_channel=FRONTLINEPBS%7COfficial

Frontline-PBS. (2018). The Pension Gamble. Ανακτήθηκε από: https://www.youtube.com/watch?v=_r0htm5uHPQ&ab_channel=FRONTLINEPBS%7COfficial

Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

Αγγελάκη Μ. (2020). Οι πολιτικές των διεθνών οργανισμών στον τομέα των συντάξεων. Στο Κουμαριανός Β., Συμεωνίδης Γ. & Αγγελάκη Μ., Κοινωνική Ασφάλιση: Μία εισαγωγή στο θεσμό (pp. 163-188). Αθήνα: Διώνικος.

- Γαλανόπουλος Α. (2015). Η «Αριστερά της Ευθύνης» απέναντι στον λαϊκισμό. Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης-Δικτυο Ανάλυσης Πολιτικού Λόγου.
- Γκόγκας Π. (2018). Σύγχρονοι Ελληνικοί μύθοι. Αθήνα: Κριτική.
- Διανέοσις. (2022). Έκθεση: Τι Πιστεύουν Οι Έλληνες 2022 - Α' Μέρος. Αθήνα: Διανέοσις.
- Θεοδωρουλάκης. (2021). Νέο Κεφαλαιοποιητικό Σύστημα Επικουρικής Σύνταξης: δεδομένα, κόστη και κίνδυνοι. Αθήνα: ΕΝΑ- Ινστιτούτο Εναλλακτικών πολιτικών.
- Θεοδωρουλάκης Μ. (2021). Εισαγωγή Συστήματος Κεφαλαιοποιητικής Επικουρικής Σύνταξης στην Ελλάδα: Ιδεοληπτική, ξεπερασμένη και αμφιβόλου αποτελέσματος πρόταση με υψηλό κόστος. Αθήνα: ΕΝΑ Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών.
- Κουλούρης Β. (2019). Ελληνικό σύστημα κοινωνικής ασφάλισης: διερεύνηση δομικών αλλαγών (1992-2019) με έμφαση στην πενταετία 2015-2019. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Ανακτήθηκε από: Pandemos.panteion.gr:
<http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&type=creator&q=%CE%9A%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%BF%CF%8D%CF%81%CE%B7%CF%82,%20%CE%92%CE%B1%CF%83%CE%AF%CE%BB%CE%B5%CE%B9%CE%BF%CF%82%20%CE%99.&page=1&scope=&lang=el&pid=iid:20207>
- Κουμαριανός Β. (2020). Η Ιστορική Εξέλιξη του θεσμού της Κοινωνικής Ασφάλισης στην Ελλάδα και στην Ευρώπη. Στο Κουμαριανός Β., Συμεωνίδης Γ. & Αγγελάκη Μ., Κοινωνική Ασφάλιση: Μιά εισαγωγή στο θεσμό (pp. 17-50). Αθήνα: Διόνικος.
- Κουτεντάκης, Φ. & Κουκουριτάκης, Μ. (2015). Το Διεθνές Νομισματικό Σύστημα. Στο Κουτεντάκης, Φ. & Κουτεντάκης, Μ. Διεθνής μακροοικονομική (pp. 184-208). Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. Διαθέσιμο στο:
<https://repository.kallipos.gr/handle/11419/303?locale=el>
- Μαυρουδέας, Στ. (2018). Προγράμματα Οικονομικής προσαρμογής για την Ελλάδα: Προέλευση, δομή, συστηματικές αποτυχίες και οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις. Στο Δημουλάς Κ. & Κουζής Γ. (επιμ.), Κρίση και Κοινωνική Πολιτική: Αδιέξοδα και Λύσεις (pp. 103-119). Αθήνα: Τόπος.
- Μινωτάκης, Αλ. (2022). Report Gen Z | Voice ON: Όσα δεν Ξέραμε ότι αγνοούσαμε για την Gen Z. Αθήνα: ETERON.
- Μοσχονάς Γ. (2022). Μεταξύ νεοφιλελευθερισμού και κράτους: Η αμφίρροπη ταυτότητα της ελληνικής κοινωνίας. Αθήνα: ETERON.
- Μπέτσης, Β. & Ρόμπολης Σ. (2016). Η οδύσσεια του Ασφαλιστικού: Αποδιάρθρωση, σύγκρουση γενεών και μία λύση. Αθήνα: Λιβάνης.
- Μπέτσης, Β. & Ρόμπολης Σ. (2018). Κοινωνική Προστασία: Από τα αδιέξοδα των μνημονιακών πολιτικών στη βιώσιμη και κοινωνική λύση. Στο Δημουλάς Κ. & Κουζής Γ. (επιμ.), Κρίση και Κοινωνική Πολιτική: Αδιέξοδα και Λύσεις (pp. 137-150). Αθήνα: Τόπος.

- Πετμεζίδου, Μ. (2014). Πρόλογος. Στο Esping-Andersen C., Οι τρεις κόσμοι του καπιταλισμού και της ευημερίας (pp. 9-54). Αθήνα: Τόπος.
- Πετμεζίδου, Μ. (2018). Τα ευρωπαϊκά κοινωνικά κράτη μετά τη μεγάλη ύφεση. Στο Δημουλάς Κ. & Κουζής Γ. (επιμ.). Κρίση και Κοινωνική Πολιτική: Αδιέξοδα και Λύσεις (pp. 21-44). Αθήνα: Τόπος.
- Πολάννι, Κ. (2007). Ο μεγάλος μετασχηματισμός. Αθήνα: Νησίδες.
- Ταστσόγλου, Μ. (2022). Η ηγεμονία του νεοφιλελευθερισμού στον περί μνημονίων λόγο: Ανάλυση λόγου των κυβερνητικών στελεχών από το 2010 έως το 2018. Αθήνα: Παπαζήση.
- Φουκώ, Μ. (1989). Επιτήρηση και Τιμωρία: Η γέννηση της Φυλακής. Αθήνα: Ράππα.
- Esping-Andersen C. (2014). Οι τρεις κόσμοι του καπιταλισμού και της ευημερίας. (Πετμεζίδου Μ. επιμ. Γολέμη Α. μτφ). Αθήνα: Τόπος. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 1990)
- Hall St. (2017). Το έργο της αναπαράστασης. (Πετσίνη Π. μτφ) Αθήνα: Πλέθρον (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1997)
- Phillips L. & Jorgensen M. (2009). Ανάλυση Λόγου. Θεωρία και Μέθοδος. (Σταυρακάκης Γ. επιμ. Κιουπκιολής Αλ. Μτφ). Αθήνα: Παπαζήση. (Το πρωτότυπο έργο εκδόθηκε το 2002)
- Stiglitz J. (1992). Οικονομική του Δημόσιου Τομέα. (Μίνογλου Θ. επιμ. Κυπριανίδης Α. Μτφ) Αθήνα: Κριτική Επιστημονική Βιβλιοθήκη. (Το πρωτότυπο εκδόθηκε το 1988)

Ξενόγλωσση

- Alber J. (1988). Continuities and Changes in the Idea of the Welfare State. *Politics and Society*, 16, 451-468.
- Anderson M. K. (2004). Pension Politics in three small states: Denmark, Sweden and the Netherlands. *The Canadian Journal of Sociology*, 29, 289-312.
- Ashford N. (1998). New Labor and the End of the Welfare State. *The Good Society*, 8, 32-36.
- Burnstein P. (2003). The impact of Public Opinion on Public Policy: A Review and an Agenda. *Political Research Quarterly*, 56, 29-40.
- Cox R. H. (2001). The Social Construction of an Imperative: Why Welfare Reform Happened in Denmark and the Netherlands but Not in Germany. *World Politics*, 53, 463-498.

- Ebbinghaus B. & Nauman E. (2018). *Welfare State Reforms seen from below: Comparing Public attitudes and organized interests in Britain and Germany*. Palgrave Macmillan.
- EPC Working Group on Ageing and Sustainability. (2020). *The Swedish pension system and pension projections until 2070*. Regeringskansliet.
- Eurobarometer. (2004). *The future of pensions*. European Commission.
- Estelle J. (1995). *Averting the old age crisis*. Financing & Development. IMF
 Διαθέσιμο στο:
<https://www.elibrary.imf.org/downloadpdf/journals/022/0032/002/article-A001-en.pdf>
- Fairclough N. (1989). *Language and Power*. Longman Inc.
- Federal Ministry of Labor and Social Affairs. (2020). *Pension Projections Exercise 2021: Country Fiche Germany*. Bundesministerium für Arbeit und Soziales.
- Fernandez J. & Jaime-Castillo M. A. (2012). *Positive or Negative Policy Feedbacks? Explaining Popular Attitudes Towards Pragmatic Pension Policy Reforms*. *European Sociological Review*, 29, 803-815.
- Foster L. (2018). *Active Ageing, Pensions and Retirement in the UK*. *Journal of Population Ageing*, 11, 117-132.
- Goodin E. R. (1988). *Reasons for Welfare*. Princeton University Press.
- Hacker J. (2002). *The Divided Welfare State*. Yale University Press.
- Hurrelmann A., Leibfried St., Martens K. & Mayer P. (2007). *Transforming the Golden-Age Nation State*. Palgrave Macmillan.
- Jacobs M. A. (2009). *How Do Ideas Matter? Mental Models and Attention in German Pension Politics*. *Comparative Political Studies*, 42, 252-279.
- Jaime-Castillo M. A. (2013). *Public opinion and the reform of the pension systems in Europe: the influence of solidarity principles*. *Journal of European Social Policy*, 23, 390-405.
- Kuipers S. (2006). *The Crisis imperative. Crisis Rhetoric and Welfare State Reform in Belgium and the Netherlands in the early 1990s*. Amsterdam University Press.
- Lapidus J. (2019). *The Quest for a Divided Welfare State: Sweden in the era of privatization*. Palgrave Macmillan.
- Levy D. J., Leibfried St. & Nullmeier F. (2015). *Changing perspectives on the state*. In H. E. Leibfried St., *Transformations of the state* (pp. 33-49). Oxford University Press.
- Obinger H. & Starke P. (2015). *Welfare State Transformation: Convergence and the Rise of the Supply-Side Model*. In H. E. Leibfried St., *Transformations of the state* (pp. 465-479). Oxford University Press.

- O'Donnell O. & Tinios P. (2003). The Politics of Pension Reform: Lessons from Public Attitudes in Greece. *Political Studies*, 51, 261-281
- OECD. (2015). In It Together. Why Less Inequality Benefits All. Ανακτήθηκε από: OECD Library: https://read.oecd-ilibrary.org/employment/in-it-together-why-less-inequality-benefits-all_9789264235120-en#page1
- OECD. (2021). Pensions at a Glance 2021 : OECD and G20 Indicators. Ανακτήθηκε από: OECD library: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/ca401ebd-en/1/2/1/index.html?itemId=/content/publication/ca401ebd-en&csp=9d37797bd84847326841f27f588be463&itemIGO=oecd&itemContentType=book#section-d1e130>
- OECD. (2022). Ανακτήθηκε από: <https://data.oecd.org/socialexp/pension-spending.htm>
- OECD. (2022). Poverty rate indicator. Ανακτήθηκε από: OECD Data: <https://data.oecd.org/inequality/poverty-rate.htm>
- Pierson P. (1994). *Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher, and the Politics of Retrenchment*. Cambridge University Press.
- Pierson P. (1996). The New Politics of the Welfare State. *World Politics* , 143-179.
- Pierson P. (2011). The welfare state over the very long run. Bremen: Universität Bremen, Zentrum für Sozialpolitik (ZeS).
- Rhodes M. (1996). Southern European Welfare States: Identity, Problems and Prospects for Reform. *South European Society and Politics*, 1, 1-22.
- Riesco M. (2007). *Latin America. A new developmental welfare state in the making*. Palgrave Macmillan.
- Soederberg S. (2011). Cannibalistic Capitalism: The Paradoxes of Neoliberal Pension Securitization. *Socialist Register: The Crisis This Time*, 47, 224-241.
- Starke P. et al. (2013). *The welfare State as a crisis manager: Explaining the diversity of policy responses to economic crisis*. Palgrave Macmillan.
- Stiller S. (2010). *Ideational leadership in German Welfare State Reform*. Amsterdam University Press.
- Swenson A. P. (2004). Varieties of Capitalist Interests: Power, Institutions, and the Regulatory Welfare State in the United States and Sweden. *Studies in American Political Development*, 18, 1-29.
- Weaver K. (1986). The Politics of Blame Avoidance. *Journal of Public Policy*, 6, 371-398.
- Weyland K. (2005). Theories of policy diffusion. Lessons learned from Latin America Pension Reform. *World Politics*, 57, 262-295.
- World Bank (1994): *Averting the old age crisis. Policies to protect the old and promote growth*. Oxford University Press. Διαθέσιμο στο:

<https://documents1.worldbank.org/curated/en/973571468174557899/pdf/multi-page.pdf>